ONİKİŞUBAT BELEDİYESİ
Kahramanmaraş

Maraş Senin Nazın Var
Oğuz Paköz

İmtiyaz Sahibi
Hanefi Mahçiçek

Genel Yayın Yönetmeni
Serdar Yakar

Kapak İç Düzen
Tayyib Atmaca

Sertifika No: 48044

ISBN: 978-605-72811-9-7

Baskı Tarihi
1. Baskı 2017
2. Baskı Eylül 2022
3. Baskı Ocak 2023

Baskı-Cilt
Sertifika No: 47771
Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mahallesi Sebze Bahçeleri Cd. 99/22
06070 Altındağ /Ankara

Oğuz PAKÖZ

MARAŞ SENİN NAZIN VAR

ONİKİŞUBAT BELEDİYESİ
Kahramanmaraş

Oğuz PAKÖZ

Maraş'ta 1947'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Maraş'ta tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. Biyokimya uzmanı olarak görev yaptı.

İlk makalesi Kahraman Kent gazetesinde 1976'da yayınlandı. Şiir ve yazıları; Aksu, Kahraman Kent, Yorum, Doğuş, Madalyalı Tek Şehir, Milad, Türk Yurdu gibi çeşitli gazete ve dergilerde neşredildi. Sosyal faaliyetlerin içerisinde oldu. Türkocağı, Güreş İhtisas Kulübü, Kültür Sanat Evi gibi kuruluşların yöneticiliğini yaptı. Kahramanmaraş Kültür Sanat Evi Adına Alkış dergisini çıkardı. 1997 yılında Türk Tabibler Birliği Behcet Aysan Anlatı Özendirme ödülünü aldı.

Eserleri; Kılgı (1998), Var Varanın (2000), Sür Sürenin (2010), İlk Çıngı İlk Çılgınlık Maraş Destanı (2011), Bombalar Öldürmez Sevgiyi (2013), Türkülerle Giden İlbey (2013), Ahırdağı Destanı (2014), Maraş Senin Nazın Var (2017), Kurtlar Köyünün Görkemlisi (2018), Taçlı Küçük Canavar (2020)'dir.

TAKDİM

Şairler ve yazarlar diyarı olarak kabul edilen Kahramanmaraş, havası, suyu ve iklimi ile tarih boyunca edebiyatçılara beşiklik yapmıştır. Sünbülzâde Vehbi, Halilî-i Maraşî, Nadir Baba, Karacaoğlan ve Dadaloğlu gibi şair ve ozanlara vatan olan Kahramanmaraş, günümüzde ise çeşitli akım ve ekollerle edebiyatta zirve yapmaktadır.

Kahramanmaraşlı olmayı şairliğinin ötesinde bir onur olarak kabul eden Necip Fazıl Kısakürek'ten Nuri Pakdil'e, Abdurrahim Karakoç'tan, Erdem Bayazıt'a, Cahit Zarifoğlu'ndan, Alaeddin Özdenören'e, Bahaittin Karakoç'tan Osman Sarı'ya uzanan ve de uzadıkça uzayan bir şairler listesine sahiptir Kahramanmaraş.

Karacaoğlan'ın sevgi ve aşk dolu mısralarının yanı sıra Dadaloğlu'nun kahramanlık mısraları bölge insanının karakterini ele verir bir bakıma.

Bugün Kahramanmaraş yetiştirdiği şair ve edebiyatçıları ile marka şehir olmaya adaydır. Kahramanlık Madalyası Kahramanmaraş'ta nasıl ki fertlere verilmeyip tüm bir şehre verilmişse şairlik ve yazarlık payesi de Kahramanmaraş'ta her bir Kahramanmaraşlının mayasında ezelden vardır.

Evet, Kahramanmaraş bir marka şehirdir. Bir taraftan pamuğu, çeltiği, dondurması, biberi ile nasıl bir marka olmuşsa diğer taraftan da şair ve edebiyatçıları ile gerçek bir markadır.

"Şairleri haykırmayan bir millet; sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir" der Mehmet Emin Yurdakul. Kahramanmaraş gerektiğinde haykıran gerektiğinde ise tefekkür etmeyi bilen bir şehirdir. Şairiyle, ozanıyla ve dahi çobanıyla hakkını arayan, haksızlığa başkaldıran bir şehir…

12 Şubat 1920'de verilen millî mücadele bunun tezahürü, 15 Temmuz 2016'daki diriliş ise ispatıdır.

Kahramanmaraş'ta şairler susmasın, sesleri kısılmasın, haykırışlarının yanı sıra tefekkür dolu mısraları bilinsin, duyulsun içindir tüm çabamız.

Dr. Oğuz Paköz Bey, *"Maraş Senin Nazın Var"* kitabı ile geçmişten günümüze doğru Kahramanmaraş'ı anlatır.

Bir hekim olmakla birlikte yaşantısının tüm dönemlerinde kültür ve sanattan kopmayan Dr. Oğuz Paköz Bey, yayınladığı kitaplar ve sahipliğini üstlendiği *Alkış* dergisi ile kültür tarihimize adını yazdırmıştır.

Kutluyor, sağlık içinde daha nice eserlere diyoruz.

Hanefi MAHÇİÇEK
Onikişubat Belediye Başkanı

BAŞLARKEN

Her il kendi özelleri ve özellikleri ile kendini tanıtır ve övünür. Bu durumun yadırganacak bir yanı da yoktur. Kahramanmaraş'ın iki önemli özelliği ayrıcalıklı gözükmektedir. Bunlardan birincisi iklimidir. Ülkemizde egemen olan Akdeniz İklimi, Avrupa Sibirya İklimi ve İran Turan İklimi Kahramanmaraş'ta kesişmekte ya da Kahramanmaraş'ta buluşmaktadır. Bu topraklarda bu nedenle bu üç iklim kuşağında yetişen bitki örtülerinin tümü yetişir. Yazın Çukurova'nın yakıcı sıcağını yaşayan bölgeleri olduğu gibi kışın Sibirya soğuğunu yaşayan bölgeleri de vardır.

İkinci ayrıcalıklı özelliği ise Kurtuluş Savaşındaki büyük önemidir. Maraş bölgemizin son işgal edilen buna karşın ilk kurtulan ilidir. Kimi işbirlikçi Ermenilerin dışında Kurtuluş Savaşında haini yoktur, haini çıkmamıştır ya da hain çıkmasına izin verilmemiştir.

Maraş kent merkezinde eski adı Alemli olan Sakarya Mahallesi kütüğüne kayıtlıyım. Onun bitişiğindeki Turan Mahallesinde doğmuşum. Liseyi bitirinceye değin de orada yaşadım. Turan Mahallesi Şıh Mahallesi ile Şekerli Mahallesinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Turan Mahallesi eskiden çok geniş bir kesimi kaplardı. Şimdi bir kısmını Divanlı Mahallesine bir kısmını İsa Divanlı Mahallesine bir kısmını Sakarya Mahallesine bir kısmını da Kurtuluş Mahallesine bırakmıştır. Evimiz Şekerli Camisinin hemen üstünde idi. Babamın işyeri de caminin hemen altındaydı. Çok küçük yaşlarda babamın yanında çıraklık etmeye başlamıştım, lise ikinci sınıfı bitirinceye dek de orada çalışmayı sürdürdüm. Babamın arkadaşları namazdan önce bizim dükkânın önünde soluklanır, namazdan sonra da elverdiğince orada şakalaşırlardı. Mahallemizde döneminin ünlü din adamı Hafız Ali Hoca, Şakir Hoca, Hacı Aslanın İbrahim, Çakmak, Deli Çürük gibi çok değişik kişiler yaşardı. Hortum da sık sık uğrardı mahallemize. Bir dönemin

defterdarı, bir baş komser, bir veteriner müdürü gibi yöneticilerle de komşuluğumuz oldu. Servetinin ve gücünün sınırsız olduğunu sandığımız ağalar, beyler de vardı mahallemizde. Bu özellik biraz az, biraz çok her mahallede bulunurdu. Yardımlaşma, komşuluk gibi ilişkiler çok gelişmişti ama sakatlarla, düşkünlerle alay etmekte de sınır yoktu.

Televizyonun ve radyonun olmadığı, ulusal gazetelerin iki gün gecikmeyle elimize geçtiği o günlerin büyük masalcısı Köroğlucu Ökkeş de mahallemizde yaşamaktaydı.

Anılarımda yeşeren ilk yıl 1957'dir. 1955 sayımına göre ülkemizin nüfusu 24 milyon, Maraş ilininki ise 336 bin. Kent merkezinin nüfusu 43 bin dolayında. İlçe merkezlerinin nüfusu ise: Afşin 6 bin 17, Andırın bin 936, Elbistan 8 bin 496, Göksun 3 bin 399, Pazarcık 4 bin 153 idi. Türkoğlu ilçemiz ise o günlerde yalnızca bir bucak merkezi idi. Ekinözü ilçemiz o günlerde bir kasaba bile değil, Cela adıyla yalnızca bir köydü. Nurhak ilçemiz de o yıllarda yalnızca koca bir köy idi. 2014 yılının Nisan ayına girerken merkez ilçe Dulkadiroğlu ve Onikişubat adında iki ilçeye bölünmüştü. Kahramanmaraş Büyükşehir yapılmış, belediye kapsama alanlarına köyler de katılmıştı. Merkezde Pazarcık ile Dulkadiroğlu arasında Aksu Çayı sınır sayılmış ve bu nedenle Pazarcık'tan 9 köy Dulkadiroğlu ilçesine aktarılmıştı. 2014 Nisanında nüfus dağılımı ise Dulkadiroğlu merkez 170 bin, toplamda 217 bin, Onikişubat merkez 270 bin, toplamda 360 bin, Afşin merkez 44 bin, toplamda 83 bin, Andırın merkez 8 bin, toplamda 36 bin, Çağlayancerit merkez 13 bin, toplamda 26 bin, Ekinözü merkez 5 bin 500, toplamda 14 bin, Elbistan merkez 96 bin, toplamda 145 bin, Göksun merkez 22 bin, toplamda 54 bin, Nurhak merkez 6 bin, toplamda 14 bin, Pazarcık merkez 30 bin, toplamda 72 bin, Türkoğlu merkez 15 bin 500, toplamda 34 bindir. İşte tam da bu sırada ülkemizde bir milyon Suriyeli sığınmacının bulunduğu bildirilmektedir. Bu sayının onda biri olan yüz bin sığınmacının Kahramanmaraş'ta olduğu söylenmektedir. Bu

sığınmacıların çoğunluğu merkezde barınmaktadır. Bunların çoğunluğu, belki tamamı artık Kahramanmaraşlı sayılmaktadır. Bugünden yarına bu sığınmacıların ülkelerine döneceklerini düşünmek pek doğru olmayacaktır.

1950'li yıllar ülkemiz gibi ilimizin de kentimizin de neredeyse boş olduğu, okuma yazma bilenlerin sayılabilecek denli az olduğu, insanlarının çoğunun yoksul olduğu bir dönemdi. İşte bu dönemden başlayarak anlatmaya çalışacağım Maraşımızı. Bugün maddi olarak çok ileri gittik. Okuma yazma oranımız istenilen düzeye, hem de o gün ön görülenlerden çok çok ileriye geldi. Her şey düzeldi mi işte onun değerlendirmesini size bırakacağım.

Konumuza yeniden dönecek olursak Köroğlucu Ökkeş, Maraş Ağzı Köroğlu öyküsünü belki de ilk oluşturan kişidir. Sonraki yıllarda bu öyküleri türküleriyle birlikte yayımlamıştır. Ben onun yayımladığı Köroğlu dergilerinden ilk dördüne ulaştım. Daha geniş bir yazılı belgeye ulaşanını da duymuş değilim. Büyük söz ustasıydı, bu nedenle halk kendisine Fırıldak Ökkeş de derdi. Onun Köroğlusu, Maraş'ta Halk Matbaasında 1954 yılında basılmıştı. O metin pek bilinmemektedir. Üstelik Köroğlucunun anlattıklarından çoğu bugün uçup gitmiştir, yalnız Maraş Ağzı Köroğlu kurtarılabilmiştir. Sözlü anlatım üzerinden yıllarca çalışma yaparak Ökkeş Ustanın Köroğlusunu Hamza Küçükkürtül'den Hacı Ali Özturan yeniden canlandırmıştır. Bugüne değin yayımlanan Köroğluların da en iyisi olarak gözükmektedir.

Benim büyük tutku ile izlediğim bu adamlar yavaş yavaş bu evrenden çekilip gittiler. Büyük bibim büyük bir masal ustası idi. Ondan Maraş'a özgü masalları alır da yeni kuşaklara aktarırım diye düşünüyordum ama olmadı. O zaman dedim ki babam ondan daha çok bilge biridir, birçok mesleği usta derecesinde becerir, okuma yazması iyidir, halk kültürünün her bir bölümünü su gibi içmiştir. Ben de babamdan aktarırım geçmişin gizlerini. Ha bakalım de bakalım derken babam da

yürüdü Hakka. Sonra az da olsa yetinir dayımdan yaralanırım dedim ama ona da eremedim. En son bir başka akrabamız vardı, biraz ağzı deli idi ama olsundu, ona giderim demiştim. O da olmadı. Çünkü o da geçirdiği beyin kanaması nedeniyle konuşma güçlüğü çekiyordu. Çok istekliydi konuşmaya ama konuşması anlaşılmıyordu.

Bu işler çok ötelemeye, ertelemeye, ağırdan almaya hiç gelmiyormuş, bunu öğrendim ama iş işten geçmişti. Sonunda kendi kendime dedim ki sen bildiklerini yaz da bari senin bildiklerin yitip gitmesin. Hiç olmazsa onları olsun aktarıver genç kuşaklara.

Kılgı, Var Varanın, Sür Sürenin bu esinlerden doğdu. Sonra Bombalar Öldürmez Sevgiyi, Maraş Destanı ve Türkülerle Giden İlbey yaşam buldu. Arkasından Ahırdağı Destanı. Daha sonra da çocukluk yıllarımdan başlayarak kentin bir fotoğrafını çekmek geldi içimden. Zor bir işti ama bana göre yapılması da gerekli idi. Bu kitabın yazımı işte böylece başlamış oldu. Ben bildiklerimin bir bölümünü okuyucuya sunarak bu konudaki görevimi yerine getirmeye çalıştım. Yazdıkça yeni yeni olayları ve olguları anımsadım. İnce eleyip sık dokuyacak olsam yazı tamamlanamayacaktı. O denli çok şey vardı ki yazılması gereken. Neyse olasılıkları düşünüp de hiç yazmamaktansa yazabildiklerimizi değerlendirelim dedim. Geçmişi yazarak geleceğin yorumunu doğru yapmayı amaçladım. İstedim ki okurlarımız da geçmişe bakarak geleceği doğru bir biçimde kurgulasınlar. Bu kent, bu il bu düşünce ile örnek alınmıştır. İnsan yaşadığı yere benzer, demiş ozan. Ben kendimi birçok il ile özdeş görürüm. Ama sanırım en çok Maraş'a benzerim. O düşünce ile anılarımın ışığındaki bu kenti bu kitapta topladım. Eksikleri vardır yazdıklarımın ama yanlışı yoktur. Yazdıklarımın bir boşluğu dolduracağını düşünüyorum.

Umarım öyle olur.

Daha da önemlisi umarım beğenilir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DOĞRU

Ülkemiz önce anakaraların çarpışması, sonra denizden yükselmeler ve daha sonraları da volkanların etkileri sonucu oluşmuştur. Ahırdağı'nda bulunan deniz hayvanı fosilleri, kimi deniz hayvanı kabukları bunun çok açık bir kanıtıdır. Anadolu yarımadası ve Kıbrıs adası (buna Yeni Zelanda da eklenebilir) dünyamızdaki az sayıda yatay oluşumlardandır. Dünya atlası incelenirse anakaralar genelde güney kutbuna doğru incelerek kuzey güney doğrultusunda oluşmuşlardır. Anadolu ve Kıbrıs ise doğu batı doğrultusundadır. Maraş coğrafyası ise bu oluşumlardan sonra Arap yarımadasının Anadolu yarımadası ile çarpışması ile oluşan ekolojik bir niş alanı üzerindedir. Bu nedenle Maraş bütün canlı yaşamları üzerinde olumlu etki yapmıştır. Çok sayıda ova, yayla, ırmak ve yeraltı su kaynaklarının var oluşu, ovalara açılan kısıklardaki mağaraları paleolitik çağda yerleşmelere izin vermiştir. O günden bugüne kültür ve evrim süreci bu bölgede kesintisiz sürmektedir.

Ülkemizin her yerinde olduğu gibi ilimizde de yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda tarihsel kalıntı bulunmuştur. Bunlardan kentin kuzeyindeki Direkli Mağarasında 2009 yılında bulunan 2,5 milyon yıl önce yapıldığı saptanan gereçler ve 16 bin yıl önceden kalan 2,6 cm boyutunda pişmiş topraktan yapılmış bir kadın figürü buranın ne denli eski bir yerleşim yeri olduğunu gözler önüne serer. Toprağın pişirilerek sertleştirilmesinin neolitik çağda başladığı bilinirdi. Ancak Direkli Mağarasının buluntuları bu görüşün değişmesi gerektiğini bize anlatmaktadır.

Paleolitik çağdan sonra ovalarımızda yer alan 250'yi aşkın höyük ve antik yerleşim alanında Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarının izleri görülmektedir.

Kentin 35 km güneydoğusunda Narlı Ovasında bulu-

nan Domuztepe Höyüğünde yapılan kazılarda buranın İ.Ö. 7000'den başlayan bir yerleşme yeri olduğu kesin olarak saptanmıştır. Kazı daha yeni başlamış sayılabilir. Belki çok daha önemli bulgular elde edilecektir. Bu bölgenin İ.Ö. 5500'den sonra üzerinde 2000'den çok kişinin yaşadığı 20 hektarı aşkın bir alandan söz edilmektedir. Şanlıurfa Göbeklitepe Domuztepeden daha eski bulgular içeriyor olabilir. Ama Göbeklitepe bir yerleşim yeri değildir, orasının bir tapınma bölgesi olduğu düşünülmektedir. Domuztepe'nin ise bir yerleşim bölgesi, bir kent olduğu çok açıktır.

Domuztepe kazılarındaki buluntulardan birinde çanak çömlek üzerine boyanmış o dönemde evlerin nasıl göründüğünü gösteren resim çok önemlidir. Bu çömlekte gösterilen evler direkler ve örülmüş hasır kullanılarak yapılmış olan iki katlı yapılardır. Büklümlü çatıları bugün Endonezya'da bulunan evleri andırmaktadır. Çatılarda gösterilen kuşlar leyleğe benzemektedir. Evlerin ön kısmına hasır ya da halıların arasında çömlekler ya da sepetler görülmektedir. Evlerin arasındaki ağaçlar gölgelik alanlar olabilir. Buradaki çanak çömlek boyaması Suriye'deki Tell Halaf bölgesinin adıyla anılan "Halaf" tarzına benzetilmektedir.

İ.Ö. ikinci binyıllarda bölge, özellikle Elbistan Ovası Mezopotamya'yı İç Anadolu'ya, Kültepe'ye bağlayan yollar üzerindedir. Bu yolların güvenliğinin, hanların işletilmesinin yerleşik bir toplulukça yürütüldüğü, buralardaki höyüklerde yapılan kazılardan elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

Hitit İmparatorluğunun ortadan kalkmasıyla yeni yeni krallıklar ve kent devletleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan Gurgum bugünkü Maraş'ı gösterir. Maraş'ın yakın çevresinde bulunan yazıt ve steller de bu görüşü desteklemektedir. Asurlulardan II. Sargon dönemi kayıtlarında Maraş, Asur Devletinin bir eyaleti olarak gözükmektedir. O zamanki adı Markasi'dir. III. Harpuntaş dönemine (İ.Ö. 810- 783) ait Maraş Kalesi ve

höyüğünde bulunan, uzun yıllar İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenen, 2014'te Kahramanmaraş müzesine getirilen Maraş Aslanı denilen yazıtlı kapı ve heykel parçası üzerindeki hiyeroglif yazılarda Gurgum krallarının soyağacı yazılıdır. Bu yazılarda aslanın bulunduğu yerin tanrılara adanmış kutsal bir alan olduğu belirtilmektedir. Geç Hitit krallıklarının Asurlularca birer birer ortadan kaldırılmasından sonra (İ.Ö.7. yüzyıl) Maraş ve çevresi Asurluların eline geçmiştir.

Asurlulardan sonra Maraş (İ.Ö. 612) Medlerin egemenliğine girmiştir. Medler Asurlulardan kalan uygarlığı yakıp yıkmışlardır. Maraş ve çevresi baştan sona yağmalanmıştır. Medlerden sonra bölge (İ.Ö. 522- 485) Perslerin ege menliğine girmiştir.

Büyük İskender İ.Ö. 333'de Pers İmparatorunu Ayas'ta (İskenderun) yenerek bu devleti yıkmış ve Maraş'ı ele geçirmiştir. İ.Ö. 323'te Büyük İskender ölünce Makedonya İmparatorluğu generalleri arasında paylaşılmış, Maraş Selefhus'un (Seleukos) payına düşmüştür.

Daha sonra bölge Persler, Makedonyalılar, Galatlar arasındaki savaşlarla çalkalanmıştır. (Bölge Kapadokya Krallığının bir parçası sayılıyordu.) Bu krallık İ.Ö. 99- 95 yılları arasında Pontus Devletinin bir parçası olmuş, daha sonra Roma-Pontus-Ermeniler arasında savaşlar yaşanmıştır. İ.Ö. 17'de bu kargaşa bölgenin Roma İmparatorluğunun eline geçmesiyle son bulmuştur.

İ.Ö. 64'e değin Selefhuslara bağlı sayılan Maraş, bu krallığın merkezi Antakya'nın Romalılarca alınmasından sonra Romalıların eline geçmişti. Bu dönemde kimileyin bağımsız kimileyin Roma'ya bağlı olan Kommagene Krallığı Maraş bölgesini yönetmiştir. Roma İmparatorluğu dönemi Kommagenesinde dört kent öne çıkmaktadır. Bunlar Samsat, Maraş (Germenikeia), Adıyaman (Perre Pirin, Perrhe) ve Dolikhe (Gaziantep Dülük)'dir. Germenikiea Roma İmparatoru Kalgula'nın un-

vanlarından olan Almanya Fatihi sözcüğünden türetilmiştir.

Roma İmparatorluğu 395'te ikiye bölününce bölge Bizans İmparatorluğuna bağlanmış, kısa bir süre daha Germenikia diye anılmasının ardından Marasin denilmeye başlanmıştır Maraş'a. İmparator III. Leon'un Maraş doğumlu olması nedeniyle bu dönemde Maraş'a Krallar Kenti de denilmiştir. Bu yıllarda Maraş Arap ve Bizans egemenlikleri arasında el değiştirmiş, hep yakılmış yıkılmış sonra yeniden kurulmuştur.

Halife Ömer döneminde Suriye'nin fethinden sonra 637'de Maraş'ta yaşayan Hıristiyan halk kenti Müslümanlara bırakmıştır. İslam orduları Maraş'ta garnizon kurarak Anadolu içlerine yapılacak seferler için burayı üs olarak kullanmışlardır. Halife Yezid'in ölümünden sonra Maraş Bizans akınları sonucu Bizans topraklarına katılmıştır (683).

Abbasiler döneminde yeniden İslam Bizans çatışmaları başlamıştır. 754'te Bizanslılar Maraş'ı bırakıp Adana dolaylarına çekilmişlerdir. Halife Harunreşit Maraş'ı yeniden imar ettirmiştir. 868 yılında Tolunoğulları Devleti Maraş'ı yönetimine katmıştır. 905 yılında Bizans komutanı Andronikos Müslüman ordusunu yenerek Maraş'ı yeniden Bizans'a katmıştır.

950'li yıllarda Maraş bölgesinde Arap Bizans çatışmaları yeniden hızlanmıştır, Hamdaniler hükümdarı Seyfüddevle Maraş'ı yeniden inşa ettirmiştir. Hamdanilerin zayıflamasından sonra 962'de Maraş bir kez daha Bizans'ın eline geçmiştir.

Bu dönem içerisinde Bizans İmparatoru II. Vasil zorunlu iskana tabi tuttuğu Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermenilerin bir kısmını Maraş'a yerleştirmiştir. Selçuklulardan hemen önce Maraş'ta artan Ermeni nüfusuna Bizans yönetimi Ortodoks mezhebini dayatmış, bunun sonucun da çatışmalar başlamıştır. Bu durum Selçukluların bölgeyi fethini kolaylaştırmıştır. 1086 yılında Emir Buldacı Maraş bölgesini fethetmiş ve buraları Selçuklulara bağlamıştır. Bundan sonra buralarda çok yoğun Türk yerleşimi gerçekleşmiştir. 1097'de buralar

Haçlıların eline geçmiş, sonra aralıklarla Türklerle Haçlılar arasında gidip gidip gelmiş, 1296'da Mısır Türk Memluklularınca alınıp Halep valiliğine bağlanıncaya dek Kilikya Ermeni Prensliğinde kalmıştır. Bu dönemde tarihinin en büyük depremini yaşayan Maraş'ta kırk bin kişinin öldüğü belirtilmektedir.

Maraş ve Elbistan'da 1337 yılında Dulkadiroğluları Beyliği kurulmuştur. Oğuzların Bayat boyundan olan Dulkadirliler başta Memluklulara bağlı iseler de daha sonra Zeynettin Karaca Bey Dulkadiroğluları Beyliğinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde beyliğin merkezi olan Maraş'ta çok önemli ekonomik ve kültürel gelişmeler yaşanmış kent büyük imar görmüştür.

1515'te Osmanlıların Maraş'a saldırısı ile başlayan savaş sonrasında Alaüddevle Bey komutasındaki Dulkadirliler yenilmişler ve beylik böylelikle son bulmuş ve Maraş, Osmanlı yönetimine eklemlenmiştir. 180 yıl boyunca egemen olan Dulkadirli Beyliği böylece son bulmuştur. Osmanlı yönetimine giren Maraş giderek eski önemini yitirmiştir.

Osmanlılar 1522'de yaptıkları bir düzenlemeyle burayı Dulkadiriye adı ile eyalet merkezi yapmışlardır. Bu eyalet Maraş, Adıyaman, Malatya (Arapkir dışında) ve Gaziantep illerini kapsamaktadır ve yüzölçümü 30 300 km2'dir.

Maraş'ta Zeytun'da (Süleymanlı) 1780 yılında Ermeni kalkışması olmuştur. Bu kalkışma Osmanlıda ilk ayrılıkçı kalkışmalardandır. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarına ve yabancı devletlerin kışkırtma ve desteklerine dayanarak da burada bir Ermeni Devleti kurabileceğini sanılmıştır. 1866'da Dulkadiriye Eyaleti kaldırılmış, Maraş bir sancak birimine dönüştürülerek Halep Vilayetine bağlanmıştır. Bu yıllarda Zeytun'da (Bugünkü Süleymanlı) çok kanlı savaşlar çıkarmışlardır. Bunların büyük bir kısmı Doğu Anadolu'daki sürgünlerle birlikte Suriye'ye ve Amerika'ya gitmişlerdir. Bunlardan

Hınçak ve Taşnak militanları ülkemizin işgali sırasında İngiliz ve Fransız üniformaları ile geri gelmişlerse de sonları kendileri için hiç iyi olmamıştır.

Maraş'tan çekip giden Süleymanlı Ermenilerinin yerine 1914 yılında Selanik ilinin Ayvalık ve Karaferya kasabalarından gelen göçmenler yerleştirilmiştir.

İkinci Meşrutiyetten sonra Maraş ikinci sınıf bir sancak biçimine dönüştürülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşından Mondros Mütarekesini imzalayarak çıkmıştır. Mütarekenin yedinci maddesini kendi çıkarlarına göre uygulamaya koyan İtilaf Devletleri ülkemizi işgale başlamışlardır. Maraş bölgesini de önce İngilizler işgal etmişler, onlar yedi ay burada kaldıktan sonra işgali Fransızlara bırakmışlardır. İngiliz işgalinde ufak tefek güvenlik olayların dışında pek önemli bir durum gözlenmemiştir. 29 Ekim 1919'da Ermenilerin büyük coşkusu ve desteğiyle kente giren Fransızlarla Maraşlılar arasında önemli çarpışmalar başlamıştır. Fransızlar kentin her yanına bombalar yağdırmıştır. Bu bombalar ve savaş gereği olarak yakılan yerler nedeniyle kentin üç mahallesi tamamen öteki mahalleler de yarı yarıya yanmış yıkılmıştır. Maraş yanmış, Maraş yıkılmış ama Maraşlı Fransızları bu topraklardan kovmasını bilmiştir. Bölgemizde işgale en son uğrayan ama işgalden ilk kurtulan kenttir. 1920'den beri bu utku 12 Şubatlarda büyük coşkularla kutlanmaktadır. 5 Nisan 1925'te Maraş'a İstiklal Madalyası verilmiş, 7 Şubat 1973'te de 1657 sayılı kanunla adı Kahramanmaraş olarak değiştirilmiştir.

MARAŞ YER DEĞİŞTİRİYOR

Eski çağlardan beri sürekli yerleşim yeri olan Maraş, Orta çağlarda Bizans ile İslam dünyası arasında bulunması nedeniyle sık sık yıkıma uğramıştır.

Maraş Romalılar döneminde Pazarcık'ın Ufacıklı ve Tilkiler köylerinde kurulmuş olabilir. Bu bölgelerde Romalılardan kalma geniş yerleşim alanlarının bulunması bunu çağrıştırmaktadır.

Daha sonraki dönemlerde Maraş, Elmalar köyü yakınlarında kurulu iken 1114 büyük depremini yaşamış, neredeyse kentten hiç kurtulan olmamıştır. Kentin bugünkü yere taşınması Dulkadiroğluları döneminde olmuştur. Düşman saldırılarından korunmak ve Pınarbaşı suyundan yararlanmak için Ahırdağı'nın eteklerini ve özellikle kale içini ve çevresini seçmişlerdir. Kent Osmanlılar döneminde de bu odak çevresinde gelişmesini sürdürmüştür. Evliya Çelebi kalenin içinde 100 evin bulunduğu bir mahalleden söz etmektedir.

Maraş'ın ilk yerleşim yeri olan Elmalar Köyünün bulunduğu bölge yerleşmeye uygun, havası güzel Erkenez Çayı kıyısında ve kervan yolları yakınındadır. Maraş ilk kez burada Himli Höyük çevresinde kurulmuş olabilir. Maraş buradan Karamaraş'a oradan da şimdiki yerine taşınmış olabilir. Karamaraş'ta bugün Germenikia kentine ait taban mozaikleri bulunmuş ve 2010 yılında koca bir mahalle sit alanı olarak ilan edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında da büyük yangınlarla ve bombardımanlarla yanıp yıkılan kent pek çok mimari ve kültürel yapılarının yok olmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde Maraş'ın gelişimi de dokusunun korunması da çok yavaş olmuştur.

Maraş'ın Ahırdağı'nın ve kalenin eteklerinden ovaya doğru genişlemesi 1960'tan sonra başlamıştır. Bu gelişmede 1948'de

kentin Köprüağzı aracılığı ile de olsa demiryoluna bağlanması, 1950'den sonra güneydeki karayollarının görece olarak daha iyi duruma getirilmesinin katkısı çoktur. 1960'tan sonra kent güneye ve özellikle batıya doğru hızla büyüme göstermiştir. Bu yöndeki gelişme bugün bile daha bir hızla sürüp gitmektedir.

1930'lu yıllarda belediye başkanlığı yapan Dr. Hasan Sukuti Tükel ile birlikte önemli imar çalışmaları başlamıştır. Kent merkezinin engebeli ve dere yatakları ile dolu oluşu nedeniyle ilk kez dere yataklarının kapatılması ve yolların iyileştirilmesi önemsenmiştir. İlkin Akdere ile Ulu Cami arasındaki dere kapatılarak önemli bir yol kazanılmıştır. Başkaca yolar, su şebekesi gibi önemli gelişmeler başlamış tır. Bu çalışmalar 1956'da başlayan imar planıyla daha bir hız kazanmıştır. 1966'da Trabzon Caddesi açılmış, 1981'de ise Gaziantep ve Kayseri çevre yolları hizmete girmiştir.

SUYOLLARI

1960'lı yılların sonuna değin Maraş kent merkezinde içme suyunun neredeyse tamamı Pınarbaşı kaynağından sağlanırdı. Kendi küçük kaynaklarından yararlanan üç beş ev ya da işyeri de bulunmaktaydı. İçme suyu kaynağı olarak kuyunun kullanılması yok denecek denli azdı. Ben yalnız Haznedarlı'da bir evde kuyu görmüştüm. Gerçi o ev aynı anda yazlık olarak da kullanılıyordu, bağ evi sayılabilirdi. Pınarbaşı suyunun (eskiden Kırkgöz de denirdi) o günlerde büyükçe sayılabilecek bir kente dağıtılması pek kolay olmasa gerek. Ancak Dulkadirliler bugünkü yerleşim yeri olarak kale çevresini seçmişler. Kale çevresi hem ovadan dolayısı ile yazın sıcağından ve sineğinden uzaktır. Dereler ve tepelerle iç içedir. Suyu soğuk ve boldur. İşte böyle bir yerde kent yeniden kurulurken pişmiş topraktan yapılmış iç içe geçebilen değişik tür ve yapıda kane denilen borularla suyu bütün kente ulaştırmayı başarabilmiş-

lerdir. Bence Maraş'ta kent dokusu incelenirken bu durum için özel bir araştırma yapılması yerinde olur. Su, kaynağından beş altı ana kola ayrılmıştı. Her bölgenin en tepe noktasına götürüldükten sonra gittikçe incelen borularla ve çok değişik yerlere konulan taksimlerle bütün evlere, hanlara, hamamlara, çarşılara ve sokak aralarına ulaştırılmıştı. Bu borulardan su havuz biçiminde oluşturulmuş büyük taksimlere alttan akıtılırdı. Havuzun üst yüzeyi tam yataydı. Havuzun kenarlarındaki oyuklardan daha küçük borulara aktarılan su buradan evlere doğru giderdi. Burada önemli bir noktayı da belirtmem gerekir. Bu küçük ve orta suyolları bir kısım evlerin tabanından, birçok evlere de ortak duvarlarının içinden geçerdi. Maraş evlerinin birbirine ulalı olarak yapılmış olduğunu düşünürsek kent kurulurken suyollarının evlerle birlikte yapılmış olduğu sonucuna kolayca varılabilir. Bu bakımdan eski suyollarının bozulmadığı evler yok olmadan konunun araştırılması gerekmektedir. Bizim evde yan komşumuzla olan ortak duvarımızın içinden gelen su bizim ev ile bizim eve bitişik komşulara eşit oranda üçe bölünürdü. Bizim çeşmelerimize suyunu dağıttıktan sonra önümüzdeki eve giderdi. Bu üç eve de aynı oranda su ulaşırdı. Eski evlerin ya da ev gruplarının dağınık olduğu, kentin bahçelik alanlarının bol olduğu gibi genelde evlerin iki katlı olduğu düşünülürse bu işin ne denli zor olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bir de temiz suyollarının keriz dediğimiz atık su kanalları ile hiçbir biçimde karşılaştırılmadığı göz önüne alınırsa geçmiş yıllarda bu konuda üstün bir başarı sağlanmış olduğu ortaya çıkacaktır. İçme suyu Pınarbaşı'dan önce tepelere oradan da evlere taşınırdı. Atık su ise içme suyu ile hiç karşılaştırılmadan ayrı yollar ile örülmüştü. İkisinin karıştığına hiç tanık olmadım.

Suyun metal borularla tüketiciye ulaştırılması Belediye Başkanı Hasan Sukuti Tükel ile başlamıştır. Kentimizin çağdaş görünüm kazanmasında büyük katkısı olan bu başkan yaptı-

ğı hizmetlerle övülmesi gerekirken, suyu parayla içirecek diye döneminde halktan büyük tepkiler almıştır. Ayrıca yıkıklarda bolca bulunan mezar taşlarını kaldırım yapımında kullandırdığı için de tepki çekmiştir. Oturduğu evin kapısına çamurlar sürülmüş, karanlık bastığında kapısının taşlandığı olmuştur. Görevi bitiğinde kentten ayrılırken arkasından teneke bile çalınmıştır. Oysa Hasan Sukuti Tükel yanlışları olmasına karşın Süreyya Yücel ile birlikte kente imar yönünden ilk ve önemli çalışmayı yapan kişidir.

YOL

Kente dar yollar egemendi. Motorlu araçların olmadığı dönemlerden kalma yüklü iki hayvanın ancak geçebileceği sokaklar ile görece geniş sayılan caddelerimiz vardı. En geniş yollar üzeri kapatılan derelerden oluşturulanlardı. Kimi sokaklarda yüklü iki hayvan karşılaşırsa geçmekte zorlanırlardı. 1950'li yıllarda ana yollar kesme kara taşlarla kaplı idi. İnişli yokuşlu sokaklar ise geniş basamaklı taş merdiven biçimindeydi. Birçok caddede kaldırım taşı vardı ama kaldırımlar genelde topraktı, yani kaldırım yoktu. Ulucami ile belediye arasındaki meydanda çok görkemli taksiler vardı ama yollar o araçlara hiç yakışmıyordu. Benim çocukluğumda ana yolların genişletilmiş olduğu söylenirdi ama yine de dardı. Taksilerden, ciplerden başka kamyon ve özellikle otobüsler sayılı olduğundan yolların darlığı çok dikkat çekmiyordu. O günkü otobüsler, kamyonlar şimdikilerle kıyaslanamayacak denli küçüktü. Halk genelde yolun ortasından yürürdü. Bu biraz da kışın çamurdan, yazın tozdan, topraktan korunmak için gerekli idi. Kaldırımlar esnafların tapulu malı gibi idi. Taksilerin, ciplerin çok az geçtiği, şimdiye oranla o küçücük kamyonların ya da otobüslerin yılda en çok otuz kırk kez uğradığı bu yollar halkın gereksinimlerine ters düşmediğinden bir sıkıntı yaratmıyordu. Kaldırımların çoğunluğu, sokakların tamamı

kadınların zahire yaptıkları ve çocukların oyun oynadıkları bir alandı. Özellikle erkek çocuklar eve genelde yemek ya da uyumak için giderlerdi. Gün boyu bu sokaklarda eğleşirlerdi. Küçük çocuklar evlerinden çok uzağa gidemezlerdi. Bu sokaklarda bıyığı terlemiş delikanlıların bile gülle (bilye) ve daha başka oyunlar oynamaları olağan görüntülerdendi. 1959- 1962 yılları arasında portakal yuvarlamaç oyunu da portakalın bilye yerine kullanılması ile oynanmıştır.

AYDINLANMA VE ENERJİ

1950'li yıllarda kentin ana caddelerinde ve büyükçe sokakların giriş yerlerinde elektrikli sokak lambaları bulunmaktaydı. Ancak bu lambalar gerçek anlamda sokakları aydınlatamadığından geceleyin sokağa çıkanlar yanlarında bir gemici feneri ya da başka bir aydınlatıcı bulundururlardı. Evlerin ancak yarısında elektrik vardı. Elektrik yalnız aydınlanma için kullanılırdı. Elektriği olmayan evlerde lüks, gemici feneri, idare gibi gereçler kullanılırdı. Aydınlanma için yalnızca çam çırasının kullanıldığını da anımsıyorum. Köyler elektriği hiç bilmezdi. Ütüler hep kömür ateşi ile ısıtılırdı. Bunun dışında da enerji için hep odun ve kömür kullanılırdı. Bu yıllarda üğüntü (talaş) da sobalarda yakılır olmaya başlandı. Kışın ısınmak için hep soba kullanılırdı. İlk kaloriferli yapılar 1960'lı yılların başında yapılan kale dibindeki postane ile vilayet konağı olmuştur. O yıllarda bile daha soba ile tanışmamış evler vardı. Kent taş kömürünü demiryolları ile tanımıştı. Yine o yıllarda kentte çok bulunan çeltik değirmenlerinden (biz ona fabrika diyorduk) arta kalan çeltik kabukları ile enerji gereksinimi sağlanan bir hamam olduğunu (Bahçe Palas Hamamı) anımsıyorum. Palas sözü hamamın üstünde aynı adda otel oluşundan ileri gelmekte idi. Çeltik kabukları birçok mahalledeki güreş alanlarına güreşçilerin yaralanmasını engellemek için de serilmekteydi.

Kentin içme suyundan arta kalan su ile bugün bile Elektrik

diye anılan yerde enerjiye çevrilmesinden ve belediyenin çalıştırdığı jeneratörlerden elektrik üretilirmiş ilkin. Bu aşamaları çok fazla anımsamıyorum. Ancak 1958 yılında Ceyhan Irmağı üzerinde Güvercinlik denilen hidroelektrik santralinden gelen elektrik ile kentin aydınlandığını ve gelişmemiş de olsa sanayisinin bu elektrikle beslendiğini anımsıyorum. Yine iyi anımsıyorum ki bu santral arkasında gerçek bir gölet olmadığından ırmak akıntısının çok fazla olduğu dönemde kapakları açılarak üretim dışı kalırdı. Doğal olarak kent de karanlığa bürünür, çarklar dönmez olurdu. Ara sıra yapılan elektrik kesintileri çok doğal karşılanır, hemen lambalar, çıralar tutuşturulurdu. Bu gelgitler 1961 yılında tam kesinti ile sonuçlandı. Büyük bir sel Güvercinlik Santralini devre dışı bırakmıştı. Kent birkaç yıl karanlıkla boğuşmak durumunda kalmıştı. Sonunda santral yeniden çalışır duruma geldi ama gereksinim arttığı için yine kente yetmez oldu. Daha ileride ulusal sistemle buluşan elektrik şebekesi bu kez de ulusal sistemden kaynaklanan sorunlarla uzun yıllar uğraşıp durmuştur.

SAĞLIK

1960 yılında Maraş'ta elli yataklı bir devlet hastanesi vardı. Yedi ya da sekiz uzman doktor yarı zamanlı hizmet vermekteydi. Vilayet binasında bir hükumet tabipliği vardı. Orada her zaman doktor bulunurdu. İlçelerin hemen hiçbirinde resmi görevli doktor bulunmaz, bu boşluk kent merkezinden geçici görevle gönderilen doktorlarca doldurulurdu. Devlet Hastanesinin dışında dört adet Trahom Savaş İstasyonu, bir tane de Verem Savaş Dispanseri vardı. Bunun dışında kent merkezinde resmi görevi bulunmayan dört ya da beş tane serbest çalışan doktor vardı. Bunların tamamının pratisyen olduğunu anımsıyorum. Doktorların bir kısmı Cuma günleri hastalarından ücret almazdı.

O günlerde dört ya da beş tane sınıkçı vardı. Bugün de var-

dır. Kent merkezinde serbest çalışan diplomalı dört ebe vardı. Bunun dışında çok sayıda diplomasız ebe vardı. Bunlara aralık ebesi denirdi.

Kent merkezinde dört tane diş hekimi vardı. Buna karşın diplomasız sekiz on adet dişçi vardı. Sınıkçılar gibi diplomasız dişçiler bugün de hizmet vermektedirler.

Bunların dışında utacılar vardı, göz tedavisi yapan. Sağaltıcılar vardı doktor gibi çalışan. Ayrıca ocak denilen aile kişileri kimi hastalıkları okuyarak tedavi etmeye çalışırlardı. Bu aileler bugün de aynı biçimde hizmet etmektedirler. Halkın kendi kendilerine sağaltıcı yöntemleri vardı. Söz gelimi olgunlaşmamış apseler için yara üzerine yağlı ılık hamur vurulur ya da lokumla bastırılırdı. Bu yöntem bugün eczanelerde satılan ihtiyol pomattan daha az etkili değildi.

O yıllarda ilimizde bir genel cerrahi uzmanı vardı o da Op. Dr. Sait Emirmahmutoğlu idi. İlimizin ilk Müslüman uzman doktoru odur. Göz hastalıkları uzmanı olarak Op. Dr. Kemal Tolon'u anımsıyorum. İç hastalıklarında Dr. Emrullah Çuhadar ve Dr. Erdoğan Ademoğlu bulunmaktaydı. İntaniye uzmanları Dr. Celal Tamer ve Dr. Ali Rıza Köker uzun süre halkımıza hizmet etmişlerdir. Kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olarak o yıllarda ilimizde çok uzun kalanını anımsamıyorum. Onların biri gelir biri giderdi. Çok kısa bir ara kentte iki kadın hastalıkları ve doğum uzmanının bir arada bulunduğu olmuştur. Pratisyen doktorlarımızdan Dr. Emin Karpuzoğlu, Dr. Remzi İnce, Dr. Cevdet Karakız ve Dr. Faruk Önal belleğimde kalanlardır. İleri tetkik ve tedavi gereken durumlarda hastalar Ankara'ya ya da İstanbul'a gönderilirdi. 1950'li yıllarda göz tedavisi için Kilis'e de gidildiğini anımsıyorum.

1950'li yıllar kent karasinek, sivrisinek, tahtakurusu baskısı altında idi. Bunda Gavur Gölünün varlığı, evlerde hayvan barındırılması, evlerin ahşap olması gibi çok değişik etkenleri sorumlu tutmak olasıdır. Ahşap evlerin kötülüğü yangından

korumanın zorluğu ve tahtakurusuna yuva oluşundandır. Bugün Gavur Gölü çevresi iyileştirileceğine kurutulmuş ve birçok yeni sorunlar doğurmuştur. Yüksek dozda DDT kullanılarak sineklerin ve tahtakurusunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aynı biçimde o günlerde endemik olarak görülen bit ve pire ile uğraşılmıştır. Halkın büyük çoğunluğu atık su ile sulanan sebze ve meyve tükettiğinden midir nedir iç parazitle uğraşılırdı. Keli, körü, sakatı pek çoktu. Halkın ekonomik durumun yükselmesi, eğitimdeki ilerlemeler ülkemizin her yerinde olduğu gibi Maraş'ta da giderek iyileşmeyi doğurmuştur. Olumsuz onca koşullara karşın havası, yaylalarının kente yakınlığı, içme suyunun temizliği, sebze ve meyvelerinin bolluğu Maraşlıyı sağlıklı tutabilmiştir.

ASKERLİK

Kıbrıs Barış Harekâtında Kıbrıs'a giden 14. Piyade Alayımız bugünkü Gazi Kışlasında konuşlanmıştı. Yağışlı olmayan günlerde askerlerin eğitim sonrası kışladan çıkıp son yürüyüşünü kent içinde dolanarak yaptığını anımsıyorum. Milli Güvenlik derslerimize subaylar girerdi ve biz onların pek azıyla barışık olurduk. Subay ve yedek subaylardan kimya, İngilizce gibi başka derslerimize girenler de oldu. Onlarla hep barışık olduk. Jandarma köylülerin korkusu, düşü gibi idi. Kentte polis ne ise kırsalda da jandarma o idi. Jandarma güvenlik görevlerinin yanında eşkıya yakalamakta da görevli idi. O yıllarda kırsalda egemen olmaya çalışan birkaç eşkıyaya koca dağları dar ettiğini söylemem gerek.

SPOR

O yıllarda da en önemli spor dalı futboldu. Devetüyünden, bez yumağından, kıldan, uykuluktan yapılan toplarla çocuklar her yerde top oynardı. Büyükler kuralına uygun toplarla oynarlardı ama o toplara erişmek pek kolay değildi. Futbol ve

voleybol topları iki bölümden oluşurdu. İçte balon gibi şişen iç lastik ve dışında meşin koruyucu. Bunlar ayrı ayrı satılırdı. Onu oynanır biçime getirmek de epey zor bir işti. O toplar ağzı tam kapatılamadığı için patlar ve oyun yarıda kalırdı. Resmi karşılaşmalarda bile iki topu bir arada bulamazdık. Doğan İzmirli diye bir ağabeyimiz vardı. Onun sahada oynanırken birkaç kez oynanan topu sahadan yaptığı vuruşla tanıdıklarının evine atarak oyuna ara verdirdiğini anımsıyorum. Bir ağabeyin de ayağında yemeni ile oynadığını ve hep sahanın yan çizgisi üzerinde top sürerek atak yaptığını anımsıyorum. O günkü toplar şimdikinden çok ağırdı. Futbol ayakkabısının altında bulunan köprüler çivilerle çakıldığı için çivinin ayağa batması dahası ayağı yaralaması oyuncuların büyük sorunu idi. Tüm ülkemizde olduğu gibi toprak alanda yapılırdı maçlar. O günlerde çok iyi futbolcular olduğu halde futbolun para ettiği İstanbul'a uzaklık nedeniyle büyük yetenekler yitip gitmiştir.

Hafta sonları sonbaharda kros yarışmaları yapılırdı. Bin beş yüz ve üç bin metre yarışları yalnız öğrenciler arasında yapılırdı ve kızlar ve erkekler ayrı ayrı yarışırlardı. Beş bin ve on bin metre yarışları halka da açıktı. On bin metrede Battal diye bir ağabeyimiz vardı. Hep açık ara birinci olurdu. Üç dört kez yinelenen bu yarışlardan sonra seçme yapılır. Her dalda ilk üçe girenler Ankara'da ülke düzeyinde yarışmaya götürülürdü. Okullarda atletizmin öteki dallarında da çalışmalar yapıldığını anımsıyorum. Ama öteki dallarda bir yarışma ya da seçme yapıldığını hiç duymadım.

O yıllarda cirit yarışı yapıldığını anımsıyorum. Daha önemlisi bugünkü Yavuzselim mahallesinde bir hipodromumuz da vardı. Orada ulusal yarışların yapıldığını ve yasal bahis oynatıldığını anımsıyorum. Bir yarışta 2 numaralı at herkesin favorisi imiş. Ağabeylerim bana 2 numara için bilet almamı öğütlemişlerdi. Ben de gişeye giderek 2 numara için bilet is-

tedim. 2 numara için bilet kalmadı dediler ben de 3 numaraya para yatırdım. Ağabeylerim bana kızmıştı ama o yarışta beklenmedik bir olay olmuş yarışı 3 numaralı at kazanmış 2 numaralı at ikinci olmuştu. Yinelemekte yarar var yarış pisti kumdu, tribünler tahtadan idi. O gün yarışlarda at koşturan üç ailenin bugün de hipodromlarda koşuşturan atları bulunduğunu ayrıca belirtmem gerek.

İlkokullarda ağırlıklı olarak voleybol ve yakantopu oyunu oynanırdı. Okullarda, gezmelerde çekçek, çoturum eşşek, uzun atlama, yüksek atlama gibi spor oyunları aynı anda bir eğlence aracı olarak gerçekleştirilirdi. Voleybol oyuncuları oyun içinde dönüşüm yapmazlardı. Basketbolda ise birkaç adım topla yürüme faul sayılmazdı. Voleybol oyuncularının dönüşümü ve topla yürüme 1960'lı yıllarda bir düzene girmeye başlamıştır. Okullar yılsonunda çok çekişmeli spor yarışmaları yaparlardı. Bu tür yarışmaların komşu illerdeki okullarla da yapıldığını anımsıyorum. Bu yarışmalarda ilgiyi en çok futbol ve güreş çekerdi.

Yüzme Aksu, Ceyhan gibi akarsulara yakın bölgelerde doğal ortamlarda yapılırdı. Kent içinde bahçe sulamak amacıyla yapılan havuzlarda yüzme öğrenirdi gençler. O havuzlara biz göl derdik. O göllerin en ünlüsü Gözlüklünün Gölü idi. Orada ancak yüzmeyi iyi bilen yetişkinler yüzebilirdi.

Vücut geliştirme o yıllarda sporun bir parçası sayılmasa da bir öğrenci arkadaşımız vardı. Herkül Ali derdik ona. Hem güçlü kuvvetli bir yapısı vardı hem de her türlü sportif gösteriyi büyük bir beceri ile gerçekleştirirdi. Sonra Bant Ahmet dediğimiz bir öğretmenimiz, bir de Tarzan sanlı bir öğretmen. Bugünkü vücut geliştirme birincilerinden geri kalır yanları yoktu. Ayrıca çok başarılı ve güçlü birer sporcu idiler. 19 Mayıs törenlerinin cambaz göstericileri olan iki arkadaşımız vardı. Bunlardan biri Tivist Ayhan denilen Ayhan Özer ötekisi ise Mahmut Kanadıkırık idi.

Bilinçli bir biçimde motosikletçiler vardı sayıları otuza yakın. Bir sirk gelmişti. Sirkte içi oyuk silindir biçiminde bir yapıda motosiklete binerek gösteri yapılıyordu. Bizim Maraşlı motosikletçilerden Bombacı diye anılan bir ağabey, ben de bu gösteriyi yaparım, dedi. Epey bir tartışmanın ardından (hem de kendi motosikleti ile) gösteriyi yapabilmişti. Motosikletçilerin hepsi de birer motosiklet cambazı idiler. 1960'lı yıllarda giderek sayıları ve etkinlikleri azalmıştır.

Amatör olarak küçük gruplar boks, masa tenisi gibi spor dalları da ilgi odağı olmuştur.

Kuşkusuz Maraş'ta bütün bu spor dallarından çok daha önemlisi güreş olmuştur. Öyle ki serbest stilde çangal oyunları dünyaya Maraş'tan yayılmıştır. Maraş'ın kendine özgü güreş tarzı vardır. Kısa Şalvar Güreşi. Kendine özgü oyunu vardır. Çangal oyunları. Bütün bunlar Maraş'tan büyük güreşçiler yetişmesine neden olmuştur. Kentte eskiden Haydar Bey, Mağralı Ökkeş, Kasap Kara Ali ve Bekir Büke gibi güreşçiler ünlenmiştir. Serbest tarzda Maraş'ta güreş eğitimi İsmet Alparslan tarafından geliştirilmiştir. Uzun yıllar güreş antrenörlüğü yapan bu güzel kişi hak ettiği saygıyı yeterince görmüştür diyemeyiz. Kuşkusuz Maraş'ın yetiştirdiği Şeref Eroğlu, Ahmet Ak, Mehmet Esenceli, Harun Doğan, Metin Kaplan, Fevzi Kaynak ve Talat Tezel gibi büyük şampiyonlar bu spor dalına ne denli bir değer verildiğinin belirtisidir.

Köy düğünlerinin büyük bir çoğunluğunda güreş yarışmaları yapılırdı. Kentte ise hemen her Pazar günü Mağralı, Kümbet, Kuyucak gibi yerlerde halka açık güreşler yapılırdı. Bu güreşler kısa şalvar karakucak güreşleri biçimindeydi. Ortada birkaç tane şalvar olur. Güreşmek isteyen oracıkta soyunurdu. Kentte askerlik yapan pehlivanlar ile köylerde ün yapmışlar da bu güreşlere katılırdı. Üst üste üç kez yenen alandan ayrılabilirdi. Tartı yoktu denklik (taydaşlık) göz önüne alınırdı. Kendisinden daha iri bir sporcuyla güreşmek isteyenlere engel

olunmazdı ancak tehlikeli oyun yapmaya çalışanlara hemen engel olunurdu. En son ağır sıkletler güreşir ve o günün birincisi giydiği şalvarı da alır giderdi. Yanılmıyorsam en çok şalvarı alan kişi valinin şoförü Kazım Pehlivan olmuştur. Şalvarı almak o günün başpehlivanı olmak demekti. Kısa şalvar güreşlerinde yerde çok kısa bir an için oyun yapılabilir, beklenmez hemen güreş ayakta başlardı. Maraşlının en güzel oyunu "çangal" idi. Bu oyun tüm dünyaya Maraş'tan yayılmıştır. Uluslararası alanda bu oyunları en iyi Bekir Büke ve Mehmet Esenceli uygulamışlardır.

GÜVENLİK

Kentte dört adet karakol vardı. Emniyet Müdürlüğü vilayet binası içerisinde idi. Toplam iki odası vardı. Geceleyin bekçiler sokakları kollardı. Kimi bekçiler de karakollarda gündüz görev yapardı. Halk karakola düşmekten çok korkardı. Orada sanıkların suçu kabullenmesi için dayak atıldığı söylenirdi. Bugüne göre polis korkusu çok daha fazla idi. Emniyet müdürlüğünün iki cipi vardı, başka aracı yoktu. Çoğu olay yerine polisler yaya gitmeye çalışırdı. Jandarma teşkilatı daha yaygındı. Aksu Köprüsünde ve Bulanık Köyünde jandarma karakolu vardı.

HABERLEŞME

O yıllarda televizyon bilinmiyordu. Radyo ise her yerde yoktu. Erkeklerin kahvelerde 19 Haber Bültenini (ajansı) kalabalık oluşturarak dinledikleri olurdu. Radyo yayımları pek net değildi. Spor düşkünlerinin yandaşı olduğu kulüplerin maç sonucunu çoğu kez ancak iki gün sonra gelen İstanbul gazetelerinden öğrendikleri olurdu. Sonraları İstanbul basınından çok önce (aynı günün akşamında) Adana'dan Yeni Adana gazetesi gelir oldu. Sonra Kudret adlı gazete de aynı günün akşamında elimize ulaşmaya başladı ama haberlerinin pek güncel

olmadığı var belleğimde. Benim bilebildiğim 1957-1962 yılları arasında İstanbul basınından Yeni Sabah diye bir gazete vardı. Satılan gazetelerin yarıdan çoğu Yeni Sabah gazetesi idi. Ondan sonra Sonhavadis gelirdi. Hürriyet ve Milliyet yeni yeni o yıllarda atağa geçmiştir. Cumhuriyet o yıllarda da köklü bir okuyucu edinmişti. O yıllarda CHP'liler Ulus, Demokrat (Adalet) Partililer de Adalet gazetesi satın alırdı.

Yerel basın sayı olarak bugünkünden az idi ama çok etkili idi. O günlerin gazetelerinden Işık, Memleket, Engizek, Demokrasiye Hizmet, Maraş'ın Sesi belleğimde kalanlardır.

1950'li yıllarda telefon kullanımı çok azdı. İlkin santrale numarayı söyler öyle bağlantı kurulurdu. Kent dışı için postaneye istem yazılır, sonra da beklemeye geçilirdi. Uzak yerlerle telefon bağlantısı kurmak için günlerce beklenildiğini anımsıyorum. Bir kent dışı telefonlaşmada herkesin evinde telefon olmadığı için çağrılı olarak telefon edilirdi. Çağrılan kişi postaneye gider ve kendisini arayanla öyle konuşurdu. Parası olmayanlar ödemeli telefon açabilirlerdi.

ELT, Acele ve Yıldırım adlarıyla telgraf en hızlı iletişim yollarından biriydi. Uzak yerlerle en yaygın iletişim aracı telefon idi. Mektupların da Uçak ve Ödemeli gibi değişik türleri vardı. Ödemeli mektupları daha çok postacılar kullanırdı. Mektupla iletişimin yaygın olduğu yıllarda pul koleksiyonculuğu da yaygındı. İlkokulda öğretmenimizin yönlendirmesi ile bizim sınıf toptan bir koleksiyoncu olmuştu.

ÖNEMLİ YAPILAR

KALE

Kentin tam göbeğinde bulunan Maraş Kalesi yığma bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Buradan çıkarılan buluntular Maraş Kalesi ve höyüğündeki ilk yerleşmenin İlk Tunç Çağına değin gittiğini göstermektedir. Bu da bu kalenin en az beş bin yıllık bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlar.

Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göre kalenin kapısında birbirine bakan dört aslan heykeli vardır. Uzun yıllar İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenen aslanlardan birisinin tüm bedeni Hitit hiyeroglif yazısı ile kaplıdır. Maraş Aslanı olarak bilinen bu heykelin üzerindeki yazıda Gurgum krallarının soyağacı verilmektedir. Bu yazılarda ayrıca bu yerin tanrılara adanmış bir kutsal alan olduğu belirtilmektedir. Kalenin ilkin Romalılarca İ.Ö. 1.- İ.S. 2. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Maraş Kalesi bir höyük olarak önemli bir kültür varlığıdır. Buna karşın burası uzun yıllar düğün salonu, çay bahçesi, pastane gibi amaçlarla kullanılmış ve dokusu büyük zarar görmüştür. Bir ara işler değişmiş gibi idi. Bu gerçeğin anlaşılmakta olduğu ve bu tür işlevlerinden arındırılmakta olduğu düşüncesine kapılmıştık. Ancak orada bir minyatür kent müzesi ve benzer yapıların yeniden konuşlandırılması bu umudumuzu da silip atmıştır.

Umarız Kültür Bakanlığımız buranın önemine uygun olarak kazısını ve onarımını tamamlar da bir daha buraların çarçur edilmesi engellenmiş olur. Bu konuda olumlu duyumlarımız var ve yine umarız bu duyumlar gerçekleşir.

ULU CAMİ

Ulu Cami Dulkadiroğlu Süleyman Bey döneminde 1442-1454 yılları arasında yapılmıştır. Oğlu Alaüddevle Bey ise

bu camiyi yenilercesine onartmıştır. Ayrıca cami çevresinde bugün yitip gitmiş olan han, hamam, medrese ve zaviyeden oluşan bir de külliye yaptırmıştır. Cami ve öteki yapılarda Selçuklu ve Memluklu mimari özellikleri öne çıkmaktadır. Dullkadirlilere özgün bir yapı sanatının izlerine denk gelinememektedir. Dulkadirli yapıtlarının büyük çoğunluğu depremler, yangınlar ve umursamazlıklar sonucu ya yitip gitmiş ya da özgün yapısı büyük değişikliklere uğramıştır. Bütün bunlara karşın cami ahşap yapılara örnek olacak denli görkemli bir biçimde varlığını sürdürmektedir. 1950'li yıllarda minarenin çevresinde namaz vakitlerinin belirlendiği muvakkithane daha yıkılmamıştı. Orayı müezzinler özel bölümleri gibi kullanırlardı. O yıllarda ramazan aylarında iftar vakti minareye çıkmış olan müezzine bayrak sallanarak bildirilirdi. İftar vaktinin geldiği bilgisine ulaşan müezzin de elindeki bayrağı alır kaleye doğru sallardı. Kalede topun başında fitili ateşlemeye hazır olan görevli de hemen topu ateşlerdi. Kalede topun patlamasıyla birlikte tüm camilerde akşam ezanı okunurdu. Bu gelenek saatlerin yaygınlaşması ile bozuldu. Sonra da muvakkithane yok oldu.

Caminin batı bölümünde üst yoldan da girilebilen, bugün caminin iç bölümünde olan bir de "Bey Mahfili" vardı.

HATUNİYE CAMİSİ

Alaüddevle Beyin hanımı, Yavuz Sultan Selim'in annesi Şems Hatun adına yapılmıştır. Cami, türbe ve bahçede önemli değişiklikler yapılmıştır. Minaresi ise özgün biçimini korumaktadır.

DİVANLI CAMİSİ

Bin dokuz yüz yetmişlere değin kentteki çift şerefeli tek cami idi. Cami ve minare özgün yapısını oldukça korumuş olsa da avlu, medrese ve öteki yapılar günümüze ulaşama-

mıştır. Kubbesiz yapıların güzel bir örneğidir. Günümüzde bu alışılmış yapının dışına çıkılabilmiş bir de Uncular Camisi yapılmıştır. Divanlı Camisini de içine alan bir abartılı tekerleme şöyledir:

"Ahırdağı'na depik vurduk geri dur diye
Duvannı minaresini belimize soktuk borudur diye"

Divanlı Camisinin hemen bitişiğinde çok yaşlı görkemli bir çınar ağacı vardı. Cami temeline vereceği zarar söz edilerek bu tarihi ağaç yok edilmiştir.

ABDÜLHAMİTHAN CAMİSİ

Yirminci yüzyılın sonunda başlanılıp yirmi yılı aşkın bir sürede ancak yapılabilen büyük bir camidir. Büyük ve görkemli bir yapısı vardır. Cami içindeki yazıları Maraşlı bir yazı ustası Arif Yücel yazmıştır. Caminin iç süslemesi özgün sayılabilir. Bunun dışındaki tüm özellikleri toplama yöntemi ile düzenlenmiştir. Bu camide ülkemizin önemli ve güzel camilerinin hemen hepsinden bir iz bulmak olanaklıdır. Görkemli bir tepeye yapılan bu caminin her yönüyle özgün olması daha doğru olurdu. Caminin çevresindeki alanların işyeri olarak yapılmaması ve cami bahçesinin daraltılmaması gerekirdi. Ana yollara yakın olmayan bu caminin önemli ölçüde park sorunu olduğu da açıktır. Ancak herkes caminin büyüklüğü, görkemliliği ve kente egemen bir tepede konuşlanmış olması nedeniyle övünmektedir.

TAŞ MEDRESE

Ulu Caminin hemen yanında Şekerdere, Akdere ve Kanlıdere'nin kesiştiği yerde yapılmıştır. İçinde mescit, medrese ve türbe bulunmaktadır. Yapının bir kesimi dereye çok yakın olduğu için yıkılmıştır. Bu yıkılan yere türbenin eklendiği belirtilmektedir. Alaüddevle Beyin kızı adına yapılmış

olan türbede Alaüddevle Beyin kızı ile kör olan oğlu Mehmet Bey'in yattığı söylenir. Halk arasında Kral Kızı Mezarlığı diye de anılmaktadır. İlde ilk müze burada kurulmuştur.

ACEMLİ CAMİSİ

17. yüzyılda İskender Bey adına yapılmış iken yıkılan bir caminin yerine yirminci yüzyılın başlarında yeniden inşa edilmiş bir camidir. Bu yapı kentteki Osmanlı'dan kalan tek eser gibidir. Cami girişindeki şadırvan havuzu ve medrese bölümü ile birlikte özgün biçimini hemen hemen korumaktadır.

ELBİSTAN ULU CAMİSİ

Bir görüşe göre Mimar Sinan Elbistan Ulu Camisi ile Edirne Üç Şerefeli Camisinin kubbelerini inceleyerek kubbe mimarisini geliştirmiş ve en sonunda gerçekleştirdiği Selimiye Camisi ile doruk noktaya ulaşmıştır. Elbistan Ulu Camisi Selçuklu, Memluklu ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşımaktadır.

KADILI CAMİSİ

Yörede yetişmiş köknar ağaçlarından elde edilen kütüklerle yapılmış bu cami batı köylerimizin ilk Cuma namazı kılınan camisidir. Ahşap ustalığının bir güzel örneği olan bu cami onarım düşüncesiyle epey değişikliğe uğrasa da özgün biçiminden izler taşımaktadır. Dereboğazı köyümüzün Kadılı obasındadır ve ibadete açıktır.

GÜLNAZ HATUN CAMİSİ

Çağlayancerit ilçemizde hayırsever bir hanımın yaptırmış olduğu bir camidir. Geçirmiş olduğu değişikliklere karşın ahşap ustalığının güzel bir örneğidir. Hemen yakınındaki Helete kasabasının camisi de eskidir ama Helete'deki cami onarımlarla özgün biçimini yitirmiştir.

BEDESTEN VE ÇARŞILAR

1526 tarihli Tahrir Defterine göre Maraş'ta toplanan vergilerin tarımla ilgili olanları yüzde on dolayında idi. Bu da bize kentin bir zamanlar ne denli bir sanayi ve ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

Maraş Çarşısını ve Maraş Bedestenini Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey yaptırmıştır. Günümüzde Belediye Çarşısı olarak bilinen çarşı Ulu Camiden başlayarak Çarşıbaşı'ndaki Bedestene dek uzanmaktadır. Oradan Demirci Çarşısını geçerek Sarayaltı'ya uzanan bu yol Uzunçarşı olarak adlandırılırdı. Bu yapılar çevresindeki hanlarla, hamamlarla ve camilerle desteklenerek bir bütünlük oluşturulmuştu. Kentin Kurtuluş Savaşı sırasında harabe olan bedesten korunabilecek bir yapı iken 1960'ta yıkılmıştır. Ben onun ne zorluklarla yıkıldığını dahası ayakta kalmak için ne denli direnç gösterdiğinin tanıklarından biriyim. Onun gibi Ulu Cami ile Kıbrıs Meydanı arasındaki yol genişletilirken kapalı çarşının bir sırasının yıkılmış olduğunu da yıkım sırasında görmüş biriyim. Bunlara geri kalanlar için işyerlerini kullananların düzeltmek adına bozduklarını da eklemem gerek. Siz de böylelikle Ulu Camiden Kıbrıs Meydanına oradan Çarşıbaşı'dan Sarayaltı'ya değin o büyük ticaret alanının ufak tefek nedenlerle yok edilmesinin ne denli yanlış bir eylem olduğu görüşünü benimle paylaşırsınız sanırım.

Bu çarşılar eskiden arasta, bedesten, çarşı, dükkân, hamam, boyahane, kirişhane, debbağhane, macunhane gibi birimleri ile bölgenin ekonomik alanda bir merkezi konumunda imişler. Bugün bedesten artık kasap hali olarak anılan önemsiz bir ticaret alanıdır. Kapalı Çarşının kimi bölümleri yıkılmış, büyük bir bölümünün üstü açılmış daha da kötüsü özgün yapısı ileri derecede bozulmuştur. Yol yapma ya da onarım yaparken bozma işi bugün de sürdürülmektedir. Ayakkabıcılar

çarşısı, bezirganlar çarşısı, Dua Kubbesiyle yaşama tutunmuş kurtarılmayı beklemektedir. 2003-2004 yılları arasında Kapalıçarşı ve Belediye Çarşısı bir onarım görmüştür, daha sonra da 2011-2014 arasında ikinci bir onarımla çarşılar bugünkü durumuna kavuşmuştur. Şimdiki durum yapının özgün durumunu yansıtmasa da beğenilmektedir.

Maraş'ın imarında emeği geçenlerin başında Süreyya Yücel gelir. Yücel Afyon İl Özel İdaresinde mimar olarak çalışırken Afyon Valisi Fahrettin Kiper ile yakın dostluk kurmuştur. Fahrettin Kiper'in Afyon'dan Maraş Valiliğine atanması üzerine, onun isteği ile Maraş'a belediye mimarı olmuştur. 1933-1935 yılları arasında yeni düzenleme ve imar çalışmaları yapmıştır. Bir yandan tarihi yapıları onarırken bir yandan da Uzunoluk Deresini kapatarak dereyi bir caddeye dönüştürmüştür. Bu sırada kapalı çarşının yıkılmasının üzüntüsünü bütün yaşamı boyunca çekmiş olmalıdır. Her yerde Maraş Kapalı Çarşısını yıkmakla büyük yanlış yaptım, demekten kendini alamamıştır.

1960 ihtilali sonrasında Maraş imar görmüş ama bu arada eski bedesten büyük uğraşlar verilerek yıkılmıştır. İhtilalden önce eğlence alanına dönüştürülen sit alanı olan kalemiz ihtilal sonrası içine bir de müze yapılarak tarihi dokusundan iyice uzaklaştırılmıştır. Kalemiz o günden beri kendini toparlayamamıştır. Buna karşın bu yıkımı yapanların birkaçı bağımsız olarak Maraş'tan milletvekili ya da belediye başkanı bile seçilmiştir. Bedestenin yerinde bugün Kasap hali denen içerisinde ancak birkaç kasabın bulunduğu iğreti bir yapı bulunmaktadır.

İLK DEĞİŞİMLER

Kent Selçuklu ve Dulkadirli zamanlarında Sarayaltı, Bey Camisi, Haznedarlı Camisi ve Eski Bedesten çevresinde yoğunlaşmış idi. Osmanlı egemenliği ile birlikte kale çevresi ve

kuzey yönünde gelişmeler olmuştur. Batıya yerleştirilen Beyazıtlılar ile doğudaki Dulkadirli soyluları son yıllara değin bir çekişme içinde olmuşlardır. Kanlıdere sınır sayılmış tır. Bu derenin adı bu iki aile arasındaki kavgadan kalmıştır.

1526 ve 1563 sayımlarında kentlilerin tamamının Müslüman olduğu yazılıdır.

Gerek Selçuklu gerek Dulkadirli ve gerekse Osmanlı döneminde yapılan pek çok cami, mescit, medrese, han, hamam, türbe gibi yapıların ancak bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Bunların da çoğu onarım yapılırken özgünlüğünü yitirmiştir. 1978 yılında yapılan imar(!) etkinlikleri çerçevesinde Beyazıtlı Camisinin yanındaki valilik ve adliye binası olarak iş gören güzelim ahşap yapı, 1980 sonrasında ise Ulu Caminin yanındaki taş yapılı Belediye (Uray) binası ve Ekmekçi Mahallesinin güzelim konakları bir kalemde silinip atılmıştır. O kendine özgü yöntemlerle yapılmış usta işi yapılar birer birer yok edilmiştir. Kendi gereksinmelerini karşılayan yüzlerce dokuma tezgahından birini bile bulmak neredeyse olanaksızdır. Köylülerimizin kilim ve dokumalardan bir iki örnek anca kalmıştır. Demir, bakır, deri işçiliği can çekişir durumdadır. Nacarlık, dülgerlik bitmiş ancak marangozluk sandık yapımı nedeniyle ayakta kalabilmiştir. Hanlar, hamamlar başta olmak üzere zanaatkarlık düzeyinde olsa da sivil mimari yok edilmiştir. Bugün arabalarla ve apartmanlarla doldurulmuş kentlerimizin geçmişimizle neredeyse hiç ilgisi yoktur. Bütün Türk illerinin olduğu gibi Maraş'ın da tutuculukla (muhafazakarlıkla) hiç ilgisi bulunmamaktadır.

1950'li yıllarda kent içerisindeki toprak olan yollar genellikle kaldırımsız olarak kara taşlarla kaplanmaya başlamıştır. İrili ufaklı bu yollar Ulu Cami çevresinde birleşirdi. Eczaneler, taksi ve cip durakları, doktorlar hep Ulu Cami çevresindeydi. 1966'dan sonra Trabzon Caddesinin açılmasıyla bölge bu özelliğini Trabzon Caddesine kaptırmıştır.

Kurtuluş Savaşına değin Maraş'ta büyük ve geniş bir cadde yok imiş. Yollar genel yapıya uygun olarak dar, dik ve dolambaçlı imiş. Yolun ölçüsü iki yüklü hayvanın karşılıklı olarak geçmesine uygunluğuna göre değerlendirilmiş. Buna karşın bugün Kapalıçarşı konumundaki çarşıdan belediye otobüsleri geçerek giderdi. Demek ki o günlerdeki araçlar küçücükmüş. Yolların bu denli dar ve ulaşımın zor olması nedeniyle her mahallenin kendi adına büyük ya da küçük bir çarşısı vardı.

ADI NEREDEN GELİYOR

Kahramanmaraş'ta yapılan kazı çalışmalarında bundan yedi bin yıl önce Maraş'ın Halaf adlı iki bin kişinin yaşadığı bir yerleşim yeri olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Maraş adı ilk kez Hititler döneminde dillendirilmiştir (İ.Ö.200-1200). O dönemdeki belgelerde Maraş adı Markasi biçiminde geçmektedir. Hititlerin dağılmasından sonra Maraş'a Gurgum adı verildiğini Maraş Aslanı adıyla geçen heykelin üzerindeki yazıdan anlıyoruz. Asurlular dönemindeki yazıtlarda ise kentin adı Margasi'dir. Roma dönemindeki adı ise Germanicia'dır. Ama hemen Bizans döneminde Marasin, Marasion olur. Arap kaynaklarında Meraj, Meraş olarak yerini alır. Bu adın merdiven anlamına geldiği de söylenir. Maraj, Markasi, Marasion, Margas, Margaji, Marassion gibi adları değişik kaynaklarda bulmak olanaklıdır. Başta Kıbrıs olmak üzere birçok yerde Maraş adı vardır ancak ne anlama geldiğini kesin olarak bilen yoktur. Gerçek olan şudur ki dört bin yıldır bu kent Maraş adıyla anılmaktadır.

Maraş kenti eski bir yerleşim yeri olduğu için daha da eskiye gidilebilir. Döngel Köyünde bulunan Dilekli Mağarasında yapılan kazılarda on altı bin yıl öncesine ait olduğu belirlenen topraktan yapılma Ana Tanrıça figürünün bulunduğunu da söyleyerek düşüncemizi biraz daha derinleştirebiliriz. Kimi söylentilere göre de adını geçmişte yaygın olan hastalıklardan

almıştır. Bunlardan biri Maraş ovasının bataklarında bolca bulunan sivrisineklerin bulaştırdığı sıtma hastalığıdır ki Arap tüccarlar buradan kaptıkları hastalık nedeniyle titremişler, deprem ve titreme anlamına gelen re-aşa fiilinden türeyen Meraş'tır. Bir diğeri Acemlerin burada eskiden bol bulunan ve bir yıl çok şiddetli ateş ve titreme yapan Maraş Çıbanı nedeniyle söyledikleri Mireaş'dır. Maraş adının kutlu güneş anlamına geldiğini söyleyen yazarlar da vardır. Maraş adı birçok bölgede yer ve mahalle adı olarak da yaşamaktadır. Bugün Yemen'de Meraş bir erkek adı olarak kullanılmakta imiş ve Aslan Pençesi anlamına geliyormuş. Bir ara Toros Antakyası, Dulkadiroğlu Beyliği kurulduktan sonra Zülkadir, Zülkadriye gibi adlar da kullanılmışsa da sonra yeniden Maraş'a dönülmüştür. Kurtuluş Savaşındaki üstün başarısı nedeniyle önce 1925 yılında İstiklal Madalyası ile onurlandırılmış 1973'ten sonra da adı Kahramanmaraş olarak değiştirilmiştir. Adını hangi hastalıktan ya da hangi depremden almış olursa olsun Maraş güneydoğunun Akdeniz'e, Akdeniz'in doğuya açılan kapısı olmuştur. Bugünkünün aksine eskiden çok önemli yolların geçiş bölgesi olduğu açıktır.

İLİN KONUMU

Akdeniz Bölgesinin en doğusundaki ildir Kahramanmaraş. Kuzeyde Sivas, kuzeydoğuda Malatya, doğuda Adıyaman, güneyde Gaziantep ve Osmaniye, batıda Adana, kuzeybatıda Kayseri illeri ile komşudur. Kent merkezi 37 derece 35 dakika enlem ve 36 derece 56 dakika boylamdadır. İlin merkezde Onikişubat ve Dulkadiroğlu ile birlikte Afşin, Andırın, Çağlayancerit, Ekinözü, Elbistan, Göksun, Nurhak, Pazarcık ve Türkoğlu olmak üzere on bir ilçesi bulunmaktadır. 2014'e girerken elli iki beldesi ve dört yüz yetmiş altı köyü vardı. Bu beldeler ve köyler 2014 yerel seçimlerinden sonra Kahramanmaraş Büyükşehir yapıldığı için mahalleye dönüşmüştür.

Bu tarih öncesinde Merkez ilçe 3 916 km2, il yüz ölçümü ise 14 346 km2 idi. Ancak 2012 yılında kabul edilen ve 2014 seçimlerinde uygulamaya konulan yasayla Büyük Şehir yapılan Kahramanmaraş'ta Merkez İlçe Dulkadiroğlu ve Onikişubat olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dulkadiroğlu ilçesine Pazarcık ilçesinden alınan dokuz köy katılmıştır.

İL GENELİNE BİR BAKIŞ

Geçmişine bakıldığında Maraş bir kaleler beldesidir diyebiliriz. Gerek Mezopotamya Kültepe arasına denk gelen yolda gerekse özellikle Çukurova Andırın Göksun yolunda olmak üzere ellinin üzerinde irili ufaklı kaleleri olan bir ildir Maraş. Kuşkusuz en büyük kale kent merkezindeki Maraş kalesidir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre o zaman yüz evden oluşan bir mahalle varmış içinde. Bu kale aslında bir Hitit Höyüğü üzerine kurulu olduğu halde yıllarca önemi göz ardı edilerek hoyratça kullanılmış olup bugünlerde ise incelenmesi ve korunması gereken bir hazine olduğu görüşü ağır basmaya başlamıştır. Yine de arkeolojik bir inceleme bir türlü yapılmamaktadır.

Andırın ilçesinde çok sayıda kale bulunmaktadır. 2009 yılında 27 adet kale saptanmıştır. Bu sayı daha da artabilir. Son derece engebeli sarp yamaçlara kurulmuş Andırın kaleleri birbirini görerek iletişim olanağı sağlayacak biçimde konuşlanmış bulunuyor. Bu kaleler orta çağda kervanları ve kervansarayları korumada önemli bir yere sahipti. Haştırın, Geben, Azgıt, ve Afşin Hurman kalelerinin çarpıcı ve çok etkileyici bir görünümleri bulunmaktadır. Bunların yanında Pazarcık Köroğlu kalesi, Türkoğlu Orçin (Doluca) kalesi, Elbistan Kız kalesi kalelerimizin ünlülerindendir.

Maraş kaleler ülkesi olduğu gibi aynı zamanda höyükler ülkesidir. 250 dolayında höyük bulunmaktadır. İşin doğrusu Maraş'taki kalelerin ve höyüklerin tam bir sayımı yapılama-

mıştır. Bu höyükler ya ilk günlerinden beri keşfedilmeyi beklemektedir ya da soyguncuların insafına bırakılmış gibidir. Domuztepe Höyüğü gibi incelemeye alınanlar biri ikiyi geçmez.

Maraş'ta çok önemli mağaralar gün ışığına çıkartılmaktadır. 2008 yılında Döngel, Savruk, Gümüşkaya, Tekir Ardıçsuyu ve Ayranpınarı Subatan mağaralarında çalışmalar başlatılmıştır. Bunlardan Döngel Direkli mağarasında bulunan pişmiş topraktan yapılmış bir küçük Ana Tanrıça heykelinin günümüzden on altı bin yıl önce yapıldığı saptanmıştır. Bu da bize Maraş'taki höyüklerin, mağaraların incelenmesi ile insanlık tarihine parlak ışıklar sunulacağını göstermektedir. Maraş gerçekten birçok konularda el değmemiş hazinelerle doludur.

ANILARDA KALAN MARAŞ ÜNLÜLERİ

ASLAN BEY

Kurtuluş Savaşının bölgemizin en ünlü kahramanının yararlıklarını başkaca yazılarımızda anlatmaya çalıştık. Bu yazıda onu bir çocuk gözüyle nasıl tanıdığımı anlatmaya çalışacağım. Aslanbey'in iki oğlu da arkadaşımdı. İlkokulu da birlikte okuduk. Aynı mahallede oturduk yıllarca. İki metreyi aşkın boyu, en azından yüz yirmi kiloluk cüssesiyle bir dev adamdı. Onu sokakta, evde hiç yüksek sesle konuşurken görmedim. Çok güçlü idi. İki atı vardı, bir kez atlar birbirine girmişti. O atların arasına girdi ve birini göğsünden yakalayarak geriye doğru itti. Atın umarsız kalarak Aslan Beye boyun eğdiğini gördüm. Yardımsever biri idi. Köyünden birçok kızın çeyizini onun dizdiğini anımsıyorum. Eşi Nazmiye teyze de dünya iyisi bir hanımdı. Evi sürekli konuklarla dolardı. Kurtuluş Savaşımızın bu büyük gazisinin dış görünüşüne, yaptığı onca kahramanlıklara karşın o derecede sevecen ve saygılı oluşunu bir başka kişide görmenin olanaksız olduğunu sanıyorum.

ONBAŞI OSMAN

Onbaşı Osman Kurtuluş Savaşında kaleye bayrağımızı diken yiğit bir kahramandır. Yoksul bir adam olarak tanıdım onu ben küçükken. Dahası çocuklar küçük taşlar atarak onu kızdırırlarken görmüştüm ilkin. İlkokul beşinci sınıfta idim. Kendisini taşlayan çocuklara bağırdıkça çocuklar daha bir saldırıya geçiyorlardı. O, ben Kurtuluş Savaşı kahramanıyım, ben kaleye bayrağı dikenim, diyordu ama çocuklar onu hiç dinlemiyorlardı. Eskiden az bir açığınız varsa sizinle hemen dalga geçmeye başlarlardı. Ben onun yalan söylediğini düşünmüştüm. Ama büyüklerime sorduğumda Osman On- başının söylediğinin gerçek olduğunu öğrendim. Ona karşı bir kötü eylemim olmamıştı ama yaşıtım olan çocukları engelleyebi-

leceğimi düşünerek sonradan çok üzüldüğümü belirtmek isterim. Maraşlı Kurtuluş Savaşında ölmüş, yaralanmış, sakat kalmış ama düşmanı kovmasını bilmişti. Buna karşın benim bildiğim savaş kahramanlarının nerdeyse tamamı huzurlu bir yaşam sürememiş, günleri hep yoksulluk içinde geçmiştir. Osman Onbaşı da onlardan biridir.

FERİDE, BAHAR VE HAYRİYE

O dönemde birkaç saf kadın tanıdım. Bunlardan Feride hiç evlenmedi. Kentin ileri gelenlerinden birkaç tanesini nişanlısı olarak bildirirdi. Süslüydü. Güzel konuşurdu. Aklının bir yerlere takılı olduğunu ilkin anlayamazdınız. Kim idi, nerede barınır, nasıl geçinirdi büyüsü bozulur diye hiç araştırmadım. Ben onu hep ağaların, beylerin nişanlısı olarak belleğimde bırakmak istedim. Belki o da nişanlım dediğinin birinin günün birinde karısını boşayarak kendisiyle evleneceğini düşleyerek göçüp gitmiştir ötelere.

Bahar da Feride gibi saf bir kadındı. Güzel kadındı. Ama onun saflığı, kimden kazandığını bilmediğimiz çocuklarıyla sıkıntılı bir yaşam sürmesini engelleyemedi. Gerçi her yerden herkesten bir şeyler almasını bilirdi. Onun da sonunu anımsamıyorum.

Bir de komşumuz Hayriye teyzeden söz etmem gerek. Hayriye teyze iyi bir söz ustası ve iyi bir ozandı. Genç yaşta dul kalmış, çocuklarınca dışlanmış biri idi. Komşumuz olduğu için iyi anımsıyorum. Akşamlardan sabahlara dek kendisinin yarattığı destanları, ağıtları, türküleri söyler dururdu. Okuması, yazması yoktu ama iyi ağıt dizerdi. Çocukları ise bu duruma çok bozulurlardı. Bizde eskiden her kadın ağıt yakma özelliği taşımaktaydı. Ama o günlerde Hayriye teyze gibi nicelerinin yapıtlarının gereksiz sayıldığına tanık olduğumu belirtmemde yarar var. Feride ve Bahar gibi niceleri dudaklarımıza bir gülümse verse de Hayriye gibilerini anlamamak yapıtlarını yeni kuşaklara taşıyamamak acı olsa gerek.

MEHMET BİLAL VE ZİVER TEKEREK

Her ikisi de benden üç beş yaş büyüktür. İkisi de sanki kentin ve çevre köylerin kişilerinin ve önemli olaylarının belleği gibidirler. Biri Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Şıh Hüseyin'in, öteki ise Tekerek hocanın torunudur. Yakın dönemde yaşanmış olayları Dedem Korkut gibi anlatmaları ile de ünlüdürler. Bu konuda özellikle Mehmet Bilal çok başarılıdır. Babası Kebapçı Ökkeş de güzel Maraş masalları anlatırdı. Mehmet Hoca ise ona nükteler katarak ve dinleyenlerini coşturarak yapardı bu işleri. İkisi de şaka yapmaktan çekinmezdi. Bunlardan birine bir yakını ormandan topladığı mantar getirir, onları yemeden önce de zehirli olup olmadığı kuşkusunu içinden atamaz. Bu nedenle mantarın bir kısmını bölerek ötekine verir. Bir gün sonra mantarı bölüp verdiği ailede bir sıkıntı gözükmemektedir. Kendisi de mantarı pişirir ve yer. Oysa mantarı bölüp verdiği kendisinden daha uyanıktır ve günler sonra arkadaşının mantarı yediğini ve hiçbir şey olmadığını anladıktan sonra mantarı yiyecektir.

DELLAL ALİ

Tellallar kentte uzun bir süre iletişimin bir parçası olmuşlardır. Ben son örneğine yetiştim. Bir yitik ya da önemli bir duyuru olduğunda kentin kavşaklarına gelir ve "Duyduk duymadık demeyin. Karakaşlı kara gözlü uzun saçlı dört yaşlarında bir kız çocuğu kaybolmuştur. Bulanların insaniyet namına belediyeye getirmeleri ilan olunur" gibi sözlerle bağırırlardı. Bundan sonra bulanlara ya da görenlere şu denli ödül verilecekleri ekler, en sonunda da gel sahibini sevindir gül, der ve işini bitirirdi. Biraz bekler, özel soruları olanları yanıtlar sonra da hızla başka bir köşeye giderdi. Bu eylemler uzun bir süre belediye önünde belli zamanlarda resmi bildirileri de yayımlamak için de kullanılmıştır.

ÇAKMAK VE MİKDAT

Çakmak ve Mikdat çocukluk döneminde iki ayak üzerine yürüyüşe geçme evrimini tamamlayamayıp elleri ve ayakları ile dört ayak yürüyüş biçiminde kalan kişilerdi. Daha sonra Üner Tan bu yapıyı tanımlayıp tıp literatürüne Üner Tan Sendromu olarak geçirmiştir. Bu olgularda el ayak yürüyüşüne ek olarak konuşma bozukluğu (kendi aralarında ilkel konuşma) ve zekâ geriliği bulunuyordu. Bu durum insan evriminde önemli bir nokta olarak belirtilmektedir.

Mikdat ve Çakmak'ı Maraşlılar pek uğurlu saymışlardır. Mikdat Sakarya mahallesindendi, Çakmak ise Divanlı mahallesindendi. Akrabalıkları yoktu.

DEMBİLDEKÇİ KENAN

Dembildekçi Kenan düğünlerde darbuka çalan biri idi. Dembildek, darbukanın yereldeki adıdır. Çok güzel darbuka çalardı Kenan. Hafiften aksardı. Sırtında da ufak bir kamburu vardı. Eskiden Maraş düğünlerinde bando olması esastı ama Kenan'ın döneminde onun darbukası da esastı. Maraş düğünlerinde genelde kadınlar ayrı, erkekler ayrı, gençler ayrı eğlenirdi. Kenan'ı hep kendilerinden yana alırdı kadınlar. Yıllarca Kenan hem kadınların hem de erkeklerin dembildekçisi olmuştu. İleri sayılabilecek bir yaşta evlendi. O andan sonra kadınlar onu kendi yanlarına almadılar. Ya da Kenan'la aralarına bir bez asarak perde koydular. Kenan ise, yıllar sonra Maraş'ın hanımları benim de erkek olduğumu anladı, diyerek bu duruma şaşırdığını dile getirecekti.

KAMUN ALİ

Gaziantep'teki gibi olmasa da bizim buralarda da haşlanmış nohut yeme geleneği vardır. Şimdi eski gelenek oldukça azaldı, haşlanmış nohut da mısır gibi ulusallaştı. Biz haşlanmış nohudu daha çok biraz tuz ve bol kimyonla çerez olarak yeriz.

Bu işte en ünlü nohutçu ise Kamun Ali idi. Kamun alın ya da kamunlu alın, diye bağırmasına karşılık halk onun bu sözlerini Kamun Ali olarak algılardı. Belki onun konuşma zorluğu çekmesi belki de dişlerinin bir kısmının olmaması öyle algılamamıza neden olurdu. Bizde kimyona kâmun dendiğini de burada belirtelim.

TÜTÜNCÜ ÖKKEŞ

Tütüncü Ökkeş Çarşıbaşı'nda şerbetcilik yapardı. 1960'lı yıllara gelinceye dek Maraş'ta kola türü içecekler satılmıyordu. Gazoz olarak bir Ahırdağ Gazozu vardı. Bugünkü Gazipaşa mahallesinde Atabey apartmanının yanında gazozhane denilen yerde üretimi yapılırdı. Bunun dışında Maraşlıların mayam dediği meyan kökünden yapılma şerbetler başta olmak üzere değişik şuruplar satılırdı. Meyan kökünden yapılan meyan şerbetinin bir kısmında acımsı bir tadı olur. Ona meyan kökünün erkeği denir. Tütüncü Ökkeş başta mayam olmak üzere şerbetleri çok güzel yapardı. Ona mayamın erkeği hiç uğramazdı. Küçücük dükkânı Atatürk ve çoklukla İsmet İnönü'nün resimleriyle donatılmıştı. İsmet Paşa ile çekilmiş resimlerini herkese gösterirdi. CHP'den milletvekili adaylığına da başvuru yapmışlığı vardır. Çabuk kızardı ama kimi çocuklar ona varıp İsmet Paşayı öven sözler söylerler o da buna karşılık onlara bedavadan şerbet sunardı.

Bu arada gerçek mayam şerbeti nasıl yapılır kısaca değinecek olursak, işlenmiş ve temizlenmiş meyan kökü akşamdan bir sala yatırılır, üzeri kar ile bastırılırdı. Bu kar yavaş yavaş erir, önce meyan köklerini ıslatır sonra da meyan özünü oluştururdu. Bu öz saldan usuldan damlayarak gece boyu birikirdi. Buna dem denirdi. Bu dem çok yoğun olduğundan içine kar kalıpları atılırdı. Buradan alınan dem inceltilmiş kar ile karıştırılarak tüketiciye sunulurdu. Kar ile yapılan içecekler boğaz ağrısı ya da üst solunum yolları hastalığı yapmadığın-

dan yaz aylarında serinletici olarak korkusuz bir biçimde ve bolca tüketilirdi. Buz ile yapılan içecekler ise üst solunum yollarına yoğun zarar vermektedir.

1950'li yıllarda meyan bitkisinin çevreye ve tarlalara zarar verdiği söylendi. Kumluk ırmak kıyılarında bol bol bulunan meyan bitkisi yok edildi. Duyduğumuz doğru ise kola üreticileri tekel olmak için böyle bilimsel(!) bir algı yaratmışlar. Kendileri ise Güney Kore'de meyan kökünün seri üretimini yapmışlar.

LAFÇI MAMO

Cumhuriyetin ilk yıllarında gelir az, geçim zordur, devlet de neredeyse yoktan yaratılmaktadır. Vergi toplamak da kolay değildir. Çoğu varsıllar yoksul ayağına yatmaktadır. İşte bizim köylerden birine vergi memuru gelir. Yerler içerler. Gece sohbet başlar. Memur bunların boş bulunduğu bir anı kollamaktadır. Ama bizim köylüler de uyanıktır. Konuşmayı çok seven bir Mehmet vardır. Onu getirir ve öğütlerler. Derler ki bize söz düşürme, hep konuş ya da onu konuştur. Böylelikle bir açığımızı yakalamasın. Mehmet sabaha değin bir söz atar memura bir kendi alır sözü. Dolaştırır dolaştırır derken sabahın ilk ışıkları görünmeye başlar. Görevli o an düştüğü tuzağı anlar. Konuşturmak istedikleri oracıkta uyumuştur. Ama Mehmet ile kendisi söz tokuşturmayı sür dürmektedir. Mehmet'e döner ve kızgın kızgın bakarak "Sen ne lafçı adammışsın be" der. Adamın adı o gün bugün Lafçı Mamo'ya çıkar. İşte bizde söze girmeyip de çevresinde dolaşanlara Lafçı Mamo gibi adam denmesi bundandır.

MUTEMET, BOMBACI VE ÇEVRESİ

Mutemet, Bombacı ve yakın arkadaşları ileri derecede şaka yapmakla ünlü idiler. Kendi aralarında yaptıkları şakaların sınırları yoktu. Ancak kim onlardan biri ile bir ilişkiye girse eşek

şakası ile karşı karşıya kalırdı. Bizim Kıbrıs'a gönderdiğimiz 14. Piyade alayı Maraş'ta konuşlanmıştı. Bu birliğin komutanı bir kıdemli albay, bizim Bombacı'nın su malzemelerini sattığı işyerine gelir ve ona "Size bir şey soracaktım" der. Bombacı eliyle yan bölümü gösterir. Albay, yahu, diyerek ağzını açmaya çalıştığında Bombacı, sol yana uğrayın, der. Bu karşılıklı konuşmalar üç beş kez yinelenir. Sonunda albay umarsızca yandaki geniş avlulu ahşap konağa girer. Konağın girişindeki polisin ona ters ters bakmasına bir anlam veremez. Onu hemen yukarıya alırlar. İşte o an albay geneleve girmiş olduğunu anlar. Konaktaki yarı çıplak kadınlar onu bir yerlerinden yakalarlar ve öpücüklere boğ- maya başlarlar.

Derler ki komutan Maraş'tan gidinceye dek bir daha çarşıya uğramamıştır. Bir de kendi aralarında geçen bir olayı aktarmak istiyorum. Bombacı bir yolunu bularak Mutemet'in yağlık denen büyük mendilini çalar. Olayın unutulması için de uzun bir sürenin geçmesini bekler. Sonra bulduğu bir iki boştagezere para vererek küçük küçük kaplumbağa toplattırır. Sonra Mutemet'in evine bir çuvala doldurduğu kaplumbağaları yollar. O gün Mutemet'in evinde çamaşır yıkanmaktadır. Çamaşırların elde yıkandığı ve bugünkü temizleyicilerin hiçbirinin bulunmadığı o günlerde evin hanımları alt katta çamaşırlarla boğuşmaktadırlar. Gün ışımadan başlayan çamaşır yıkama işlemi o günlerde gece yarılarına değin sürmektedir. Kaplumbağaları eve getiren adam kendisini Mutemet'in gönderdiğini, çuvalı konuk odasına koyması gerektiğini söyler. Hanımlar konuk odasını açmak istemezlerse de adam Mutemet'in yağlığını göstererek anahtarı alır ve yukarı çıkarak konuk odasına kaplumbağaları salıverir, kapıyı kilitler, anahtarı da alır gider. O kaplumbağaların o odayı nasıl kirlettiğini, ortalığı nasıl dağıttığını ve kırıp döktüğünü varın siz düşünün. Bu oyun kuşkusuz burada bitmez. Sonra bunun öcü Bombacı'nın kent kıyısında anadan doğma çırılçıplak bırakılmasına ve daha

da ilerisine değin sürüp gider. Birbirlerine uzun süre kırgın kalmadan böyle şakalaşıp yaşayıp gitmişlerdir. Doğal olarak, bunların aralarına düşenlerin vay haline, demek az bile azdır.

Bir gün Bombacı arkadaşları ile Ceyhan'a balık avlamaya gider. Birçok kişi ırmağın içindeyken Bombacı kendisine kaplumbağa gönderen arkadaşının iç çamaşırları ile birlikte elbisesini ve ayakkabısını toplayarak hemen kente döner ve elbisesini topladığı adamın evine varır. Ceyhan'da yitti gitti, Tanrının verdiği buraya kadarmış, yazgı, yazgı, der ve gider. Adam çırılçıplak utana, saklana güç bela evine döner. Bu ana değin kendisinin ve ailesinin çektikleri bir şakadan sayılır.

Zevcihar dedikleri bir olay var. Bir adam karısını boşarsa onun başka biriyle bir gece yatması gerekirmiş. Bizim Bombacı buna inandırdığı birkaç kişiyi "sen güvendik adamsın sana zevcihar için bir taze getireceğiz. Aman kimseye söyleme. Hamama, berbere git hazırlan. Burada beni bekle" diyerek nice saf kişileri tuzağına düşürür onu saatlerce çarşının ortasında ayakta bekletirmiş.

Doğru yalan benim anılarımda kalan duyduklarımdan.

TAVUKÇU REŞO

Eskiden kentteki tavuk gereksinimini köylüler karşılardı. Tavuklar kışa pek çıkamadığı için bu tavuk satışı baharda ve yazda olurdu. Kış günü ise tavuk gereksinimini herkes kendi evinden karşılamaya çalışırdı. Bunlar o günlerde olağan işlerdi. Olağan olmayan ise Reşat Dayının kış yaz hemen her gün kucağına aldığı tavuklarla satış yapmasıydı. Gömleğinin eteğine on beş dolayında tavuğu alır ve onların körpe olduğunu belirtmek için de "celfiin" diye bağırırdı. İnce ve gülümseten bir sesi vardı. O günlerde böyle hemen her gün bu denli tavuk bulması ve bunu çarşı, sokak satışı ilginçti. Kuşkusuz tavukların alıcılarının başında büyük lokantalar gelirdi. Tavukları nereden bulduğunu ise bilen olmamıştır.

KÖR MEHMET

Türkçe gibi küfürü bol bir dil var mıdır bilemem. Ama özellikle erkekler özellikle de kırsalda küfürsüz bir tümce bile kuramazlar. Böyle olmasına karşın bir gözü engelli Mehmet Ağanın küfürünü kimse geçemez gibi gelir bana. Onun bu özelliğini bilenler olur olmaz yerlerde ona sataşırlar ve onun sövmesini büyük bir zevkle dinlerlerdi. Onu tanıyanların ondan küfür yemeyeni yoktu. Ona bu işi yaptıranların başında da Kömeç gelirdi.

DELİDAYI

Delidayı mahallemizin en sevilen kişilerinden biri idi. Ben onun deli olduğuna hiç inanmadım. Belki aklı çok çapraşık işlere ermezdi, bilemiyorum. Ama onda gerçekten az biraz eksiklik olsa idi herkes onunla dalga geçer dururdu. O günlerde ufak bir eksikliği olanı iki günde çıldırtırlardı. Ben böyle birkaç örnek görmüştüm. Oysa Delidayı çok karmaşık sorunlara çoğu kez kestirmeden çözüm üretebilirlerdi. Kimi çözümlerini beğenmeseler de sonunda o hep haklı çıkardı. Kimileyin boş konuştuğu, uzaydan, yıldızlardan bilgi getirdiği de olurdu. Hiç evlenmemişti. Arkadaşları ile oturmaya gitmemişse hava kararmadan evinde olurdu. Akşam kapısını çalanlarla kapıyı açmadan uzaktan konuşurdu. Dahası onlara bir sonraki gün uğrayacağını söyleyerek başından savardı. Çocukluğumda gizemini çözemediğim üç beş adamdan biri olarak kalmıştır Delidayı.

TALAŞ BEA

Dondurma bugün Maraş ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal boyutta on on iki, uluslararası boyutta ise üç dört firma mevcuttur. Maraş dondurmasının ulusal boyuta ulaşması 1960'lı yıllarda başlamıştır. Daha önceleri şimdinin ünlülerinden başka dondurmacılar vardı belleğimde. Bun-

lardan en çok tanıdığım Talaş Bea de denen Mehmet ustadır. Aynı mahalleden bir de Kel Ali usta vardı. Bunlar dondurmalarını ya bir el arabasıyla ya da yardımcıları ile taşıdıkları küleklerle gezginci olarak satarlardı. Kıyak Pastaneleri Ali ustanın çocuklarınca işletilmektedir. Onlara göre Halep'ten kaçıp gelen Hacı Mehmet Usta Maraş'ta dondurmacılık yapmış Ali usta da ondan öğrendiği dondurma işini Maraş'ta yaygınlaştırmıştır.

Dondurmanın karsanbaçtan türediği bir varsayımdır. Bu varsayıma göre kar önceleri pekmezle karıştırılarak karsanbaç yapılmış daha sonra buna süt eklenmiş ve bu karışım dıştan buz tuz kar karışımı ile soğutulmuştur. Bir başka varsayım ise dondurmanın telemeden türemesidir. Süte incir özünden birkaç damla eklenir karıştırılırsa süt pıhtılaşır lora benzer bir yiyecek olur. İşte bu telemenin şeker ya da pekmez eklenerek yapılması sonra da soğutulması ile dondurmaya geçilmiş olabilir. Öyle ya da böyle bugün Maraş dondurmasının özünde Maraş'ın salebi ve sütü ile çağlar boyu kendini geliştirmiş ustalarının emekleri yatmaktadır.

Sözünü ettiğim Talaş Bea Yaşar Pastanesinin işletmecileri ile akrabadır. Talaş Bea gezginci olarak dondurma satarken Yaşar Usta büyük bir işletmeci idi. Oğulları ondan aldıkları işletmeyi dünyanın her yerine taşımayı başardılar. Maraş'ın tanıtılmasında büyük katkıları olmuştur. Ama benim çocukluğumun bana göre en güzel dondurmasını Talaş Bea yapardı. Sütü akşamdan alır içinde serbest su kalmasın diye uzun süre karıştıra karıştıra kaynatırdı. Kıvamına gelen süt, salep, şeker karışımını Dede Mehmet camisinin havuzundaki suyla soğuturdu. Sabahleyin de küleğinin başına geçer küleğini kar tuz karışımının ortasındaki dondurma yapmaya hazır karışımını uzun süre eliyle çevirir, sonra özel kaşığı ile karıştırır sonra da karışım olgunlaşınca dövme işine geçerdi. Bundan sonra yine küleği çevirir tam kıvamı yakaladığını anlayınca da satışa baş-

lardı. Talaş Beanin süt, salep, şeker karışımından dondurmayı hazırlaması orta- lama iki saat sürerdi. Ben o dondurmayı özlüyorum. Hele donma işi yeni başlamışken küleğin çeperlerinde oluşan ilk ürünlerden -ona firik derlerdi- yemek en büyük zevkimdi.

Dondurma işini o ilk başlatanları da bugün bölge ve ülke kalkınmasında büyük yol almış işletmecileri de sevgiyle selamlıyorum.

CAMBAZ TUĞRUL

Bizde canlı mal alıp satanlara da cambaz denir. Şimdilerde araba alıp satanlara da ara sıra cambaz deniyor. Ayrıca yetenekli genç sporcuları bulup amatör takımlara katan aracılara da bizde cambaz denmektedir. Son söylediklerim yeni adlandırmadır. Eskiden cambazlık iyi bir sanat olmalı ki at cambazı ayrı, inek cambazı ayrı, eşek cambazı vb. ayrı idi. Bunlardan at cambazı Tuğrul pek ünlü idi. Alacağı malı iyi bilir hayvanın kusurlu sayılabilecek yönlerini bir bir sayar ve malı ucuza kapatırdı. Doğal olarak satarken de hayvanın iyi yanlarını sayar dururdu. Gerçekten aksayan bir atın ayağına eğri bir nal çivisi yerleştirir böylelikle atın gerçekte sakat olmayıp çivi nedeniyle aksadığını ama kendisinin bunun farkında olmadığını karşısındakine anlatmış olurdu. Bu hayvan topal onun için ederi de düşük, der satardı. Hayvanı alan sözde uyanıklar çiviyi çıkarttıktan sonra olayı anlarlar ama işi işten geçerdi. Gücünü iyice yitirmiş atlara rakı, şarap içirerek sattığı bile söylenirdi. Babamın askerlik arkadaşı imiş ama onca dostluğa karşın babam ondan bir hayvan alırsa ederini on beş gün sonra öder, işi sağlama alırdı.

ÇALIŞKAN HALİL VE GÜDÜK HAKKI

Kentimizin iki çalışkan ve girişim insanıdır Halil Küçükdağlı ve Hakkı Kayaalp. Halil Küçükdağlı Çalışkan Garajının

ve taşımacılığının sahibi idi. Maraşlı batı ile iletişim kurmaya çabalarken o doğuya yönelmişti. Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Elâzığ ve Diyarbakır'a otobüs kaldırırdı. Taşımacılık yapardı. Bir ara bağlara dolmuş da kaldırdı. İlkin ona güdük (kısacık) Halla derlerken sonra birden Çalışkan Halil ya da Çalışkan Halla demeye başladılar. Şimdi onun çocuklarını da çalışkan demeden çağırmazlar. Bir ara milletvekili adayı da olmuştu. O küçük bir varlıkla büyük işler yapılabileceğini kanıtlayan bir adamdı.

Hakkı Kayaalp'e gelince o gerçekten çok kısa bir adamdı. Kurtuluş bayramlarında bezirganların maskotu gibi idi. Kendisi gibi bir de kısanın kısası bir eşi vardı. Yıllarca Kapalıçarşı'da esnaflık yaptı. Hep boyundan büyük işlerle uğraştı. Ben başarısız olduğuna tanık olmadım. O da bize boy, pos, ense, kulak olmadan da yararlı işler yapılacağını göstermiştir.

KÖLE BEA

Köle Bea ve Deli Vezir mahallemizin iki alkol bağımlısı idi. Birinin kentimizin ünlü bir ailesinden olduğunu biliyorum ama ötekisi kimin nesidir kimin fesidir bilmem. İlkin onları Şeyhadil Çeşmesinin üzerinde görmüştüm. Ben abimlerle ineğimizi nahıra katmak için Şeyhadil'e gitmiştim. Doğrusu ben abimlerin peşine takılmıştım. Dönüşte abilerim onların yanına çıktılar ama benim yukarı çıkmamı engellediler. Aşağıdan aralarındaki konuşmalara kulak kabarttım. Tarih üzerine karşılıklı konuşmalar yapılıyordu. Bizimkiler ilkokulu bitirmişti. Ama gerek Vezir gerekse Köle Bea hep bizimkilerin eksiklerini ya da yanlışlarını düzeltiyorlardı. Ağır bir alkol kokusu ortalığı kaplamıştı. Onların zor anlaşılan sözlerinin büyük bir inançla söylendiği izlemini bugün de taşımaktayım.

Bana göre alkol bağımlılığı bir hastalıktır, üstelik sağaltımı da hemen hemen olanaksızdır. Bu iki bilge bağımlının dünya görüşleri, yaptıkları, söyledikleri bugün bile anlatılır. Ben

bunların yaptıkları iki olayı sizinle paylaşmak istiyorum.

İçki bağımlılığı kuşkusuz iş görememezliği de yanında getiriyor. Bu nedenle biri evinden kendi yorganını çalmış ve bitpazarında satmış. Eşi bunun üzerine dört gözle kendisini izlerken bir gün de yastıklarının satıldığını pazardan geçerken anlamış ve komşuların yardımı ile yastıklarını satın almış. Sonra da kendilerine yakın bulduğu belediye başkanına şikâyette bulunmuş. Belediye başkanı Doktor Sait Bey uzun yıllar onun izini sürdürmek durumunda kalmıştır.

İkinci olay ötekinin evini satmasıyla başlar. Evin parası tükenince bir balta bulur ve evin avlusundaki dut ağacına yanaşır. Evi alan adam, ya hu ne oluyor, dediğinde ise "Ben sana evi sattım, dutu da satmadım ya" diyerek adamdan biraz daha yolunu bulmuştur. Sonra aynı işlem damdaki loğ ve loğ ağacı için de yinelenmiştir.

NUH OSMAN

Nuh Osman sözlü anlatım ustalarından biridir. Özellikle Köroğlu Destanının son bölümünü Türk Edebiyatı ona borçludur. Bu konudaki başarı da H. Ali Özturan'ın çabalarıyla gerçekleştirilmiştir. Kentimize yakın köylerimizde dilden dile dolaşan Tepegöz ve Bamsi Beyrek öykülerini bir türlü toparlayamamamız ise büyük bir eksikliğimizdir.

FIRILDAK ÖKKEŞ

Fırıldak Ökkeş'ten ne denli çok söz etsek azdır. Onun gibi halk masallarını bilen ve onun gibi ustaca anlatan birinin bir daha gelebileceğinin kuşkulu olduğunu düşünmekteyim. 1940'lı yıllarda Köroğlu Destanını bölüm bölüm yazarak bastırdığı çalışmasından birkaç tanesi bende bulunmaktadır.

PAPAZ HASAN

Osmanlı'nın son döneminde Halep'te ramazan ayında siga-

ra içen bir adamı zabitler çevirir ve neden oruç yediğini sorar. Durumun önemini kavrayan adam kendini kurtarmak için, Ben Hristiyanım, der. Çevredekiler de zabite "Bu adam Hristiyanmış, papazmış" derler. Bu olaydan sonra Koçdağ Oymağına Papazlar denir olmuştur. Kuvayı Milliye önderlerinden olan bu kişi Tapo Halil Ağa'dan başkası değildir. Ben onun yakını Hasan'ı tanıdım. En çok Hasan Ağa'ya papaz denmiştir. Köyünden çıkarak Maraş'ta ve Gaziantep'te yaşamasına karşın sanayi atılımını gerçekleştirememiştir. Halil Ağadan çok daha fazla gönül yapmış, yoksulu kollamıştır. Kendisiyle alışveriş yapanları kollamış onların zararlarını kapatmış dahası açıktan destekleyerek onlara kazanç bile ettirmiştir. O ve onun izinden giden çocukları ülke birliği ve kardeşlik konusunda emek harcamışlardır. Ama onun gerçek ünü alışverişlerinde ve ikili ilişkilerindedir.

Koçdağ Ailesine geçmişte Dulkadirli Sarayından bir gelin gelmiştir. Bu nedenle bu aile Dulkadirli erkeklerine hep dayı demektedir. Bir gün ilin valisi köy gezileri sırasında Papaz Hasan'a konuk olur. Sofra hazırlanır ama bir türlü yemek başlamaz. Vali biraz da kızgın bir deyişle bunu sorduğunda, dayımız burada o gelmeden yemeğe başlayamayız, yanıtını verirler. Oysa onların dayı dedikleri Dulkadirli soyundan gelen valinin şoförüdür. Vali, yahu o benim buyruğumda çalışan biridir, dediğinde Papaz Hasan'dan "Beyim siz devletin büyüğüsünüz ama o da bizim dayımızdır, bizim büyüğümüzdür" yanıtını alır. Valinin şoförü ise o ana dek onlarla bir akrabalıkları olduğunun ayrımında bile değildir.

ALAMAN AHMET

Kurtuluş Savaşı öncesi yurdumuzu işgal eden Batılılar amaçları doğrultusunda okullar, yetim yuvaları, kiliseler yapmışlardır. Buralarda kendilerini sevdirmek, kendi uluslarına ve kendi dinlerine yeni üye bulmak için çabalamışlardır. Bu

okullara ve yurtlara genelde Hristiyan çocuklarını almışlar ve oraları bir kalkışma yuvası yapmak istemişlerdir. Alman Yetimevine az da olsa Türk çocukları da alınmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında bu çocuklar eğitildikleri ulusların üyeleri olarak Batıya götürülmüşlerdir. Yetim Ahmet Batıya gitmemiş ya da götürülmemiştir. Biz onu postane içinde ya da kapısı önünde bir tür arzuhalcilik yaparken tanıdık. Çok süslü bir yazısı vardı. O denli süslü idi ki kimileyin okunmakta güçlük çekiliyordu. Bu yüzden postane çalışanlarıyla arası açıktı. Yabancı dili Almanca olan öğrencilerin ev ödevlerine yardımcı olurdu. Okuma yazmanın artması ile arzuhalcilik gözden düştü. Onun çocukluğunda öğrendiği Almanca da giderek değişmişti. Bu sessiz, gizemli, yalnız ve beyefendi bir kişi olan Alaman Ahmet bir dönem Maraşımız'da iz bırakıp göçüp gidenlerden biri olmuştur.

VAHİT HOCA

Vahit Hoca bizim ilkokul öğretmenimiz. Kendisi Mardinli, eşi ise Tekirdağlı idi. Vahit Hoca hep birinci sınıfları okuturdu. Eşi ise dört yılda bir onun ikinci sınıfa geçirdiği öğrencileri alır onları mezun ederdi. Yani o da hiç birinci sınıf öğrencilerini okutmazdı. Ben ikisinde de okudum. Vahit Hoca çok iyi Fransızca ve Arapça bilirdi. Yıllar geçtikten sonra uzmanlık sınavına giren doktorlara İngilizce ders verdiğine göre çok iyi de İngilizce biliyordu. Ortaokullara Fransızca dersine de girerdi. Kızdığı öğrencileri döverdi. Onu eğitimin bir parçası gibi görürdü. Sevdiği öğrencilere takılır onlara da ufak tefek tokatlar atardı. İlkokulda en çok dayağını yiyenlerden biri bendim. Bir gün gevezelik edenlerin ensesine usuldan birer tokat vurmuş en son da bana bir tane patlatmıştı. Benim daha yeni geldiğimi söyleyen öğretmenime (eşine) ise, o yolda gelirken gevezelik etmiştir, dediğini anımsıyorum.

Vahit Hoca çoğunlukla Şekerli Camisinde namaz kılardı.

Bunu şunun için anlatıyorum. Maraş'ta orta okullara yabancı ders olarak Fransızca konulunca, bunlar bizi gavur edecek, diye okullara öğrenci vermekten cayılmış. Bir de okulların okumaların karşıtı olduğu gibi bir önermeyi halk çok benimsediği için çocukları okullara göndermek istemiyorlarmış. Buna o yıllarda zanaatkârların memurlara göre daha çok para kazandıkları eklenince çocukların okullara gönderilmesi iyice bir sorun olmuştu. İşte böyle bir çağda Vahit Hoca iki abimi bir ablamı sonra da beni okullu yapmıştı. Vahit Hoca bizim gibi nicelerinin öğrenim görmesine neden olmuştur. Biz bir örneğiz, o bizim gibi nice kişilerin aydınlanmasına ve meslek edinmesine neden olan kişidir. Onun gibi öğretmenler hem çocuklar hem de onların ailelerini eğitmiş oldular.

Uzun yıllar Maraş'ta kalan Vahit Hoca yoksul köylülere kefil olmaktan evine para götüremez olmuştu. Evi eşinin kazancı ile çevirir olmuşlardı. Buna önlem olarak esnaf Vahit Hocanın kefilliğini kabul etmez olmuştu. O buna da çok içerlemişti.

Onun oğlu bizden iki yaş küçüktü. Kızı ile sınıf arkadaşı idim. Emeklilik yıllarında İstanbul'a taşındı ama Maraş'la ilişkisini hiç kesmedi. Bir gün İstanbul'da bir hastanede bir doktor arkadaşın odasında karşılaştık. Beni görünce yanaklarımdan öptü, bana sarıldı. Biraz konuşmaya başladıktan sonra gözyaşlarını tutamaz oldu. Onu zor dinginleştirebildik. Ayrılırken bana, Maraş'ta şuna şuna, şunlara şunlara, dağına taşına, Maraş'ın kurduna kuşuna, ağacına toprağına, ağaçlarının dallarına, dallarındaki yapraklarına teker ter selamlarımı söyle, demişti yalvarırcasına ve de ağlayarak.

GAZETECİ AHMET

Gazeteci Ahmet genç yaşta gazete, dergi, kitap gibi gereçleri satarak büyükçe sayılabilecek ün ve para kazanmıştır. İyi bir iş kurmuşken dahası iyi bir yaşama kavuşmuşken alkol bağımlılığına düşmüştür. Giderek gücünü yitirmiş ve çevreden

kopmuştur. Bana göre alkol bağımlılığı gibi olgular sağaltımı çok zor sayrılıklardandır. Son yıllarını yatalak olarak geçiren gazeteci Ahmet kentimize iki gün sonra gelen İstanbul gazetelerini daha sonra Ankara'dan ve Adana'dan ancak akşamüzeri gelen gazeteleri okuyucusuna ulaştırmak için yıllarca olağanüstü çaba göstermiştir.

GAVUR HACI

Bizde başka bir dinden Müslümanlığa geçenlere dönük denir. Gavur sanı eskiden bankalarla iş gören faiz alanlara denirdi. Tefecilik yapanlara ise bugün bile "cücükcü" denmektedir. Tefecinin bu yolla kazandığına ise cücük denmektedir.

Bizim Gavur Hacının mahallemizde üç katlı güzel bir konağı vardı. Evinin girişinin hemen yanında kumaş mağazası vardı. Mağazanın hemen yanında bir çeşme yaptırmıştı. Sert bir görünümü vardı ama iyi bir kişi idi. O günlerde yollar kesme karataşlarla kaplı idi. Bir gün bir teneke kutuyu evinin üstünde yola attılar ve bana, hadi bunu top gibi tekmele, dediler. Ben de öyle yaptım. Beni yolda karşıladı, bana çok kızdığını belirten sözler söyledi. Meğer onun bu eyleme çok kızdığını bildikleri için o kutuyu bana tekmeletmişler. Ondan sonra yıllarca yüzüne bakamadığımı anımsıyorum. Eskiden çok küçük bir açığınızı bulsalar hemen oradan üzerinize gelirlerdi.

HORTUM

Hortum orta boylu tıknaz yapılı bir adamdı. Konuşabildiği ancak beş altı sözcük vardı. Onu da ancak anlayanlar anlardı. Kentin en büyük eczanesinde bir koltuğa otururdu çoğu kez. O günlerde eczanede oturabilmek büyük bir ayrıcalıktı. Kurtuluş Savaşı gazisi olan Eczacı Lütfü Bey onu kollamaktaydı. Halk onun eczaneye uğur getirdiğini söylerdi ama o günlerde eczanelerin uğura gereksinimi yoktu. Erkek bebekleri çok severdi. Kız bebekleri sevmezdi. Onun çarşıda yolda gezmesi

çok seyrekti. Her engelli ile toplu olarak dalga geçildiği o çağda Hortum'a en küçük sataşmanın olduğunu görmedim. Adının Ahmet olduğunu da çok sonra öğrendim.

HACI ASLANIN İBRAHİMİ

İbrahim mahallemizin köklü ailelerinden Ekmekçilerin evinde yatar kalkardı. Hiç konuşmazdı. Yalın ayak baş kabak gezerdi. Yere değin uzanan uzun bir gömlek giyerdi. İlkel sözcükler çıkardı ağzından kızdığında ya da sevindiğinde. Ayaklarına dek uzanan gömleğinin cebine sebze, meyve koyarlardı. Ağzına neredeyse avuçla ağızotu atardı. Ağzından seli akardı. İri yarı idi. İyi bildiklerinin yanında az biraz eğlenir ve selam verirdi. Kötü bildiklerinin yanından hızla geçerdi. Bulunduğu yeri çepeçevre çizerseniz oradan bir yere çıkamazdı. Bağırır çağırır o çizginin bozulmasını beklerdi. Bizim evin karşısındaki kahveden birkaç kişi gece yarısı onun çevresini bir çöp ile çizerek tutsak kalmasına neden olmuşlardı. Sonra da onu orada unutup gitmişlerdi. Sabaha değin orada, sokakta dikilip kalmış İbrahim. Ertesi gün gündüzün koca bir kaldırım taşı ile kahvenin camını, çerçevesini yerle bir ettiğini görünce gece olanları öğrenmiştim.

İbrahim iç çamaşır giymezdi. Tuvalet gereksinimi geldiğinde hemen oraya çökerdi. Bir gün belediyenin kapısı önünde yapmış yapacağını. Görevliler de çok kızmışlar, belki de pataklamışlar. O da belediyenin bir çerçevesini dağıtmış. Belediye yöneticileri de İbrahim'i kömürlüğe kapatmışlar. Günler sonra İbrahim ortalıkta görünmez olur. En son onu belediyenin kömürlüğünde bulurlar. Meğer o yine bir cam çerçeve dağıtmış. Suçunun karşılığını çekmek için de kömürlüğe kendini kapatmış. Böyle kişiler deli miydi, veli miydi bilemedik gitti.

EŞKIYA ABUZER

Benim çocukluğumda Kör Bayram ve Memili Bayram adlarında iki eşkıya vardı. Uzun yıllar dağlarda gezdiler. Halk onları besledi, ama korkudan ama saygıdan. Eşkıyalar o saygıyı yitirdiklerinde halk da onları bir biçimde bitiriverir. Memili Bayram'ın böyle bir sonunu duymuştum. Ama Abuzer'in ölümünün üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın türkülerini, destanlarını dinleyerek büyümüştüm. Onu kentimizin varsıllarından birinin ihbarı üzerine jandarmalar çepeçevre kuşatarak öldürmüşler. Ölüsünün üzerine bile sekiz on fişeklik boşaltılmıştır ki ondan ne denli çekinildiğinin en büyük belirtisidir. Arkasından söylenen türkülerden birinde şöyle söylenir:

Çobantepe dölek dölek
Kanlar akar külek külek
Nasıl kıydın sen onbaşı
Abuzer'de çatal yürek

Bu sözler bugün çok az kişinin bildiği etkili ve acıklı bir türkü olarak Abuzer'den kalan anıdır artık.

Ama yöremizin en ünlü eşkıyası İnce Memet olmalıdır. Onun hakkındaki gerçekleri yazarsam büyük ustaya karşı saygısızlık olur. İnce Memet'in izlerini aramak isteyenler önce Helete'ye, sonra Nurhak'a uğramak zorundadır. Bir de Andırın Çiğşar köyünden bilgi almalıdırlar.

DÖNÜK SÜLEYMAN

Başka bir dinden Müslümanlığa geçenlere bizde dönük derler. Ama bu dönük sözü çok dillendirilmez. Bir kuşak sonra birisinin dönük olduğu bile unutulur gider. Kentin belleği konumundaki Ziver Tekerek ya da Mehmet Bilal gibi kişiler ise bu ve buna benzer olayları hep belleklerinde tutarlar ya

neyse. Mahallemizde bir Süleyman amcamız vardı, onulmaz sayrılıklara yakalanmıştı, çok da acı çekiyordu. Evinin kapısının yanında bir pınar vardı. Pınarın suyunun yarısı evin içindeki havuza, yarısı da sokaktaki havuza akardı. Onu hastalığının son döneminde ağrısı ve ateşi ile boğuşurken görür olmuştuk. "Allahım! Gavur idim Müslüman oldum, bu derdi çekemez oldum. Al da şu canımı kurtulayım!" diye inler ve ateşini dindirmek için başına sürekli su dökerdi.

Süleyman amcamız gibi niceleri o günlerde dertlerine derman bulmakta çok zorlanırlar ve çok da acı çekerlerdi.

ÇÜRÜK

Çürük bizim mahallemizin varlıklı ve görgülü bir ailesinin çocuğu idi. Ben babasını da tanıdım. Benim tanıdığımda ilerlemiş hidroseli nedeniyle zor yürür olmuştu. Çürük ise doğuştan engelli idi. Zor yürür, zor konuşur dahası konuştuğu çok zor anlaşılırdı. Babasının ölümünden sonra yaşam onun için çok zor olmaya başlamıştı. Elinde avucun da ne varsa gitmişti ya da götürmüşlerdi. Pek düşkün olarak uzun yıllar yaşam savaşı vermiştir.

Çürük ve onun gibi geçimini zor çıkaranlar, düşkünler kentimizde yas yerlerinde ve düğün yemeklerinde biraz da zorlayarak karınlarını tıka basa doyururlardı. Kuşkusuz bu kişiler öteki konukların iştahını kaçırmasın diye sofranın bir köşesine yerleştirilir ancak ilgide de kusur edilmezdi. Yemeğin bol gelenin az olduğu böyle bir yemekte Çürük ilkin iki lahmacunu götürür mideye. Lahmacunlar mideye inmeden fıstıklı pilav ve cacık gelir. Onu da bir çırpıda midesine indirirken dolmalar, sarmalar, içli köfteler önüne konur Çürük'ün. Çürük dolu mideye onlardan da indirir ister istemez. Artık yedikleri boğazına değin doldurmuştur midesini. İşte tam bu sırada bir tabak dolusu baklava konur önüne. İşte o zaman bir ağıt tutturur bizim Çürük. Ne oldu diye sorduklarında ise

“Yiyemiyorum oy! Yiyemiyorum oy!” diye inler. Ona ağlamamasını, baklavayı cebine koyup götürebileceği söylenir. O da öyle de yapar. Peçetelere sarılan baklavalar Çürük’ün cebine yerleştirilir.

Aradan iki saat geçmiştir ama Çürük 500 metre uzaklıktaki evine gidememiştir. Dahası kaldırımda bir sağa bir sola dönerek ağlamaktadır. Ona neden ağladığı sorulduğunda ise “Gidemiyorum oy! Gidemiyorum oy!” diyerek inler.

KÜLLÜK

Kasaplar bugün de olduğu gibi sakatat da satarlardı. Bu işi mezbahanın önünde sallak denen kasap çırakları da yapardı. Sakatatı gezici olarak satan bir dayımız vardı, ona Küllük derlerdi. Ona neden Küllük dediklerini bilmiyorum. Asıl adı Mustafa idi. Kalın sopalara taktığı sakatatları “Kelle alaan” diye bağırarak satardı. Kelle ayak, karın, mumbar, çöz, bez sopasından sallanır, bu sakatatlarının üzerine yüzlerce karasinek konar, ara sıra Küllük mendilini sallayarak sinekleri kovalardı. Küllük ortalama esnaftan çok daha iyi kazanç sağlamıştır o yıllarda.

ERKEK OYUNLARI

Maraş'ta çocukların ve gençlerin oynadığı pek çok oyun vardı. Ne de olsa işsiz çoktu, eğlenceler sınırlıydı. Ben bunlardan belleğimde kalanlardan ve ilginç bulduklarımdan bir kısmını aktaracağım.

SAPAN DÖĞÜŞÜ

Sapan döğüşü iki topluluğun birbirlerine sapanlarla saldırdığı bir savaş oyunu idi. Her yıl birkaç kez yapılırmış eskiden. Ben bir ikisini anımsıyorum. Bu sapan döğüşünden ağır yaralananlar ya da ölenler bile oluyormuş. Son yapılan sapan döğüşünde (1959 yılı olmalı) bir kişi ölümden dönmüştü. Bu oyun 1960'tan sonra yasaklandı. Ama bizim bağımızda aşağı mahalle yukarı mahalle maçı 1964'e değin yapıldı. Bu oyunlarda (döğüşte) yenene Maraş yenilene de İngiliz derlerdi.

KÜSKÜÇ

Küsküç diye bir ucu sivriltilmiş otuz otuz beş santim boyunda elle kavranabilinen odunlara denirdi. Sokaklardaki killi çamurlara bu odun parçaları büyük bir güçle atılarak çakılır, bu arada bu vuruşla çamura saplı başka bir küskücü yerinden çıkartan ya da deviren devirdiği küskücü kazanmış olurdu. Mahallesinde, sokaklarında killi çamuru olmayan çocuklar böyle toprakları ya da çamurları başka yerden getirirlerdi.

DEVEME

Topacın adı bizde devemedir. Deveme gibi dönmek, sözü de çok söylenen sözlerdendir. Topaç hızla atılarak bir başkasının topacı yaralanmaya ya da kırılmaya çalışılırdı. Devemenin de kumar amaçlı oynanabildiğini de anımsıyorum.

GÜLLE

Bilyeye gülle derlerdi eskiden. Camdan yapılan cıncık gülle olduğu gibi onun iki iriliğinde taştan yapılmış güllelerle de bu oyun oynanırdı. Büyük büyük adamların bile sokaklarda, kaldırımlarda gülle oynadığını anımsıyorum. O yıllarda kaldırımlar toprak olduğu için bu işe pek uygundu. Biz düğme dikerek oynardık gülleyi. Ama büyüklerin beş kuruş, on kuruş, bir lira gibi paralar dikerek bu oyunu oynadığına da tanık olduk, onlarınki basbayağı bir kumar idi.

PORTAKAL YUVARLAMAÇ

Portakal bir ara top gibi yuvarlanarak birbirinin portakalını vurmaya yönelik bir oyun için kullanılırdı. Başkasının portakalını vuran o portakalı kazanmış olurdu. Yetişkin sayılabilecek çocukların oynadığı bu oyun da kumar amaçlı da oynanmıştır.

GICIRTMAÇ

Tahterevallinin adı bizde gıcırtmaç idi. Yere sağlam bir kazık çakılır, bu kazığın üst ucu yuvarlak bir gülle biçimine getirilirdi. Bunun üzerine bu güllenin içine girebileceği bir oyuğu bulunan bir ağaç konurdu. Bu ağacın iki ucuna elle tutulacak birer ince sayılabilecek tahta ya da dal çakılırdı. Gülleye ve güllenin yerleşeceği yuvaya yağ sürülürdü. Yağ bulunmayan yerlerde ceviz içi ezilirdi. Bu çukura kömür tozu da katılırdı. Kömür tozu her devinimde tatlı tatlı gıcırdardı.

BALIK AVI

Kent merkezi dışındaki bütün derelerde ve su kaynaklarında balık avı yapılırdı. Balıklar olta, tuzak, serpme daha çok da dinamitle avlanırdı. Maraşlı balığı hep çerez gibi düşünmüştür. Maraş'ta bugün bile çoğu kişi balığı yemekten saymaz. Daha önceleri Gavur Gölü tam bir balık ambarı imiş.

Bizim çocukluğumuzda da oradan pek çok balık gelirdi. Şimdi yalnızca gölün kurutma kanallarında pek az balık kalmıştır. Gölün suyunun boşaltıldığı Aksu biraz olsun atık sudan arındırılabilse Aksu da Gavur Gölü de bize balık sunmaktan çekinmeyecektir.

İMİRBALLILAR

Bize İmirballı diye anlatılan bir topluluk vardı. Bu topluluk çok çalışkan, çok üretken ama çok saf bir topluluktu. Gerçekte var mıydı bilemem. Bugün bile çok ama pek çok saf duruma düşenlere İmirballı gibi denilmektedir. İmirballı öykülerinden size iki küçük örnek sunmak istiyorum.

Ceyhan Irmağı Maraş toprağında hep derelerden aktığı için suyu pek tarımda kullanılmazdı. Ceyhan'a gem vurulmaz ve onun suyundan yararlanılamazdı. Gerçi bugün Ceyhan diye bir ırmak kalmamış birbirine ulalı göletler oluşturulmuştur Maraş ilinde. Eskiden Ceyhan'ın bu özelliğinden ötürü "Ceyhan su vermez" derlerdi. Bizim İmirballılar hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları için bu sözü pek değişik anlamışlar, bu işe kafa yormuşlar ve Ceyhan'dan su almak için işe koyulmuşlar. Irmağın kıyısındaki bir çınar ağacına çıkmışlar ve biri ağacın bir dalına tutunmuş ve aşağıya sallanmış. Onun ayağına tutunarak bir başkası, onun ayağına tutunarak da bir başkası. En son olarak da elinde kova ile bir başkası. Son kişi ırmaktan bir kova su alacak o yukarıdakine o da daha yukarıdakine. Böylece Ceyhan'dan nasıl su alınacağını kanıtlamış olacaklar. Son kişi satırı suya daldıracağı an en üstteki dala tutunmuş kişi "Arkadaşlar, bir soluklanın, ben çok yoruldum. Elime bir puh diyeyim de yeniden tutunayım." demez mi!

İmirballılar yaylada keçilerini otlatıp sonbaharda ovaya indiklerinde bir bakarlar ki toprak yer yer yarılmış. Daha önce söylediğim gibi onların işi hayvancılıkla. Tarımdan bir şey anlamıyorlar. Ama toprağın yarılmasının mallarının beslemesi-

ne engel olacağını biliyorlar. Bu nedenle ağlayıp sızlanıyorlar. Sonunda da yaylada biriktirdikleri tereyağı tuluklarını açarak bu yarıklara sürüyorlar. Böylelikle toprağın yarasını onarmak onun acı çekmesini engellemek ve ayrıca mallarını besledikleri doğayı korumak istediklerini ortaya koyuyorlar.

GONCOLOZ

Benim küçüklüğümde pek çok goncoloz öyküsü anlatılırdı. Bu goncolozlar tehlikeli yaratıklardı ve çoğunlukla hamamlarda bulunurdu. Bu görüş belki de gençlerin hamama tek gitmemelerini sağlamak için oluşturulmuştu. Goncolozla onu tanımadan konuşulur, onunla iş yapılır ama onun goncoloz olduğu hep geç anlaşılırdı. Goncolozu ancak ayaklarıyla tanıyabilirdiniz. Goncolozlar genelde kış aylarında ortaya çıkar, kişinin yakınlarının sesini taklit eder, onların donarak ölmesine bile neden olabilirdi. Evlerin çevresinde dolanır, açıkta bırakılan kaplara tükürür, işer, hastalığa neden olabilirdi. Genelde Bismillahsız işlerde ortaya çıkardı. Onların ayakları keçi ayağı gibiydi. Ben bu goncoloz öykülerine hiç inanmadım, inanmak istemedim. Ama adamın biri hamama hamamın erkeklere yeni açıldığı bir anda girmiş, terlemiş, keselenmiş, yıkanmış. Son anda bir de bakmış ki natır (tellak) da orada yıkananlar da hep keçi ayaklı. Çok korkmuş. Korktuğunu onlara çaktırmadan hemen çıkmış, kurulanmış ve galleye (kasaya) gidip parasını ödemiş. Kasada oturan hamamcıya da tam içeride goncolozlardan söz açacakken onun da keçi ayaklı olduğunu görmüş. Goncolozlardan bin türlü sıkıntıların geleceğini düşünerek arkasına bakmadan koşa koşa evine gelmiş ve kapıyı sıkı sıkı kapatmış.

Bir gece hamama erken gelen kişi sabunlanırken yanında kıllı birine dokunduğunu anımsar. Ayaklarına elini götürdüğünde onun goncoloz olduğunu anlayarak tuttuğu gibi onu yere çalar. Çırılçıplak dışarı çıkar hemen evine gider, korku-

dan aklını oynatmıştır. Oysa hamamcı üşümesin diye keçisini içeri almıştır ve onu saklamak için hiç de evecenlik göstermemiştir.

Adamın biri yorgun argın goncolozların olduğu bir sırada bir hamama girmiş, soyunmuş içeri girmiş. Bir bakmış ki goncolozlar ortaya toplanmışlar sürekli "Bugün Perşembe, yarın Çarşamba" diyerek ortalığı inletiyorlar. Kendisini goncolozların ortasında bulan adam da başlamış bugün Perşembe yarın Çarşamba demeye. Sonunda goncolozlar demişler ki sen ne iyi kişisin bir sıkıntın var mı bize söyle demişler. Adam korkusundan bir sıkıntısı olmadığını söylemiş. Ama goncolozlar adamı evirip çevirmişler ve onun kamburunun olduğunu görmüşler. Goncolozların başı "Alın bunun kamburunu yukarı kubbeye asın" demiş. Böylece adam başına bir iş gelir diye korkarken kamburundan kurtulmuş. Aradan bir süre geçtikten sonra bir başka kambur onu görmüş ve kamburundan nasıl kurtulduğunu sormuş. O da olanları anlatmış. İkinci adam da aynı hamama aynı zamanda yıkanmaya gitmiş. Bakmış ki içeride goncolozlar "Bugün Perşembe, yarın Çarşamba" diye ortalığı inletmekte. Hemen araya girmiş. Ne diyorsunuz siz öyle olur mu, bugün Çarşamba yarın Perşembe deli misiniz siz, diye onlara karşı çıkmış. Goncolozların başı "Arkadaşlar geçen kubbeye bir kambur koymuştunuz. Onu getirin bu adamın kamburunun üstüne ekleyin" demiş.

BAĞCILIK VE YAYLACILIK

Maraş, Ahırdağı eteğinde dereler arasında yamaçlara ve tepelere kurulmuş olduğu için kent merkezi aslında bağlık bahçelik bir yere kurulmuş demektir. Böyle olmasına karşın her yanında bağcılık yaşamı eski çağlardan beri sürüp gelir. Maraş toprağı Çukurova'nın, İslahiye'nin, Gaziantep'in yaylağı olagelmiştir. Eskiden Ahırdağı ve Engizek dağı ile bunların çevrelerinde on binlerce küçükbaş hayvanın barındığı bilin-

mektedir. Bugün de binlerce hayvanla yaylacılık yapılmaktadır. Yukarı Andırın dediğimiz bölgeye bugün bile Çukurovalılar yazın serinlemek için sığınmaktadırlar. Giderek azalan küçükbaş hayvan beslenmesi ya da gezginci hayvancılığın önemini yitirmesi doğal olarak bu yaylakları biraz boşaltmış gibidir. Ama kentlilerin yarı göçebe olarak yaptıkları bağcılık, artan nüfus, artan ekonomik güç ve su kaynaklarına ulaşma kolaylığı ile orantılı olarak yaygınlaşmış ve çoğalmıştır.

Yavşan ve Başkonuş yaylaları önemlidir ama Maraşlı bağcılığı daha çok sırtını dayadığı Ahırdağı'nda yapmaktadır. Bunda kuşkusuz ulaşımın kolay olmasının etkisi büyüktür. Ahırdağı'nın özellikle güney kesimleri bağcılık için çok elverişlidir. Doğuya gittikçe hava daha serinleşir, batıya gittikçe de görüntü güzelliği sizi alır götürür. Maraşlının seçeneğini buna göre yaptığını sanırsanız yanılırsınız. Kanlıdere'yi sınır olarak alırsak doğudaki kentliler yazın doğuya, batıdakiler ise batıya göç ederler. Eskiden Çukuroba, Pınarbaşı, Haydarlı ve Çiçekli gibi bölgelerdekiler pek bağa gitmezdi. Çünkü o bölgeler eskiden bağlık bahçelikti. Doğu bağcılığı daha çok kaynak sularının bol olduğu yerlerde kümelenmiştir. Batı bağcıları daha çok kuyu ve musluklarla su gereksinimlerini karşılamıştır uzun bir süre. Bugün suya ulaşmak kolaylaşmışsa da yine de doğu bağcılığı daha çok suyun bulunduğu bir bölgedir.

Biz sarnıçların küçüğüne musluk deriz. Bu muslukların bir kısmı dere yataklarındaki kar sularının sızıntılarının toplanmasıyla oluşturulmuştur. Bunların bir kısmı yaz boyu sürekli sularını dışarıya akıtır. Böyle musluklara pınar da denir. Armutlupınar, Yenipınar, Keklikpınarı gibi musluklar bunlardandır. Musluklardan neredeyse yaz boyu yolcular, çobanlar, avcılar, gezginler yararlanır. Bir kısım musluklar yaz ortasında kurur. Bunlardan ilk kuruyana Körmusluk denilmiştir. Ahırdağı'nın her yanı musluk, pınar, kuyu ve kaynak suları ile doludur.

Bugün kentlilerin bağcılık yaptığı alan çok genişlemiştir. Eskiden bu topraklarda üretime ve ticarete yönelik bir tarım yapılırdı. Şimdi ise kentliler daha çok yaylamayı amaç edinmiş gibidirler. Ürettiklerinin çoğunluğunu aile içinde tüketmektedirler.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bölgemiz Arap yarımadası ile Anadolu'nun çarpışması sonucu oluşan alan çevresindedir. İlimiz Orta Torosların bitimi ile Doğu Torosların başlangıcı arasındaki Ceyhan Irmağı ve onun kolları ile Fırat'ın bir kolu olan Göksu Çayının oluşturduğu derin ve geniş kısıklar ve bu kısıkları çevreleyen ormanlarla kaplı yüksek dağlık alanlarda yer alır. Başlıca dağları Nurhak, Binboğa, Engizek, Uludaz ve Ahırdağı'dır. Bunlardan Nurhak 3080 metre, Ahırdağı 2380 metre yüksekliğindedir. Kahramanmaraş'ta arazi 350 metreden 3000 metreye değin yükselmektedir ama bu dik ve engebeli alan da geniş de ovalar bulunmaktadır. Bu ovalardan bazıları Maraşaltı, Gavur Gölü (Sağlık Ovası), Göksun (Aşağı Gök- sun ve Göksun), Afşin, Elbistan, Andırın, Yılanovası, Mizmilli, Narlı ve İnekli ovalarıdır. Kent merkezi Ahırdağı'nın güney yamacında ve eteğinde kuruludur. Denizden yüksekliği 550 - 750 metre arasındadır.

Kahramanmaraş ve Göksun merkezi, Türkoğlu, Pazarcık ve Andırın ilçesinin büyük bölümleri Akdeniz bölgesindedir. Geri kalan bölümler Doğu Anadolu bölgesine girer. Güneydoğu ve İç Anadolu bölgesine giren bölümler göz ardı edilebilir. Yüksekliği 600 metreye dek olan yerler kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak geçer. Kent merkezi yurdumuzun yazları en az yağış alan bölgesi olmalıdır. Yıllık ortalama sıcaklık 17 derecedir. Saptanabilen en düşük sıcaklık -9.6 en yüksek ise +44.4 tür.

İl genelinde ortalama rüzgâr hızı 3,4 m/sn'dir. Güney kesimde en sert esen yel kuzeydoğudan esen poyrazdır. Genelde

yeller kuzeyden estiği için havayı soğutur. Poyraz hiç doğru dürüst esmez. Her bir yana girer çıkar, kırar döker. Derler ki poyraz oyulmamış kabağın içine bile girer.

Yazın ayrıca Mayıs ayından Temmuz ayına değin Olucak Yeli, Garbiyeli denilen herkesin sevdiği, serinlik verici rüzgârlar da vardır. Bu rüzgarların mevsimi geçince az biraz da güney rüzgarları esmektedir. Turunçgil üretimi yapılan bölgelerimizde uzun sayılabilecek don olaylarında ürün çok zarar görür, bu ağaçlar kuruyabilir de. Bizim yetiştirdiğimiz bitkilerin çoğu kışın bu soğuklardan pek zarar görmez ama Mart ayının sonu ile Nisan ayının başlarında ortalama on beş yıl aralarla dondurucu bir poyraz eser. Bu poyraz ağaçların yeni açmış gözelerini ve yapraklarını kurutur ve o yıl bu bitkilerden ürün alınmaz. Bu olay Kozkavuran Soğuğu diye adlandırılır. O yıl başta dut, erik, kayısı, badem ve ceviz olmak üzere birçok meyve ağacı ürün veremez, çoğu da kurumaktan zor kurtulur ya da kurur.

İlin önemli bir bölümünde Akdeniz bitki örtüsü egemendir. Ancak farklı iklimlerin bir arada olması bitki çeşitliliğini de doğurur. Bin metreye değin Toros Dağlarının Akdeniz'e bakan yüzlerinde yaygın olarak kızılçam görülür. Bu bölgede maki topluluklarından kermez meşesi, fıstık çamı, çitlembik ve karaçalı da bulunur. Daha yüksek bölgelerde meşe ormanları, iğne yapraklı sedir, karaçam, kayın görülmektedir.

İlin güney kesiminde topraklar çok verimlidir. Bunda Ceyhan Irmağının kaynaklarının il sınırlarında olması, yeraltı sularının bolluğu, birçok ovanın eski sulak alan üzerine kurulu olması ve Akdeniz iklim kuşağının en tatlı bölgesinde bulunması büyük etken oluşturmaktadır.

Kent merkezi ve çevresi çok önemli bir deprem bölge- sindedir. Suriye fay hattı ile Doğu Anadolu fay hattı kentin hemen bitişiğinde Kapıçam'da kesişmektedir.

ULAŞIM

Elbistan Ovası Asur Koloni Çağında Mezopotamya'dan Orta Anadolu'ya geçişte önemli bir işlev görmüştür. Elbistan'ın kuzey batısındaki Karahöyük'te yapılan kazılar Asur ticaret kolonilerinin ve Hitit yerleşiminin izlerini bize sunmaktadır. Bu yolu kullanarak kervanlar Mezopotamya'dan Kültepe'ye ulaşmaktadır. Bölgedeki yolların hep su kaynakları ile dolu olması önemli bir özelliktir.

16-17. yüzyıllarda Maraş kenti önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Ancak kent Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra giderek sıradanlaşmıştır. Cumhuriyetin ilk elli yılında da tam bir çıkmaz sokak konumuna düşmüştür. Bugün Maraşlı girişimcilerin çabaları ile sanayileşme biraz toparlamıştır. Maraş kervan yollarının geçerliliğini yitirmesinden sonra bugün bile ulaşım sorununu çözebilmiş değildir. Köprüağzı'ndan yapılan demiryolu bağlantısı Kenti Kayseri'ye bağlaması düşünülürken o hat da ulaşıma kapatılmıştır. Cumhuriyet kenti ancak kırk yılda Kayseri'ye kara yoluyla bağlamıştır. Ama o yolun da bu zamana değin sağlıklı çalıştığı görülmemiştir. Ben elli yıldır kentimizin kara yolları ile komşu kentlere sağlıklı bir biçimde bağlanması savaşını izleyen biriyim. Başarı hiçbir dönemde yakalanamamıştır. İl içi bağlantılar ise çok daha kötü bir durumdadır. Maraş'ın ulaşım sorununu anımsadığımda hep Mahsuni'nin "Yolsuz Maraş" türküsü dilime düşmektedir.

İl merkezinin ilçe ve köylerle ulaşımı da akarsuların ve dağların oluşturduğu engeller yüzünden zorlaşmakta iken bir de yapılan barajlar nedeniyle bu olumsuzluklar çoğalmıştır.

Bugün il merkezi Kayseri yolu ile İç Anadolu'ya, Gaziantep yolu ile Güneydoğu Anadolu'ya, Gölbaşı yolu ile Doğu Anadolu'ya açılabilmektedir. Kent merkezindeki gar işlevini yitirmiş olduğundan demiryolu bağlantısı Türkoğlu, Pazarcık ve Narlı istasyonlarından yapılabilmektedir. Hava yolu bağlantısı kentin içinden yapılabilmektedir ama hava alanının

özellikle de pistinin niteliği çok düşüktür. Sonunda ozanın dediği Yolsuz Maraş deyimi bir yazgı olarak Maraş'ı kuşatmış gibidir.

NÜFUS

1114'te oluşan depremde Maraş'ın yerle bir olduğu ve bu depremde kırk bin kişinin öldüğü belirtildiğine göre Maraş'ın çok eskilerde oldukça kalabalık bir kent olduğu görüşüne varılmaktadır. 1526 tarihli tahrir defterindeki verilere göre Maraş'ta 51 mahallede 473 ev bulunmaktadır. Buna göre o yıllarda Maraş'ta 6.300 kişi yaşamaktadır. O yıllarda kent merkezinin tamamının Müslüman olduğu kentte Gayrimüslim bulunmadığı belirtilmektedir. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre de (17. Yüzyıl) Maraş kent merkezi 42 mahalle 11.000 evdir. Buna göre o yıllarda Maraş merkezinin nüfusu 55.000- 60.000 dolayındadır.

Kent nüfusu 1890'da 52.000, Ali Cevad'ın Memaliki Osmaniye'sinde 30.000, yirminci yüzyıl başlarında da Besim Atalay'a göre 32.704'tür. İbrahim Hilmi'ye göre ise 50.000'dir.

Cumhuriyet döneminde 1927'de 25.627, 1950'de 34.641, 1970'de 110.764, 2000'de 326.198, bugün ise (1974'te) 575.000'dir.

SOSYAL YAPI

Bölgemizin İslamlaşması 8. Yüzyılda Harun Reşit ve oğulları döneminde başlamıştır. Kentte camiler ve mescitler yapılmıştır. Kente Türkistan'dan, Horasan'dan ve Memluklulardan çok sayıda Türk yerleşmiştir. Daha sonra Bizans'ın, Ermenilerin ve Moğolların eline geçen kentte bir ara neredeyse hiç Müslüman kalmamıştır. Selçuklular ile yeniden kentte Türkleşme başlamış ve bu süreç Dulkadiroğluları ile hız kazanmıştır. 1563 yılının tahrir defterine göre ise kentin tamamı Müslümandır ve hiç gayrimüslim bulunmamaktadır. 1890'larda ise

32.000 Müslüman, 19.634 Hristiyan, 368 Yahudi bulunmaktadır. Hıristiyanların 5.000'i Melkit, 5.000'i Süryani Katolik, 4 806'sı Protestan, 1.202'si Ermeni Katolik, 1.116'sı Keldani, 1.110'u Rum Ortodoks, 1000'i Keldani Katolik, 400'ü Latin'dir.

Maraş halkının çoğunluğu 1300'lü yılların başında buralara gelen Dulkadirli Türkmenlerinden oluşmaktadır. Dulkadirliler, Oğuzların Bozok kolunun Günhan soyunun Bayat boyundandır. Bayat varsıl (zengin) anlamındadır. Kerkük Türkmenleri, İran'da yaşayan Kaçarların bir kolu olan Şambayatlılar, Horasan'da Karabayatlar, Maku ve Doğubayazıt hanları da Bayat soyundandır. Makedonya'daki Karaahmetliler ve Kızılahmetliler de Bayat boyundandır.

Maraş halkı yazın yaylaya çıkmakta kışın ise düze inmekte idi. Bu nedenle yaylak ve kışlak Maraşlılar için çok önemli idi. Bu durum bugünde de önemini sürdürmektedir. Kentin iklimi ve coğrafyası bu duruma çok uygundur, dahası bu duruma halkı zorlamaktadır. Kentin çevresindeki dağlar hayvancılığa, bağcılığa, meyveciliğe ve yaylacılığa çok uygundur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Bu şehrin yiyecek ve içeceklerinden beğenilenlerinden yaz kış yirmi çeşit üzümü mevcuttur." diyerek bu duruma vurgu yapmıştır.

EKONOMİK DURUM

Maraş ve çevresi Asurlular döneminden beri önemli bir ticaret bölgesidir. Dulkadiroğlu Beyliği ve Osmanlı döneminde iki bedesten ve bir büyük kapalı çarşı gibi çarşıların bulunması ve bu yapıların çevresinin hanlar ve hamamlarla çevrili olması kentin ticari önemini gösteren en büyük kanıttır.

1903 Halep salnamesine göre kentte 1 hükumet konağı, 1 depo, 1 kale, 1 askeri hastane, 28 cami, 17 mescit, 9 medrese, 1 Mevlevihane, 1 muvakkithane, 1 idadi, 20 sübyan mektebi, 4 Ermeni kilisesi, 3 Protestan kilisesi, 2 Katolik kilisesi, 1 Latin kilisesi, 15 Hıristiyan okulu, 1 rahip okulu, 1591 dükkân, 41 fı-

rın, 145 çeşme, 11 hamam, 2 sabunhane, 73 değirmen, 285 aba ve maşlah tezgâhı, 3 eczane, 1 pamuk ipliği fabrikası, 2 masura atölyesi, 1 aşevi, 8 han, 1 otel ve 16 ambar kayıtlıdır. Zeytun'da (Süleymanlı) 6 kilise, 2 Manastır, 1 Gayrimüslim rüştiye, 5 iptidai mektebi, Elbistan'da 3 kilise, Göksun'da 1 Ermeni kilisesi, 4 Protestan mektebi olduğu yazılıdır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında giderek durağanlaşan ticaret ve ekonomi özel girişimcilerin çabası ile yeniden canlanmıştır. 1985 yılına değin Maraş'ın ekonomisi tarıma dayalı bir biçimdedir. İlin ticaret ve ekonomide durağanlaşmasının nedenleri arasında halkının içe dönük üretim ve ticaret anlayışı ile devletin Maraş'a önemli hizmetleri geç getirmesi başta gelmektedir. Kuşkusuz bugün bile önemli bir sorun olmayı sürdüren ulaşım başı çekmiştir. Kahramanmaraşlı 1980'den sonra kendi göbeğini kendisi kesmiş- tir. Özel sektör oldukça hızlı yatırım yapmıştır. Devletten aldıkları desteği iyi kullanmışlardır. Yine de yeterli sermaye birikimi tam yapılamamıştır. Bu sorun en az iki yüz yıllık bir sorundur. Çevre illere göre geç gelen devlet hizmetleri de gelişmeyi engellemiştir. Hava alanı ve kara yollarının önemli girdileri yerel kaynaklarca sağlanmıştır. Bugün yine öncelikli bir hizmetin devlet eliyle kente aktarıldığını söylemek zordur.

Sanayileşmede tarıma dayalı tekstil sektörü başı çekmiştir. Bunun yanında kuyumculuk, çelik eşya ve dondurma da tekstille at başı yarışmaktadır. Dahası sonrakilerin gelecekleri daha parlak gözükmektedir.

BAŞA DÖNELİM

İnsan kendisini her şeyin odak noktasında görür. Her- kes evreni önce kendi çevresinden öğrenir ne de olsa. Hani Nasrettin Hoca'ya, evrenin merkezi neresidir diye sormuşlar. O da eşeğimi bağladığım yer, diye yanıtlamış ya. Bize sorarsanız evrenin merkezi kentimizdir. Kentin merkezi de Uzunoluk. Nasrettin Hocanın dediği gibi inanmayan gelir inceler, yanıtını kendisi verir. Yaz günü kentimizden üç beş kilometre dağa doğru tırmansanız serin yaylalara ulaşırsınız. Uzak yakın öyle çok yaylalarımız vardır ki saymakla bitmez. Kentten üç beş kilometre ovaya doğru inseniz hemen kuru sıcak karşılar sizi. Biraz da hava nemli olsa sanırsınız ki Çukurova'ya geldiniz. Bizim kentimizi Adana'dan, Mersin'den gelenler serin ve yayla olarak görür. Kayseri'den ya da öteki kuzey illerimizden gelenler ise çok sıcak bulurlar. Ancak şunu da belirtmem gerekir ki Maraş yazın kendisinden daha serin görünen birçok bölgeden daha rahat yaşanılan bir bölgedir. Yazları sürekli esen yelleri Maraş'ta algılanan sıcaklığı daha düşük düzeylere çekmektedir. Kent betonlaşmadan önce Adana'dan, İskenderun'dan yazı geçirmek için kent merkezine gelen aileler olurdu. Bunlar Maraşlının bağa gitmek için boşalttığı evlerde bir yaz boyu konaklarlardı.

Kayseri yolunda Püren gerçek bir iklim sınırıdır. Kışın Püren'den kente yöneldiğinizde bir sıcaklık sarar her yanınızı. Yazın ise Püren'i geçip kuzeye vardınız mı serinliğe kavuştunuz demektir. Ilıman iklim kuşağında bulunan ülkemizin tam da geçiş bölgesindedir burası. Dünyayı küresel ısınma kuşatsa buralar çöl olmaz. Buzul çağına girilse de burası buzlanmaz.

Böyle birçok nedenlerle bir başkadır bizim doğamız, öteki doğaların da daha bir başka olduğu gibi. Biz dört mevsimi de doya doya yaşarız biraz sıcak yanından. Kar da vardır bizde kavurucu sıcak da. O nedenle bağlarımız bahçelerimiz değişik ürünlerle doludur. Burada kendimize özgü ürünler yeşertmi-

şizdir.

Kentimiz ve çevresi ara sıra deli poyraza boyun eğer. Poyraz kışın eserse dondurur her yanımızı. Poyrazla, hele onun kışın eseniyle uğraşmak öyle zordur ki. Nasıl anlata- cağız işte orası zor. Ozanın biri "Maraş senin yazın var/ Çekilmez poyrazın var" diye türkü bile dizmiştir. Poyraz yazın bile canımızı çıkartır. Bizde poyraz üst üste en çok beş gün eser. Başladığı saatte sona erer. Poyrazlı günler bir yılda otuz günü aşmaz. Biz onu sevmeyiz ama o bizi sever ve doğamızı temizler. Göğümüzde ne nem bırakır ne duman ne de kirlilik. Birçok kentin baş belası olan yerel sera etkisi bizde bu nedenle oluşamaz. Poyrazın dışında da birçok yelimiz vardır. Birçoğu yazın bizi rahatlatırlar. Beğenilen yellerin başında batıdan esen "Garbi Yeli" gelir. Batı yeli tatlı tatlı eser, bize serinlikler sunar. Doğu yellerinin arkasından çoğunlukla yağış gelir. Bu yağmur da olabilir kar da. Batı yelinin en sevileni "Olucak Yeli"dir, yaz başlarında içimizi serinleten. Olucak yeli gibi başta poyraz olmak üzere birçok yelimiz Ahırdağı'ndan başlar. Kimileyin Engizek'e de uzandığı da olur ya. Buralardan başlayan yel Amanoslar'ın doğusunu izleyerek güneye iner. Gavurdağı dediğimiz Nurdağı'nın batısında bu yeller esmez. Eskilerin yaşam kaynağı olarak saydıkları dört unsurdan biri havadır ki bu biraz da yel demektir. Bitkilerin çiçeklenmesine (tozlanmasına) da çok yardımcı olur. Poyraz estiğinde gözünüzü kapatır dururs unuz. Kırsalda garbi yeli de yazın gözünüze gözünüze eser. Yel sizi kışın soğuktan dondurur. Buna karşın bugünkü hava kirliliğinin karşıtı gibi size iyilikler de sunar. Bana öyle geliyor ki herkesin bu yele özellikle poyraza saygı duyması gereklidir.

Yel gibi eskilerin yaşam kaynağı olarak saydıklarından biri de sudur. Su bizim doğamızın her yerinde bulunur. Yaylalar su ile gerçek değerini bulur. Ceyhan Elbistan'ımızdan doğar. Hurma(n), Göksun, Söğütlü ve öteki çayları toplar dağları aşar.

Ovaya indiğinde Çağlayancerit'ten doğan ve Pazarcık'ı boydan boya dolaşan Aksu ile öteki çayları, dereleri de kendine katarak Çukurova'ya ulaşır. Orada yine bizim Andırın yöresinin sularını da toplar Çukurova'yı öylece sular. Çukurova'da işini bitirdikten sonra da Akdeniz'e açılır. Nurhak'ın güneyinin, Engizek'in kuzeyinin ve doğusunun ve sularını toplayan Göksu da Düzbağ'dan (Helete'den) aşarak Gölbaşı'na geçer. Sonra da Fırat'a katılır ki daha nice yerlerden geçerek Basra'ya dökülür bu suyumuz. Basra da bilindiği gibi Hint Okyanusu'nun bir uzantısıdır. Binboğamızın kuzeyinin ufak da olsa kimi dereleri de Kızılırmak'a katılır. Bu da ilimizin akarsularının hem Akdeniz'e hem Karadeniz'e hem de okyanusa su taşıdığını gösterir. Ayrıca Maraşaltı, Türkoğlu, Narlı ve Pazarcık ovalarımızın altı deniz gibidir. Hemen her yerinden kuyularla sular alınır. Bugün Gaziantep içme suyunun çok büyük bölümü Evri bölgesindeki kuyuların suları ile Pazarcık Kartalkaya Göletlinden sağlanmaktadır. Göksu Çayımız Gölbaşı'nın göllerini de besler. Ovamızda kuruttuğumuz Mizmilli ve Gavur Gölünün altı gerçek bir tatlı su denizidir. Demek ki ikinci olarak saydığımız yaşam kaynağımız da bizde bol bol bulu- nur. Buna dağ başlarındaki, yamaçlardaki, dağ kıyılarındaki kaynak suları da eklerseniz ne denli bir su gücümüz olduğunu düşleyebilirsiniz. Dağlarımızda bile göllerimiz vardır. Ahırdağı'nın, Nurhak dağının, Ayı Dağı'nın tepelerinde. Yeraltı sularımızdan içme ve sulama suyu olarak yararlanılmaktadır. Akarsularımızdan ise doğrudan sulama yapılabildiği gibi yapılan göletlerle hem de enerji üretimi yapıl- maktadır. Şu sıra yapılan kanallar bitirildiğinde Adana'ya ek olarak Gaziantep ve Hatay da su varsılı olarak sulu tarımı artıracaktır bizim sularımızla. Enerji üretiminde ilimizin katkısı yadsınamaz. Sudan da kömürden de ülke için bol bol elektrik üretilmektedir.

Eskilerin yaşam kaynağı saydıkları arasında bir de güneş (ateş) vardır. Biz güneşi bol bol tadarız. Daha doğrusu güneşten yararlanmaktan çok korunmak için çabalarız, özellikle

yaz günlerinde. Biz sakınırız ama ürünlerimiz güneşin tadını bol bol çıkartır. Son günlerde yapılan araştırmalarda Temmuz ayında en çok güneş alan il olduğumuz ortaya çıkmıştır. Temmuz ayında 335 saat güneş alan ilimiz en az güneşi Şubat ayında alıyormuş. Şubat ayı toplamı ise 62 saat. Buna ilimiz genelinin nemsiz, kurak oluşu nedeniyle güneşten üretilmesi düşünülen elektriğin çok daha verimli olacağını düşünmekteyim.

Sayılan bir öteki yaşam kaynağı ise topraktır. Bizim hem kuzeyde (plato dedikleri) hem de güneyde geniş ovalarımız vardır. Maraşaltı, Pazarcık, Türkoğlu ve Narlı ovalarının çoğunluğu fay hatlarının üzerindedir. Irmakların getirdiği verimli topraklarla doludur. Çoğu yerde metrelerce derinlikte verimli toprak bulunur. Maraşaltı ve Narlı ovalarının verimliliğini belirtmek için eskiler "adam ek adam biter" deyimini kullanırlardı. Gavur Gölünün kara toprağı kaçamak kaçamak ülkemizin değişik bölgelerine doğal gübre olarak dağıtılmaktadır. Kömür işletmelerinde toprakla kömür kaynağı arasında bulunan gidyanın tarlalarda üretimi yüzde otuz düzeyinde artırıcı özelliği vardır ve toprağı yenilemektedir. Afşin Elbistan Kömür İşletmelerinde atık toprak işlemi gören gidya belki de ülkemizin toprak yitimini durduracak belki de toprağını yenileyecek bir üründür. Ülkemizin toprak yitimini engelleyecek bir gücü vardır. Kapıçam'ın kırmızı toprağı ise çiçek toprağı olarak değerlendirilmektedir. Denizden üç yüz otuz metre ile üç bin metre arası yükseklikte bulunan bölgemizde toprak yitimi olabilmektedir. Ama şurası da unutulmamalıdır ki ormancılığımız da ülke ortalamasının üstündedir. Ülkemizin belki de dünyamızın insan eliyle dikilmiş en geniş ormanı bizde bulunmaktadır. Görüldüğü gibi toprak varlığımız da yabana atılmayacak denli çoktur.

Aşağı Andırın, Türkoğlu ve Maraşaltı ovaları yazın Çukurova'nın sıcaklığını daha az nemli olarak yaşar.

Çukurova'dan farkı havasının daha kuru, daha serin oluşu dur. Onların gerisindeki bütün yöreler yaylamak için yazın hep özlenen yerlerdir. Bütün dağ yamaçları yayladır. Her subaşı bir yurttur. Öyle boldur ki yaylalarımız komşu illerimizin insanlarını da buralara çeker. Andırın yaylalarında yazın Osmaniyelilerle Adanalılar çoğunluğu ele geçirirler. Buralarda geceleri çiğ yağar. Bu yağış öyle bir yağıştır ki açıkta yatarsanız üzerinize yağmur yağmış sanırsınız. Yöredeki bu yağışa "zopur" derler. Öteki yerlerin çoğunda kuru bir serinlik sizi kucaklayacaktır. Afşin, Elbistan, Nurhak, Ekinözü ve Göksun kent merkezleri de birer yayladır. Ancak oradaki insanların çoğu, yazları yine de bir başka yaylaya göç ederler. Kışın bu ilçelerimiz karasal soğuk bir iklimin etkisine girer. Çağlayancerit, Pazarcık, Kahramanmaraş merkez ve özellikle Türkoğlu ve Aşağı Andırın tam olarak Akdeniz ikliminin etkisini taşır. Kent merkezinde de sınır Uzunoluk'tur. Aşağısı daha sıcaktır, yukarısı ise serindir. Bu nedenle eskiler "Uzunoluk'tan aşağıda evin olmasın, Uzunoluk'tan yukarıda işin olmasın" diyerek sınırı belirlemişlerdir. Bu sınır belirlemede kentin güneyden ulaşımı daha kolay olduğu için aşağıların ticarete uygun olmasıdır. Kuşkusuz Uzunoluk'tan yukarısı dağ yamacı olduğundan yayla özelliği taşımaktadır.

İLÇELERİMİZİN KONUMU

Doğu Anadolu Bölgesine girer Afşin, Göksun, Ekinözü, Nurhak, Pazarcık ve Elbistan ilçelerimiz. Pazarcık'ın bir kesimi Güney Doğu Anadolu bölgesiyle, Göksun ilçemiz ise Doğu Anadolu Bölgesiyle ilintilidir. Buna karşın Pazarcık ve Göksun ilçe merkezleri de Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Andırın ve Türkoğlu ilçeleri Akdeniz iklimini biraz karasal olarak yaşasa da Kahramanmaraş merkezinde ve Pazarcık'ta tam karasal Akdeniz iklimi geçerlidir. Çağlayancerit ve özellikle Göksun ise Akdeniz ikliminin karasalının da karasalını yaşar. Kısacası yedi bölgeli ülkemizin dört bölgesinin özellik-

lerini taşırız. İlimiz, ülkemizin kaynak sularının ve yeraltı sularının bol olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Bunlara birçok bent kurularak elektrik üretimi de sulama da yapılmaktadır. Daha da birçok bent kurulmaktadır Göksu'ya, Ceyhan'a ve onun kollarına. Söz buraya gelmişken Afşin Elbistan Termik Santrallerinin de elektriğe katkısını ekleyelim. Biraz kalorisi düşüktür ama ülkemizin en bol kömür yatakları burada bulunur. En kazançlı termik santrallerimiz burada kuruludur. Buradan elde edilen elektrik ülkemizin aydınlatılmasında ve bölge insanının aydınlanmasında büyük bir iş görmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki burada kömürü elektriğe çevirenler bölge insanını, onların geçim kaynağı olan tarlalarını, hayvanlarını da düşünerek bacalara bir süzgeç takmayı ya da takılan bu süzgeçleri sürekli kılmayı becermelidirler. Burada çalışanların güvenliğini sağlamalıdırlar. Termik santral düzenli işletilebilse Afşin Elbistan ovamız insanıyla, bitkisiyle ve hayvanıyla sağlıklı bir yaşam sürdürmüş olacaktır.

İklim kuşağı olarak tam bir geçiş bölgesinde bulunan bölgemizin bitki örtüsü içinde çok çeşitli sebzelerinin, çok çeşitli meyvelerinin ve değişik öteki bitkilerinin olması doğaldır. Biz de bildiğimiz ve gücümüz yettiğince bunlardan birkaçını bilginize sunacağız.

TARİHİ SÜREÇ

Anadolu insanlığın beşiği gibidir. Anadolu'nun bir parçası olarak Kahramanmaraş'ta da elde edilenlere bakıldığında, belki insan yaşamı burada başlamıştır, denilebilir. Buradan Hititliler, Asurlular, Romalılar, Bizanslılar, Persler gelip geçmişler. Buraya gelip de geçmeyen, çadırının kazığını buraya çakan Dulkadirliler olmuş. Çoğunluğu Oğuzların Bozok boyundan, Günhanlıların bir kolu olan bu Yörük, Türkmen, Avşar topluluğu Selçukludan sonra Osmanlı, arada bir Memluklu, İlhanlı baskısı yemişse de burayı gerçek bir Türk yurdu yap-

mış. Avrupalı, Selçuklu Anadolu'ya Türkiye demiş. Maraş'a da Türkmen yurdu anlamında "Diyarı Türkman, Vilayatı Türkman" denilmiş. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Almanlarla birlik olmuş. Almanlar yenilmiş, biz yenik sayılmışız.

Osmanlının o geniş toprakları bölüşülmüş en son da Anadolu bölüşülmek istenmiş, bu nedenle Anadolu çok az bir bölümü dışında işgal edilmişti. Yurdun değişik bölgele rinde değişik bir işgalci vardı. Bölgemizi de önce İngilizler sonra Fransızlar işgal etmişlerdi. Maraş bölgede en son işgal edilen ama en erken kurtulan kenttir. Kuşkusuz Adana, Osmaniye, Hatay, Antep ve Urfa'nın işgal edilmesi ve işgalcilerin oradaki davranışları Maraşlının erken toparlanmasına neden olmuştur. Şurası kesin olarak bilinmelidir ki Kuvayı Milliyenin önderliği olmasa Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Maraş'ta da kurtuluş kalkışması çok zor olurdu. Ancak kurtuluş için de bölgenin işgalcilere başkaldırması gerekiyordu. Güney bölgesi bu konuda malıyla da canıyla yağının karşısına dikilmiştir. Ölümüne çarpışmıştır. Savaşı kazanmak için evini, dükkanını yakmıştır. Başarı ve utku da böylece erken gelmiştir.

Maraş'ın Kurtuluş Savaşındaki yeri çok önemlidir.

Topyekün bir savaştır Maraş Savunması. Büyük, küçük, Türk, Kürt, Alevi, Sünni, erkek, kadın, köylü, kentli, yerli, göçmen, varsıl, yoksul, din adamı, esnaf, doktor, avukat, her türlü devlet yöneticisi, ağa, bey, işçi, asker, polis, boştagezer, berduş her kesimden ama gerçekten her kesimden insanların el ele vererek gerçekleştirdiği bir savaştır Maraş Savunması. Bu bakımdan çok önemlidir ve bu bakımdan utku kesin ve erken olmuştur. Kaleye yeniden bayrak çekilmesi, kadınlara taciz/tecavüz girişiminin engellenmesi olayı ve çalgıcılarımızın işgal gücünün coşkusuna destek vermemesi simgesel büyük olaylardır. Ama kuşkusuz savaşın kusursuz yönetilmesi ve Maraşlının savaşı kazanma isteğindeki kararlılığı her türlü özverinin üstündedir. Maraşlının on bir şubatta biten kurtuluş öyküsü başı dara düşen her toplum ve her topluluk için örnek

savaştır.

Maraş Kurtuluş Savaşımızda ve önceki savaşlarda belki bin kez yıkılıp bin kez yeniden kurulmuştur.

Maraş Arap'ın çıkamadığı, Acem'in geçemediği, Bizans'ın ve işgalcilerin aşamadığı bir yurt parçasıdır.

İNSAN YAPISI

Bölgemizde her yöreden adam yaşar. Balkanlardan göç almadığı kesim yoktur. Bulgaristan, Yunanistan, eski Yugoslavya ve Arnavutluk gibi. Kafkaslardan hemen her etnik grubun temsilcisi vardır. Çerkez, Çeçen, Avar, Balkar, Kumuk, Dağıstanlı, Gürcü gibi. 93 Savaşı sonunda tüm doğu illerimizden gelenler değişik yerlere tek aile ya da grup grup dağılmışlardır. Yalnız benim bildiğim bir köy tamamen Doksan Üç göçmenlerinden oluşmaktadır. İran ve Azerbaycan'dan gelenler çok azdır ve dağınıktır. Arap kökenli yine benim bildiğim bir köy vardı. Şimdi sığınmacı olarak yüz binin üzerinde Suriyelimiz Kahramanmaraş'ta yaşamaktadır. Bunların çoğunluğu kalıcı gibidir. Bu yüz bine belki daha da katılım olabilir. Bunlara Tatarları, Kıbrıslıları da ekleyin. Türkiye'nin bir özet görüntüsünü bölgemizde bulabilirsiniz. Önemli sayıda Kürtçe konuşan ve önemli sayıda da Alevi vatandaşlarımız yaşar Kahramanmaraş'ta. Bana göre ana dili, kökeni, mezhebi ne olursa olsun bu ülkede yaşayan herkes kardeştir. Bu değişik kökenli Maraşlılar Kurtuluş Savaşımızda ulusumuzun umudu olan utkuyu yaratmışlardır.

Ben Maraş'ta yaşamış olan Ermenilerin birçoğunun sömürgecilerin oyununa gelerek onlarla işbirliği yaptıklarına inanıyorum. Hıristiyanlık bu topraklarda bir din iken batıda haçlı inancına dönüşmüştür. Yahudilik de batıda Siyonizm giysisi ile ilintilenmiştir ama onlar Kurtuluş Savaşımızda Batılıların oyuncağı olmamışlardır. Belki de Yahudiler bugün batılıları kullanmaktadırlar. Yüzyıl öncesinde Ermenilerin bir

bölümünün bu topraklarda sömürgecilerin çıkarından başka bir şey düşündüklerini sanmıyorum.

Sömürgecilerin öncüleri konumunda olan misyonerler de Hıristiyan halkı yanlarına almak için onlara pek çok olanak sunmuşlardır. Ermenileri kendi çıkarlarına kullanmak için bile onlardan din değişikliği istemişlerdir. Bu düşünce ile onları kendi kiliselerine katmak için onlara pek çok olanak sunmuşlardır. Daha sonra bu olanaklar kısıtlanmış ya da toptan kesilmiştir. Büyüklerimizin anlattıklarına göre Protestanlar Gregoryanlar'a un vererek onları kendi kiliselerine alıştırmışlar, zaman geçtikten sonra ise un yardımını kesmişlerdir. Unu kesilenlerin büyük çoğunluğu Protestan kilisesine gitmez olmuştur. Neden kilisemize gelmiyorsunuz, sorusuna "Un bitti din bitti." diyerek karşılık vermişlerdir. Güney Batı Avrupa Katolikleri olan Latinler ise ev yapımında kullanılan dört köşe kesilmiş ağaç (dilme) vererek kendi kiliselerine yandaş bulmak istemişlerdir. Sonradan Latin kilisesine katılan eski Gregoryanlara da bu nedenle "Dilme Hristiyan" demişlerdir. Yine sonradan Katolik olanlara da Katolik misyonerlerin Maraş'a geliş tarihi olan 1858 yılı nedeniyle "elli sekiz" diyerek onların din değiştirmelerini aralarında alay konusu bile yapmışlardır.

Maraşlı Gregoryanlar kendi kilisesinden ayrılanlara böyle takılırlarmış. Kuşkusuz bu tür yakıştırmalar karşısındakileri de pek kızdırırmış. Gregoryanlar kendi dinlerini çok överlermiş. Onlardan aktarılana göre Katolik kilisesinin çanı dan din öterken "Dininden dön, dininden dön" diye ses verirmiş. Gregoryan kilisesinin çanı ise "Din bu din, din bu din" diye çınlatırmış ortalığı.

1914 Osmanlı nüfus sayımına göre Maraş Sancağında 27.842 Gregoryan, 4.480 Katolik, 6.111'i Katolik olmak üzere 38.433 Ermeni bulunmaktadır. Ermeni nüfusu yoğun olarak Zeytun Kazasında bulunmaktaydı. Kaza merkezine ek olarak 10 dolayında Ermeni köyü bulunmaktaydı. Bunun dışında en yoğun Ermeni nüfusu Fındıcak'ta bulunmaktaydı. Bunun

dışında Yenicekale, Taşoluk, Değirmendere, Gölpınar, Döngel, Kireçpınarı, Dereköy, Çürükkoz, Keşifli, Fırnız, Taşoluk, Mikhael (Avcılar), Eğlence Ermelilerin yoğun olduğu köylerdi. Maraş, Göksun, Elbistan ve Afşin'de de Ermeni mahalleleri vardı. Pazarcık'ta ve güneydeki ovada Ermeni nüfusu yok idi.

Kurtuluş Savaşı sonrası ülkemizden ayrılan birçok Hıristiyan'ın aslında Türk olduğuna inananlardanım. Bunların çoğunluğu Türkçeden başka dil bilmezdi. Bugün bile kentimize konuk olarak gelen Ermenilerin büyük çoğunluğu Maraş ağzı ile Türkçe konuşmaktadır. Maraş'tan ayrılanların aradan yüz yıl geçmesine karşın torunları özgün bir biçimde Türkçe konuşabiliyorsa biraz düşünmemiz gerekecektir. Ayrıca Maraş savunmasında Ermenilerin büyük bir bölümünün savaşa katılmamış olması üstelik savaş sonrasında da iki yıl burada yaşamış olmaları düşüncemizi doğrulamaktadır.

Batılılar bugün bile olayları salt çıkar açısından düşünmektedirler. Bunun için kitleleri birbirlerine kırdırmak ta bir sakınca görmemektedirler. Kurtuluş Savaşımızdaki başarımızın özünde bu toprakların aşıladığı kardeşlik duygusu bize o büyük utkuyu getirmiştir. Bugün Güneydoğu Anadolu'dan göç etmek zorunda kalanlar Irak'ta, İran'da ya da Suriye'de akrabaları olduğu halde oralara gitmemişlerdir. Onların tercihi terörün, anarşinin olmadığı ya da görece olarak daha az olduğu Anadolu içleri olmuştur. Demek ki gerçek bir güveni bağlı olduğumuz bu yurt köşelerinde bulmuşlardır.

Maraş'ta Yahudiler Ekmekçi ve Kurtuluş Mahallelerinde otururlardı. Eski bir sayımda toplam sayılarının 368 olduğu yazılıdır. 1957-1960 yılları arasındaki sayıları 100'ü bulmayacak denli azdı. İki kişinin boynuna asılı tabla ile gezici satıcılık yaptığını anımsıyorum. Onun dışındakiler ortalama Maraşlılardan daha varlıklı idiler. Aralarında kavga ettiklerini görmedim. Türklerle yaptıkları kavgalarda da kavgayı onların başlattığını hiç anımsamıyorum. Benim tanıdıklarım 1963'e değin

İsrail'e taşındı. Daha önce de 30 dolayında ailenin İsrail'e göç ettiğini duymuştum. Burada bıraktıkları malları değerinde satarak komşularla helalleşerek gittiler. Maraş'tan İsrail'e son gidenin haham olduğunu anımsıyorum. Bugün bile İsrail'e göç eden Yahudilerden her yıl on beş yirmi kişi gelir ve burada konaklar. Bunlar benim yaşlarda olan komşularımızdır. Giderek bu gelmelerin azalacağını belki de sona ereceğini düşünmekteyim.

Kent merkezi ve bölgemizin çoğunluğu Oğuzların Bayat boyu Türkmenlerindendir. Maraşlılar eski yaşamlarını burada da sürdürmüşlerdir. Konargöçerliği bir yaşam biçimi olarak olabildiğince sürdürmüşlerdir. Bizim çoğunu Aydınlı diye tanımladığımız hep göçer olarak yaşayanlar artık kalmamıştır. Bizdeki Aydınlıların büyük bir çoğunluğunun İzmir Ödemiş'ten geldiği söylenir. Bunlar Saçıkara oymağına bağlı Mulla Ali ve Kelebekli obasına bağlı Yörüklerdir. Osmanlıda Aydın ilinin geniş bir alanı kapsadığı ve merkezinin de İzmir olduğu düşünülürse onlara Aydınlı demek de yanlış değildir. Eskiden, kışın güneyde köylerde yaşayan birçok vatandaşımız baharla birlikte yaylara göçer kışa değin orada kalırdı. Az bir kısmı ise yaz kış yaylada kalırdı. Ahırdağı, Engizek çadırlarla dolardı. Buralara Kilis'ten ve Gaziantep'ten bile gelen sağmalcılar olurdu. Onlara yöre halkı Antepelli derdi. Bugün bile bu dağlar, bu dağların koyakları yazları besicilerle doludur. Ama sayıca azalmışlardır. Üstelik uzak yerlerden gelenler pek yoktur. Bu yaylaları ar tık yakın köylerin besicileri doldurmaktadır.

Kentlilerin çoğunluğu kışın kentte yaşar, yazın yaylaya göçerdi. Bugün bile durum böyledir. Eskiden kentlinin yaylaya çıkışı yazın kavurucu sıcağından kaçmaktan daha çok üretim için yapılırdı. Bugün kentlinin yaylaya çıkışı daha çok yazın sıcağından kaçmak içindir. Üretim ikinci, üçüncü sıraya gerilemiştir. Maraşaltı, Türkoğlu ve Pazarcık ovaları işlenir, sulanır olduktan sonra ova köylüleri yaylacılıktan yavaş yavaş

soğumuştur. Ovada daha kolay varsıllaşmışlar, küçükbaş hayvancılığı bırakmışlardır. Bunu terör korkusu da körüklemiştir.

Kahramanmaraş'a çok değişik bölgelerden gelen olduğu gibi yöreden çok değişik yerlere giden, öylelikle değişik yerlerin kültürünü bu bölgeye taşıyanlar da az değildir. Kore savaşı gibi değişik bölgelerde savaşan ya da başta Almanya gibi Avrupa ülkelerinde ya da hiç umulmadık yerler olan Uzakdoğu, Afrika, Amerika Japonya ya da Türkistan gibi pek değişik ülkelerde çalışanlar. Çok değişik iklim ve bitki örtüsünün bulunduğu bir bölgede çok çeşitli bir insan yapısıyla iç içe yaşadıktan sonra geri dönenler. Dönerken bir kısmının değişik soydan kişilerle yaptığı evlilikler Kahramanmaraş'ın kültürüne çok etki etmiştir. Bütün bunlara karşın Kahramanmaraş büyüklüğünde az karışmış bir kent ya da bir il bulmakta zorlanırsınız. Son yapılan istatistiklere göre Türkiye'de doğduğu ilde ikamet etme oranı yüzde doksanın üstündedir. Buna göre de bu ölçüte göre iller arasında birinci sırada yer almaktadır. Maraş Kent merkezi kendi göçünün büyük bir kısmını kendi köylerinden almıştır. Onun için özgün bir kültür arayanların Kahramanmaraş örneğini iyi değerlendirmesi gerekir. Hemen her kültürden etkilenmiş ama çoğunlukla kendi kültürünü yaşatmış bir kenttir, bir ildir Kahramanmaraş. Burada neler olmaz neler bulunmaz.

Kurtuluş Savaşına değin ilimizde Ermeniler ve Yahudiler de bizimle birlikte yaşarlarmış. Ama ülkemiz işgal edilmek istendiğinde Ermenilerin bir bölümü işgalcilere işbirlikçi olmuşlar. Onların askeri olarak eski komşularına saldırmışlar. İşgalciler yenilip yurdumuzdan çekildiğinde Ermeni çeteleri de buraları bırakıp gitmiş. Geride kalanlar da iki yıl sonra akrabalarının yaptıklarından utanarak göçüp gitmişler yaban ellere. Yahudiler ise Kurtuluş Savaşın da yan tutmamışlar, bu savaş bizim savaşımız değil, diyerek kabuklarına çekilmişler. Sonraları İsrail Devleti kurulunca bir kısmı İsrail'e gitmiş. Benim ilkokulu

okuduğum sıralarda elli dolayında Yahudi evi vardı Maraş'ta. Dahası ilkokul da Hayim ve Suzan adında iki tane Yahudi sınıf arkadaşım vardı. Bizim gibi yerler, bizim gibi içerler, bizim gibi davranırlardı. İlkokul dördüncü sınıfa geldiğimde onların din derslerine girmediğini görünce anladım Yahudi olduklarını. Yahudilerin çoğunluğu bezirgandı. İçlerinden iki tane kuyumcu, bir tane de aktar tanıyorum. Yahudiler Turan Mahallesi ile Kurtuluş Mahallesinin kesiştiği yerde otururlardı. Bunların oturduğu semte Yahudi Mahallesi derdik. Ağırlıklı olarak oturdukları sokağın o zamanki adı Anılır Sokak idi. Bir evin alt katında Havraları vardı. O Havraların varlığını cenaze törenleri yapmalarından anımsıyorum. Alışık olmadığımız bir dilden söyledikleri ilahileri beni çocukken hep ürkütmüştür. Analarımız oralarda iğneli beşik olduğunu söyleyerek bizi korkuturlardı. Biz de o ilahi seslerini iğneli beşiğe konmuş çocukların ağlaması sanırdık.

Bir Hahamı vardı Yahudilerin. Yahudilerin çoğu inançlarına sıkı sıkıya bağlıydı. Bu nedenle Haham daha da önemli bir adam olup çıkıyordu. Onların da bizim gibi sünnet olduklarını çok sonra öğrendim. Onlar da bizim gibi hayvanlarını boğazlayarak ete dönüştürüyorlardı. Şimdi İsrail'de öyle midir bilmiyorum ama burada Yahudilerde hayvan boğazlama işini hep Haham yapardı. Bunun karşılığında da para alırdı. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesim bedeli ne idi bilmiyorum ama Haham tavuk kesimi için yirmi beş kuruş alırdı. Ördek, kaz ve hindi kesimi için elli kuruş. Hahamın Çarşıbaşı'nda bakkal dükkanına benzer bir dükkânı vardı. Dükkânda ayrıca ayakkabı, şapka gibi değişik eşyalar da satardı. Yahudi çocukları boğazlatmak istedikleri kümes hayvanını Hahama getirir, o da orada çalardı bıçağı. Sonuçta Yahudi çocukları bu hayvanın kanını yola damlata damlata eve götürürlerdi.

Haham iyi bir din adamı olmalı ki Çarşıbaşı esnafı ivedi durumlarda ondan İslami olarak danışmanlık isterdi. Haham Efendi bu durumda İslami olarak ne yapmamız gerekir, gibi

sorular sorarlar o da, İslami hüküm şöyledir, derdi. Hafız Ali Hoca'nın varlığında onun böyle fetva verebilmesi çok ilginçtir. Haham Maraş'tan en son ayrılan Yahudi'dir. Çarşıbaşı esnafı Hahamı çok severdi. Ona İsrail'e gitmemesi için çok dil döktüler. Kendisi hiç evlenmemişti, pek kimsesi yoktu. En son o ayrıldığına göre Maraş'ta kalmayı da epey düşünmüş olabilir.

EĞİTİM

Çocukların ilk eğitimini aldıkları ailede ataerkil bir görünüm ağır basıyordu. Ailenin düşkün olmayan en büyük erkeği neredeyse evin tam egemeni idi. Çocuklar nine, dede başta olmak üzere tüm büyüklerin sevgisiyle büyürdü. Baba ise erişilmez biriydi. Çocuğu şımarmasın diye onu uzaktan sever dahası ne öper ne de kucağına alırdı. Bir baba kendi çocuğu dışında yakını olan bütün çocukları sevebilirdi. Kendi bebeğini kucağında taşıyan baba kılıbık olarak bile algılanabilirdi. Küçüklere karşı sevgi, büyüklere karşı mutlak saygı vardı. Bir çocuk bir büyüğün yakını olmasa bile onun buyruğunu yerine getirmekte kendini zorunlu sayardı.

Maraşlıların bir kesimi cumhuriyetle birlikte dindarlara baskı yapıldığını ve dinin daha az önemsenilir duruma getirilmiş olduğunu söyler. Bu topraklardan İslam'a büyük hizmet etmiş iki büyük devlet geçmişti. Selçuklular ve Osmanlılar. Bu iki devlet de tüm dünyaya İslamiyet'i yayma düşüncesini taşıyordu denebilir. Bu iki devlet bu topraklarda bin yıla yakın süre egemen olmuştur. Durumun böyle olmasına karşın 1950'lerde köylerimizde ne cami vardı ne de hoca. Kentin doğu kesiminde yetmiş kilometre giderek Çağlayancerit'e vardığınızda ancak bir cami bulabilirdiniz. Batıya doğru ise otuz kilometre giderek Kadılı'ya varacaktınız ki bir cami bulabilesiniz. Kentin kuzeyindeki Ahırdağı ile Engizek arasında kalan tüm Bertiz köylerinde bir tek cami yoktu. Şimdiki Baydemirli kasabasının bir obasında köylüler kendi olanaklarıyla bir kü-

çük mescit yaptırmışlardı da o obanın adı Camiliköy'e çıkmıştı. O mescitte görev yapanlara fakı dediler. O aileye bugün bile fakılar denmektedir.

Köylüler Cuma namazı kılmak için kente akın ederlerdi. Hem alışveriş hem de ibadet yapmış olurlardı ama salt namaz kılmak için gelenler de az değildi. Buna karşın kentte pek çok cami, hatırı sayılır pek çok da din adamı vardı. Maraşlılar Kurtuluş Savaşında topyekün uğraş vermişlerdir. Din adamları Kurtuluş Savaşında gösterdikleri büyük yararlılık nedeniyle de çok saygı görmekteydiler. Kuşkusuz bu saygıda din adamlarının halka her zaman doğruluğu ve dürüstlüğü önermelerinin de etkisi vardı. Cumhuriyet yönetimine karşı ufak tefek kalkışmalardan dolayı hep yönetimce dışlandıkları sanılırdı. Din adamlarının da din eğitimi yapılan "okuma"ların da gözlendiği, yasaklandığı ve basıldığı söylenirdi. Ben o yıllarda okumalarda öğrenci olarak bulundum. Bir kez camide din eğitimi alırken bize kaçmamız söylendi ama camiyi basan ya da denetleyen kimse olmadı. Böyle bir durum daha önceleri yaşanmış olabilir. Bu yıllarda hocaların sözü çok geçerli idi. Dönemin valiliğini ve belediye başkanlığını yapan kişi bile esnaflarla belediyenin kaldırım kullanma sorununa çözümü dönemin müftüsünün fetvası ile bulmuştu.

Bugünlerde camiye gidenlerin eskiye göre sayısı da oranı da çok yüksektir. Sünni köylerimizin tamamında cami vardır. Dahası köylerin çoğunda birden çok cami bulunmaktadır. Ama bir Hafız Ali Efendi, Zekeriya Hoca, Şakir Hoca ya da Karamanlı Fakısı gibi hocalara gösterilen saygıyı bugünün hocalarında görmek pek olası değildir. O günlerde hocaların hutbelerini, vaazlarını dinleyenlerin pek çoğu kendinden geçebilecek denli etkilenirdi. Bu denli etkili hocalar bir yolun bir ucunda gözükse öteki ucundakiler bile kendisine çekidüzen verirlerdi. Dini bütün kişiler de paralarını bankaya yatırmazlar güvendik kişilere bırakırlardı. Dalavereli işlere karışmazlar, alışverişlerinde aldanabilirler ama aldatmazlardı. O nedenle o

günün din adamları gibi dindar kişiler de halktan büyük saygı görürlerdi. 1950'li yıllarda parasını bankaya yatıran birçok kişi gavur sanı ile anılmıştır.

Okumalarda din bilgisi ve Kuran okuma dersleri verilirdi. Büyük küçük çocuklar birlikte bir odada bulunurlardı. Büyüklere, okuması ileri olanlara kalfa denirdi. Kalfalar küçüklere, hoca da tüm öğrencilere şiddet uygulamakta özgürdü. Bu okumalarda Arapçasından Kuran okuma öğretilmeye çalışılırdı. İşitsel destekli olmasa kimse Kuran okumayı öğrenemezdi gibime gelir. Duya duya, yineleye yineleye öğrenilirdi namaz ayetleri ve dualar. Yıllarca eğitim görenler bile Kuran ayetleri dışında bir Arapça (Osmanlıca) yazılmış bir yazıyı okuyamazdı. Okumak neyse de Arap abecesi ile yazmak çok büyük bir başarı sayılırdı.

Devlet okullarında bugünküne göre pek çok değişiklikler vardı. Öğretim yılı üçe bölünmüştü. Öğrenciler üç karne alırdı. İlkokulda bugünkü derslerin yanında öğretmenlerin gözlemlerine dayalı notlar da verilirdi. Bunlar arasında Hal ve Gidiş, Diş Koruma, Temizlik gibi değerlendirmeler de bulunurdu. Notlar pekiyi, iyi, orta ve zayıf olarak derecelendirilmişti. Bu gözleme dayalı değerlendirmeler ortaokulda ve lisede yapılmıyordu. İlkokulda bugün interaktif denilen bir eğitim sistemi geçerli idi. Biz öğretmenlerimizle postane, belediye, spor salonu, sinema, adliye gibi yerlere giderdik. Orada görevliler bize gerekli bilgileri aktarırlardı. İlkokul ikinci sınıfta topluca bir mahkeme salonunda bir oturumu baştan sona izlediğimiz olmuştu. Tiyatro, konser gibi etkinlikler de hep okullarda yapılırdı. Kendi okulunda bu tür etkinlik olmayan okullar öğrencilerini etkinliğin yapıldığı okullara taşırlardı.

Yıl sonunda her okul bir görsel gösteri yapardı. Buna ek olarak birkaç okulun bir araya gelerek yaptıkları görkemli etkinlikler de olurdu.

Gerek ilkokulda gerek ortaokulda gerekse de lisede her

dersten en az üç yazılı, bir sözlü sınav yapılırdı. Bunlardan sözlü sınav daha değerli idi. Öğretmen yılsonunda sözlü nota bakarak ortalamayı yükseltebilir ya da düşürebilirdi. İlkokulu, ortaokulu, liseyi bitirme sınavları Türkçe, edebiyat ve resim derslerinin dışında hep sözlü olarak yapılırdı. Ev ödevlerine pek önem verilirdi. Ev ödevleri de yılsonu ortalamasını artırabilirdi. Edebiyat ve kompozisyon derslerinde her öğrenci mutlaka münazara gruplarında bulunur ve kendisine verilen konuyu savunurdu. Matematik derslerinde problemin doğru çözümü ile sonuca varmak gerekli idi. Olur olmaz biçimde doğru sonuca varan çözüm yolu doğru değilse o soruyu bilmemiş olarak değerlendirilirdi. Benim çocukluğumda iki dersten başarısız olan yeniden aynı sınıfı okumak zorunda kalırdı. Tek dersten kalanlar bir ara borçlu olarak bir üst sınıfa geçebilirlerdi. Bir ara ise bilimde borç olmaz diye bu kuralı kaldırdılar. Bir ara tek dersten kurtarma sınavları yarattılar. Giderek bitirme sınavlarından sözlü sınavları kaldırdılar. Sonra yalnız birkaç dersten bitirme sınavı yapılır oldu. Daha sonra bitirme sınavı toptan kaldırıldı. Bugün ise neredeyse sınıf geçmek zorunlu olmuş, sınıfta kalmak ise yasaklanmış gibidir.

Ulaşımın zor olduğu, yoksulluğun kol gezdiği o yıllarda köylünün ve yoksulun aydınlanması parasız yatılı okuma ile olanaklı idi. Biz Köy Enstitüsü dönemine yetişmedik ama parasız yatılı okuyan onlarca arkadaşımızın nice başarılarına tanık olduğumuzu belirtmemizde yarar bulmaktayız. O yıllarda öğretmen okullarında yatılı, öteki birçok okullarda ise burslu okuyan öğrenciler zorunlu devlet hizmetine katılmak durumundaydılar. 1950'li yıllarda ortaokulu bitirenler, 1960'lı yıllarda liseyi bitirenler hemen devlet memuru ola- bilirdi.

EĞLENCE

Maraşlı düğünlerin dışında eğlencesini gösterişsiz bir biçimde yapardı. Kız ve erkek çocuklar kendi aralarında çeşitli oyunlar oynarlardı. Kimi çocuk oyunlarını büyükler de

oynardı. Özellikle erkeklerin kır gezilerinde oynadıkları bir kısım çocuk oyunlarını izlemek herkese büyük keyif verirdi. Oyunların sonunda dayak, sırtta taşıma gibi cezalar olduğu gibi ödüller de olurdu. Kimi oyunlarda oynayanların becerileri öne çıkardı. Oyunların bir kısmı savaş oyunları idi. 1960'a değin çeşitli mahalleler birleşerek sapan dövüşü yaparlardı. Önceki yıllarda bu oyunlarda (kavga da denebilir) ölenler de olmuş. Ama ben yalnız yaralananları anımsıyorum. Sıkıyönetim bu tür oyunları yasakladığı için kentte bir daha bu tür oyunlar oynanmadı. Ama köylerde ve yaylalarda uzun bir süre daha sapan dövüşü yapıldı. Bizim yaylamızdaki gençler ikiye ayrılırlar kavga sonunda yenilenlere İngiliz, yenenlere Maraş derlerdi. İkinci yıla değin bu yakıştırmaları Maraşlılar övünerek, İngilizler üzülerek taşımak durumunda kalırlardı. Bizim yaylamızdaki bu kavgalar 1965'e değin sürmüştü.

Akşamları oturak denilen toplantılarda seyirlik oyunlar da oynanırdı. Bilmeceler, bulmacalar şakalar, fıkralar birbirini kovalardı. Öyküler, masallar anlatılırdı. Ben ilkokulu bitirinceye değin çok masal dinledim. Kimileyin ulusal ya da dini kahramanlıklar kimileyin ise Kerbela gibi acıklı geçmişimizden bölümler anlatılırdı. Sonuncular eğer akşam anlatılacaksa küçük çocuklar korkmasınlar diye onların uyumuş olmasına özen gösterilirdi.

Gazipaşa, Fevzipaşa ve Kayabaşı mahalleleri eskiden geniş bahçeli evlerle dolu idi. Bu evlerin çoğunda en az bir tane saz bulunurdu. Çocuk Bahçesi çevresi sinemaların, kahvelerin, gazinoların ve kulüplerin olduğu bir semt idi. Ağaların, beylerin, yüksek dereceli yöneticilerin büyük bir bölümü akşamları burada bulunan Maraş Kulübe uğrardı. Sinemalar herkesin gönlünü okşardı. Sinemaların, gazinoların yazlıkları da oradaydı. Pek çok kahvehane vardı alımlı, gösterişli. Gazinolar çevreye akşamdan sabahlara dek müzik saçar ve anason kokusu yayardı. Kulüplerde ara sıra önemli kavgalar da olurdu. Kimi kulüplerde kumar oynanırdı. Bu kulüplerde ve pavyon

denilen gazinolarda pek çok ocak da sönüp gitmiştir. Bu bölge gençlerin özellikle gruplar halinde gezindikleri (fırlandıkları) bir yerdi. Bu bölge acısıyla, tatlısıyla bir eğlence merkeziydi. İstanbul'un Beyoğlusu gibi önemli bir bölge idi. Olumsuz yanlarını düşünen ve pavyonların bölgeden kalkması ile evlerinin arsalarının çok değerleneceğini düşünen çevre halkı 1980'den sonra sıkıyönetim komutanına baskı yaptılar. Bu bölge bir eğlence merkezi olmaktan çıktı. Bölgedeki evlerin ve arsaların değerlerinin artması beklenirken bölge değer yitirdi. Pavyonlar fuar çevresine taşındı. Bu kulüpler belki de daha rahat(!) çalışma olanağı buldular. Kahvelerin kulüplerin denetimi de zorlaştı. Beyoğlu'nun bir benzeri olan Çocuk Bahçesi çevresinin yalnızlığa itilmesinden başka bir gerçek kalmadı elimizde.

Akşamları oturak geceleri yapılırdı. Türkülü şarkılı bir toplantı olabildiği gibi yalnız yeme içme ve sohbet biçiminde olanlar da vardı. Erkeklerin kendi aralarında yaptıkları toplantılara "oturak alemi" de "oturak" da denirdi. Oturak alemleri çoğunlukla cumartesi akşamları bağ evlerinde yapılırdı. Bu alemlerin sınırı zorlayanlarına ya da içkili, kadın sanatçılı olanlarına "uçuş", "uçuş alemi" de denirdi.

Kır gezilerinde eğlenceler genelde kız erkek karışık yapılırdı. Kent içinde düğün, bayram eğlenceleri ayrı ayrı yapılırdı. Kadınlar müzikli toplantıları ya darbuka eşliğinde ya da aley çalgısı dedikleri bando eşliğinde yaparlardı. Erkeklerin müzikli eğlenceleri ya saz eşliğinde ya da davul zurna ile olurdu. Köy düğünlerinde genelde kadın erkek birlikte halaya dururlardı. Bu karışık halaya durma bugün de birçok köyümüzde uygulanmaktadır ama yaygın olarak ayrı ayrı olur.

1960 yılında Gaziantep radyosu kuruldu. Daha sonra da Adana radyosu kuruldu. Bu radyolarda birlikte bölgemizde müzik programları yapacak ekip yalnız Maraş'ta vardı. O yıllarda özellikle Türk Halk Müziğinde birlikte saz çalma geleneği yalnız Türkiye Radyo (Televizyon) kurumunda vardı.

İşte böyle bir ortamda Maraş ekibi solist Güngör Kandeğer, sazlarda belleğimde kaldığınca Ziver Altuğ, Mestan Deniz, Halil Baykız, Burhan Leblebici, Vicdan Saracoğlu ve birkaç arkadaşları ile yıllarca hizmet vermişlerdir. 12 Şubat günlerinde de sazcı Yaşar Külekçi Ankara radyosundan Maraş türküleri okurdu.

DÜĞÜN

1950'li yıllarda yapılan kent düğünleri tüm kent için görsel bir şölen gibiydi. Çoğunluk görücü yöntemiyle evlenirdi. Anlaşmalı evlilikler de görücü yönteme bağlanırdı. Oğlan evinin hanımları kendilerine uygun bir kız bulmak için kapı kapı dolanırlardı. Gelinlik çağına gelmiş kızları olanlar da her an bir dünürcü gelir diye evlerini erkenden hazırlarlardı. Dost ve akraba evlilikleri de çoktu. Böyle evliliklerde kız da oğlan da bilindiği için önce bir ağız aranır sonra ise doğrudan kız istemeye gidilirdi. Kız istenince hemen nişan yapılmaz önce şerbeti içilir, sonra berkitme yapılır, birkaç basamak daha geçildikten sonra nişan takılırdı. Tam anlaşmış aileler söz kesiminde de "yüksük" takarlardı, buna "söz yüksüğü" denirdi.

Nişandan sonra tüm özel günlerde oğlan evi kız evine armağanlar gönderirdi. Kurban Bayramında kurbanlık koç ya da teke göndermemek neredeyse zorunluydu. Maraşlının düğünü bir hafta sürerdi. Düğünün başlangıcından bir hafta önce eşe dosta "okuntu" gönderilirdi. Okuntu bugünkü davetiye niteliğindeydi. Düğüne çağırılmak istenen kişinin yaş, yakınlık ve sosyal konumuna göre küçük birer armağandı bunlar. Bugün bile birçok köy düğünlerinde okuntu gönderilmektedir.

Burada sözü biraz dolaştırarak okuntudan söz etmek istiyorum. Çok çok eskiden atalarımız birine önemli bir ileti göndermek istediğinde ya da birini yanına çağırmak istediğinde güvenlik açısından gönderdiği adamına bir tane kendi okundan verirmiş. Demek ki oklar da kişiye özel imiş. Bu oku götürene "okuyucu", okla birlikte sunulan armağana da

okuntu denirmiş. Maraşlının düğün geleneğinde de okuntuyu götürene okuyucu denmekte idi. Birçok köyümüzde bugün de böyle söylenmektedir.

Okuyucu okuntuları yerine ulaştırdığında ona küçük küçük armağanlar verilirdi. Bu, düğüne çağırılanın ve düğün çalanın konumuna bağlı olarak çok ya da az değerli olabilirdi. Durumu pekiyi olmayanlar bile okuyucuyu boş göndermez ya bir paket şıra verir ya da bulgur, pirinç, döğ- me ile okuyucuyu gönüllerdi.

Düğün Pazar günü oğlan evinin kız evine süslü bir koç ya da teke göndermesi ile başlardı. Kız evinin düğün yemeğinde kurban edilecek bu kurbanlığa "tohumgavut" denirdi.

Şunu da belirtmek gerekir ki dünürler arasında gidip gelen armağanları taşıyanlar hep ödüllendirilirdi. Eskiden düğünler hep evlerde kurulurdu. Düğün çalacak denli uygun evi olmayanlar komşu evlerini kullanırlardı. Pazar ve Pazartesi günü düğün evlerinde ailenin çok yakınları bulunurdu. Ama Salı günü düğün bütün görkemiyle başlardı. Düğünlerde bir dembildek (darbuka) ekibi olur, erkeklerin arasında davul zurna bulunurdu. En önemlisi bandonun olmasıydı. Maraş Belediyesinin bando ekibi düğün sayısına göre bölünebildiğince bölünür düğün evlerini bandosuz bırakmazlardı. "Masa üstünde pekmez/ Bu pekmez bize yetmez/ Şu Maraş'ın kızları/ Bandosuz gelin gitmez" türküsü belki de bu nedenle yakılmıştı.

Salı günü oğlan evinin ileri gelenleri toplu ve yaya olarak kız evine şerbet içmeye bir daha giderlerdi. Kız evinde pazar gününden açılmış olan kızın çeyizleri artık toplanır, yolculuk için hazırlanırdı. Kız evinde gerçekleştirilen bu geceye gıneycesi (kına gecesi) denirdi. Gelinin ve yakınlarının düğün kınası bu gece yakılırdı. Salı akşamı özellikle kız evindeki tören pek coşkulu olurdu. Oğlan evinde ise en büyük coşku Çarşamba akşamı yaşanırdı. Düğünlerde özellikle kadınlar çılgınca eğlenirlerdi. Kuşkusuz kimi ailelerin kızları, kadınları

pek oyuna kalkmazlar ya da çok naz isterlerdi. Müziğin hızlı çalınmasına Maraşlı "yangın aley" derdi. Düğünlerde Maraş türküleri başta olmak üzere yurdun dört bir yanından türkülerle göbek atılırdı. Maraş türkülerinden sonra en çok Orta ve Batı Karadeniz, sonra Adana ve Konya türkülerinin çalındığını anımsıyorum.

Çarşamba günü ilk yapılacak iş "pırtı" getirilmesiydi. Oğlan evinden kamyonla gelen bir topluluk kızın davul zurna eşliğinde çeyizlerini alır, kamyona yükler, yine davul zurna ve zılgıtlarla yolu biraz da uzatarak kız evine getirirdi. Kız evi öğleden önce armağanları (takıları) konuklardan alırdı. Genelde armağanlar (takılar) bir deftere yazılır, herkesin yaptığının karşılığı o günden tasarlanmaya çalışılırdı. Öğleden sonra en önemli iş gelinin oğlan evine getirilmesi idi. Bunun için oğlan evinin düğün sahipleri ve yakın dostları, birer ikişer taksi kiralardı. Taksilerin yarısı boş olarak alkış ve çığrıklarla kız evine gider ve gelin alınırdı. Kız ve kızın sağdıcı, kaynanası ile birlikte süslenmiş gelin taksisinin arkasına biner, sürücünün yanına da kayınbaba otururdu. Klaksonlar çalınarak, çığlıklar atılarak, çibidikler çalınarak ve yolu uzatarak oğlan evinin yolu tutulurdu. Kuşkusuz gelin aracının yolunun kesilmesi gelenekti. Gelin taksisinin önüne çıkanlara da kayınbabanın para saçması olağandı.

Çarşamba akşamı gelin oğlan evine gitmiş, oğlan evindeki düğün coşkusunu birkaç kat artırmış, buna karşılık kız evinde düğün neredeyse bitmiş sayılırdı. Perşembe günü oğlan evinde öğleye değin çalgılı eğlence sürer, öğleden sonra kalabalık dağılmaya başlardı. Artık "velime" hazırlığı başlamaktadır.

Velime, oğlan evinin Perşembe akşamı verdiği yemeğin adıdır. O gün akşam namazı sonrası oğlan evinde geniş bir yemek verilir, kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde yemek yerlerdi. Bu yemeklere erkeklerin katılımı daha çok olurdu. Öyle ki yakın camiden çıkan cemaat tek tek namaz çıkışı velimeye davet edilirdi. Bugün de velimeye davet ve katılım çok olmaktadır

ama cami kapısından kimse çağırılmamaktadır. Velimenin davetsiz konukları da çok olur. Düşkünler yas evlerine olduğu gibi velimeye de katılmayı pek severler. Halkımız da böyle günlerde onları sevindirmekle mutlu olur.

Velimeden sonra yatsı namazı hazırlıkları başlardı. Güveyin yakın arkadaşları, oğlan evinin önde gelen öteki erkekleri damatla birlikte camiye giderlerdi. Namaz ve dualardan sonra damat ve koluna girmiş iki arkadaşı, arkasında hoca başta olmak üzere büyükler, en sonda erkek çocuklar dualarla topluca evin kapısına değin gelirlerdi. Bu arada özellikle 1950'li yıllarda yolların yeterince aydınlanmamış olması nedeniyle damadın önünde yolu aydınlatan bir lüks lambası taşınırdı.

Kapının önünde hoca yeniden bir dua ederdi. Sonrasında damat hocanın ve babasının elini öperek eve girerdi. O sırada arkadaşlarından bir kısmı damadın sırtına bir yumruk atar ya da atmaya çalışırdı. Bunun damadın stresini azaltmak için yapıldığı söylenmişti. Damat eve girdikten sonra kayınbabayı kutlarlar ve herkes evinin yolunu tutardı.

Oğlan evinde beklemekte olan okuyucu zifaf gecesi ilk birleşmeyi ve kızın bakireliğinin kabul edildiği gibi bilgileri kızın anasına bildirmekle görevlidir. Gelinin anası okuyucu bu bilgileri getirmeden yatağa giremezdi.

Cuma günü oğlan evinde gelinin tüm çeyizleri ile ev süslenirdi. Oğlan evinin konukları onları izler ve bu ara da armağanlarını sunarlardı. Gelin geldiği evde ilk olarak o gün konuklara küçük hizmetlerde bulunur ve gelenlerin elini öperdi. Bu arada yeni gelinlerin küçük çocukların bile elini öptüğünü anımsıyorum. Cuma ve Cumartesi günleri süren bu etkinliklere yalnız hanımlar katılırdı. Yalnız Cuma sabahı oğlanın arkadaşları damadı hamama götürürler, banyodan çıkarken de başına hamam tası geçirirlerdi. Bu delikanlının artık başının eviyle bütünleştiğini anlamına geliyormuş. Damat Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri gündüzün arkadaşları ile gezer

eve ancak akşam gidebilirdi. Pazar günü akşamüzeri gelinle damat birlikte kız evine akşam yemeğine giderler, gece yarısı evlerine dönerlerdi. Böylelikle düğün sona ermiş olurdu. Pazartesi günü herkes işine gücüne dönerdi.

Bu arada karı koca ilişkisini biraz kaba da olsa bölüm bölüm anlatan bir tekerlememizi de aktaralım. Eskiler evli- liği dört devreye ayırırlarmış. İlkin can cana, sonra yan yana, daha sonra g.t g.te en sonunda git öte…

KURTULUŞ BAYRAMI

Maraşlılar Kurtuluş Bayramını çok özel bir biçimde kutlarlar. Bu kutlamalar eskiden çok daha görkemli idi. 1961'den önce kahveler ve çeteler ikiye ayrılmıştı. Çok az bağımsız grup vardı. Halk Partililer ayrı Demokrat Partililer ayrı kazanlar kaynatırlardı. Çeteler ve düşkünler buralarda gönüllerince yer içer eğlenirdi. 12 Şubatta yapılacak bayramın şenlikleri yılbaşından bile önce başlardı. Her mahallede davullar çalınır, bir kişi önde bayrak çeker, bir kişi lüks ışığını taşır, halaylar çekilir, türküler söylenir, naralar atılırdı. Bu coşku daha çok ikindiden başlar gece yarısına dek sürerdi. Kuşkusuz yoğunluk 12 Şubata değin giderek artardı. Şöyle ya da böyle bu coşkuya katılmayan Maraşlı olmazdı. Her yer olabildiğince süslenirdi. Bayrak her evde her işyerinde sallanırdı. Köylerden gelenler otellere, hanlara, evlere yerleştirilir, en son da hamamda yer bulmaya çalışırlardı. 1961 öncesi Maraş'ın Kurtuluş Bayramını izlememiş birine o günleri anlatmak çok zordur. Bugünlerde kutlanan Maraş'ın Kurtuluş Bayramı şenliklerinin coşkusuna başka kentlerde erişmek çok zordur. 1961 öncesinin görkemine göre bugünküler pek cılız kalmaktadır.

O yıllarda esnaf bir iki ay önceden işbirliği ile hazırlıklara başlardı. Bayramın son geçidini yapan esnaf bayramı izleyen halka armağanlar atardı. Kuyumcuların bile arabadan halka armağanlar attığını anımsıyorum. Emek yoğun çalışan esnaflarda yönetim kurulu bayram günü dağıtılacak (arabadan atı-

lacak) armağanların yapımı için görev dağıtımı yapardı. Öteki mesleklerde de bayram armağanı verecekler aylar öncesinden belirlenirdi. Kendisine sorumluluk verilen kişi bu görevle övünürdü. Esnafın törende geçidi kimileyin küçük ölçekli bir hanı yağmaya dönüştüğü olurdu.

1961'e değin bu kutlamalarda ateşli silahlar kurusıkı da olsa bol bol patlatılırdı. Halkın heyecanı o denli yüksekti ki yöneticiler bu duruma karşı çıkmazlardı. Bu nedenle çocukların ve kadınların sıkıntılandığı olurdu. Sıkıyönetim kutlamalarda silah kullanılmasını yasakladı. Bana göre iyi de etti.

SANAYİ

Kentli büyük çoğunlukla küçük esnaftı. Kentte Bakırcılar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Çarşıbaşı, Belediye Çarşısı gibi çarşılar ile Taşhan, Tuzhan, Hışırhan, Yılankırkan Hanı gibi hanlar üretim ve pazarlamanın merkezi konumundaydı. Sayıları kırka varan çeltik değirmeni vardı, biz onlara fabrika derdik. Bugün de Kıbrıs Meydanında bulunan çeltik ve un fabrikası en büyük sanayi kuruluşu gibi idi. Buna sonraları bir de Örnek Un Fabrikası eklendi. Bakırcılarda bir tane hadde olduğunu anımsıyorum. Onun dışında hep emek yoğun bir çalışma vardı. Demirci çarşısından da bakırcı çarşısından da geçmek o çocukluk günlerimde bana çok sesli bir müzik dinletisi dinler gibi keyif verirdi. Demircilerin hemen hepsi sıcak demirci idi. Bakırcılar da kap kacakların neredeyse tamamını çekiçle döverek yaparlardı.

Bakırcılığın olduğu yerde kuşkusuz kalaycılık da olur. Kalaycıların da çoğunluğu bakırcıların yakınında bulunurdu. Kalaycılık sıcak ateş karşısında çalışıldığı için zor bir meslekti. Yine de kalaycıların pek değeri bilinmezdi. "Ustam da öğrendi işin kolayını/ Çaldı nişadırı aldı eski kalayını" gibi sözlerle onlara takılırlardı.

Bugün iki ya da üç semerci esnafı kaldı Maraş'ta. Oysa o

yıllarda elli dolayında semerci vardı. İyi de para kazanırlardı. Onlara hayvan terzisi de derdik. Maraşlının her yerde bir şakacılığı vardı. Çarşıbaşı'nda şimdiki Sular Otelinin yerinde Kadifeciler Garajı vardı. Orda bir otobüs sürücüsü vardı. Eskiden bagaj denilen yükler otobüsün üstüne konurdu. Sürücü araba hareket etmeden önce otobüsün üstüne çıkar ve bağırmaya başlardı. "Bu külek kimin? Bu kazan kimin, bu çuval kimin?" Kuşkusuz mal sahipleri "Benim, benim" diye yanıtlarlardı onu. Arada bir semeri tutar sonra da bu kimin, diye bağırırdı. Aşağıdan "benim" diye yanıtı alınca bir savaş kazanmış gibi sevinir, izleyiciler de kahkahayı basardı.

Hayvanların öteki koşum gereçlerinin çoğunu saraçlar yapardı. Hem Yörüklerin hem yerlilerin hayvanlarının yularları, palanları, semerlerin ekleri hep saraçlarca yapılırdı. Saraçlar ayrıca kemer gibi doğrudan insanların kullandığı gereçleri ve süs eşyaları da yaparlardı.

Bütün hanlarda nalbant bulunurdu. Bunun dışında da nalbantlar vardı. Nalbantların çoğunluğu köy yolları üzerinde ya da köylülerin eğleştiği yerlerde olurdu. Nalbantların bir kısmı veteriner cerrah gibi hayvanların yaralarını da sağaltırlardı. Küçüklüğümde nallanmış öküz pek az gördüm. Oysa öküzlerin yardımıyla toprak sahibi ile yarı yarıya ortaklık yapan pek çok çiftçi vardı küçüklüğümde.

Dut, yoğurt, ekmek, tuz ve kimi gereçlerin saklandığı ve bugün arayarak zor bulduğumuz küleklerin yapıldığı külekçilik ile çıkrıkçılık da geçerli mesleklerdendi. Bugün Külekçi, Çıkrıkçı gibi soyadı taşıyan aileler bu işi yapanların çocukları olsa gerek.

Köşgerler Saraçhane çevresi ile Çarşıbaşı'nda yoğunlaşmıştı. Onlarda da sayacılık gibi ayakkabının yalnız deri bölümü ile ilgili ayrı bir meslek de vardı. Dondurmacıların ve tatlıcıların çoğunluğu da Belediye Çarşısında idi. Marangozlar çarşılardan uzak yerlerde mahalle çarşılarında yoğunlaşmıştı. O günlerde Maraş'tan Adana'ya her gün iki kamyon sandık,

sandalye gibi mobilya taşındığını anımsıyorum. Kentte yirmi dolayında leblebi ve şekerleme üretimi yapan işyeri vardı. Her mahallede birkaç fırın vardı. 1960'lı yıllarda birden çorapçılık yaygınlaştı. Yarı otomasyonla üretilen çoraplar ülkenin her yanına gönderilirdi.

Yapı işlerinde yirmi dolayında nacar ustası vardı. Bunların dördü beşi pek ünlü idi. On beş yirmi dolayında hızar vardı. Bunlar daha çok kaçak kesilmiş kereste kullanırlardı. Ahırdağı'nın güney kesimi çıplaktı ama tepelerden ya da kuzey kesimden elde edilen odunlar ev ve işyerlerinde rahatlıkla satılırdı.

1960'a gelinirken Sümerbank Fabrikası için hızlı bir inşaat süreci başlamıştı. Ama oranın işletmeye açılması çok geciktirildi. Benim bildiğim ilk küçük bir iplik fabrikası o günlerde kentin dışı sayılan, bugünkü Şeyhadil mahallesindeki Islıkçı Köprüsü yakınlarında kurulmuştu.

ÖTEKİ ESNAFLAR

Maraş'ın esnaflarının çoğunluğu kentin güney kesimindeydi. Bu, özellikle ova köylülerinin kente giriş yeri olması ayrıca da birçok çarşının kentin güneyinde olmasına dayanıyordu. Bunun dışında pek çok esnaf da mahallelere dağılmıştı. Sözgelimi Düvenönü'de, Kuyucak'ta ve Divanlı'da yoğun olarak bakırcılar vardı. Marangozluk Şekerli'de, Mağralı'da ve Nahırönü'de yoğundu. Bakkal, berber her semtte vardı. Mahalle berberleri sosyal bir alan gibi işlev görürdü. Genelde Maraşlı kolay kolay berberini değiştirmez. Gençler kendi berberlerine akşamları sohbet etmek için de giderlerdi. Oralar aydınlık olurdu, gazete, dergi bulunurdu. Birçoğunda radyo da vardı, bol şakalar yapılırdı.

Kahvehaneler de sosyal alanlardı. Mahalle kahvelerine çoğunlukla olgun kişiler giderdi. Birçok kahvede kumarda oynatılırdı. Sabahçı kahvelerinde ve çarşı kahvelerinde kumar daha

az oynanırdı. 1950'li yıllarda kahvelerin birçoğu Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında bölüşülmüştü. O tür kahveler "ocak" olarak anılıyordu. Açık açık kutuplaşma vardı. Demokrat Partinin bulunduğu bölümün adı "vatan cephesi" idi. Güç bela dinleyebildiğimiz haber programlarının ardından "Vatan cephesine geçenler" diye birçok ilden kişi adları sıralanırdı. Bunların çoğunun yalan olduğunu bizim çevremizdeki kişilerin adı da okununca anlamıştık.

Yemenicilik Düvenönü ve Kuyucak gibi mahallelerde de yapılırdı. Kunduracılık çok gelişmişti. O yıllarda kraliçelere bile Maraşlı ustaların kundura yaptığını duyardık. Ancak bugünkü gibi sağlam malzemeler olmadığı için kundura yerine yemeni gibi geleneksel ayakkabılar daha çok tüketilirdi. Yürürken gıcırdayanları da vardı kunduraların. Kunduracıların çoğu gıcırdayan kundura yapımı için tüketicilerden ayrıca bademli şeker isterlerdi. Sonradan öğrendik ki ayakkabının gıcırdaması için kunduranın tabanı ile taban astarı arasına kömür tozu konurmuş.

Terzilik de çok gelişmişti. Maraş'ta sıradan terziler olduğu gibi en üst düzey terziler de bulunmaktaydı. Bu terzilerin kalfaları, çırakları bugün de çok güzel elbiseler dikmektedirler. Gelişmiş konfeksiyona karşı direnmekte dahası kafa tutabilmektedirler. Gömlekçilerimiz de üst düzeyde idi. Bunlardan Gömlekçi Nuri uluslararası alanda boy gösterecek biri iken markasını yaymakta zorlanmaktadır. Dondurmada Dondurmacı Yaşar'ın çocukları Mado'yu yaratmışlar ama birçok esnafımız da böyle bir gelişmeyi hak etmiş olmasına karşın gerçekleşme gecikmektedir.

Erkek terziler kadınlar için palto, pardösü, manto gibi giysileri de dikerlerdi. Kimi ailelerin hanımları terzi dükkanına gitmez ustalar ölçü ve prova için evler uğrarlardı.

Kız çocukları küçükken okuma dediğimiz kuran kurslarına gider, daha sonra ev işlerini öğrenir bu arada da dikiş kurslarına giderlerdi. Bu kurslar doğrudan terzilik yapan hanımla-

rın eviydi. Kız çocukları burada ustalarının ev işleri de içinde olmak üzere verilen her görevi yaparlardı. Bu ustalara dikiş öğrenmek gelen kızların aileleri ayrıca ücret de öderdi. Dikiş dikmesini bilmek genç kızların daha iyi bir evlilik yapmasına yardımcı olurdu. Nakış için böyle kurslar yoktu ama nakış yapanlar terzilerden çok daha fazlaydı.

TENEKECİLİK

Plastik ve naylon eşyaların bilinmediği o yıllarda tenekecilik bayağı kazançlı bir meslekti. Soba, cam, çatı işleri, su giderleri, oluk, dere, termosifon gibi gereçlerin yapım ve onarımı ayrıca gazocağı, aydınlatma araçları vb. gibi gereçlerin onarımı hep tenekecilerin işi idi. Ayrıca pek çeşitli oyuncaklar da yaparlardı. Teneke onlara göre gümüş kırığı idi. Esnafın sorunu o yıllarda cam, teneke, kalay, saç gibi temel malzemelerin bulunmayışı idi. Cam satışının resmî belgeler biriktirilerek yapıldığını, kalayın da Suriye'den kaçak getirildiği anımsıyorum.

KONFEKSİYON

Her türlü hazır giyim vardı ama giyim kuşam genelde terzilerin tekelinde gibi idi. Halkın ekonomik durumu pek yerinde olmadığından Suriye'den Gaziantep ya da Kilis yoluyla kaçak olarak getirilen giysiler de çok tüketilirdi. Bu giysiler ya az kullanılmış ya da az defolu idiler. Bu giysilerden ceketlerin kolu bizim insanımıza göre uzun gelirdi. Birçoğu bu ceketlerin kolunu kısaltır ya da bükerek giyerdi.

Suriye'den kaçak mal getirilmesi 1965 yılına değin yoğun olarak sürmüştür. Ondan sonra azalmıştır. Artık kaçak mal almak isteyenler Gaziantep'e gitmeye başlamışlardır. 1960 yılına değin Maraş'tan atlarla ya da katırlarla Suriye'ye kaçak mal getirmek için sürekli giden tanıdıklarım vardı. Demek ki kıtlık dönemi bitmesine karşın İkinci Dünya Savaşının etkileri daha bitmemişti. Yoksullar pek alışveriş yapamıyordu ama parası

olanlar da çoğu kez aradığı sıradan eşyaları bile bulamıyordu.

GİYİM KUŞAM

1950'li yıllarda da bugünkü gibi giyinenler vardı ama azınlıktaydı. Çağdaş giyinenlerin çoğunluğu devlet görevlisi idi. Erkeklerin ayaklarında genellikle yemeni olurdu. Tabanı araba tekerinden, üstü işlenmiş koyun ya da keçi derisinden yapılmış ayakkabıydı bunlar. Çok değişik yemeniler ve çok şık kunduralar da üretilirdi. Onların da alıcısı vardı ama niteliksiz yollarda ve kırsalda en kullanışlısı yemeni idi. Bir kısım insanlar kunduralarını yalnız düğün, bayram ve tatil günlerinde giyerlerdi. O günkü kundura gereçleri şimdiki gibi dayanıklı değildi. Yağmurlu günlerde lastik çizme giyenler olurdu. Körüklü çizme ya da potin gibi ayakkabılar genelde kurtuluş bayramı kutlamalarında giyilirdi. O günlerde kimi dağ köylülerin ham çarık giydiklerini de anımsıyorum. Çarık, edik gibi ayakkabıların zamanla tabanı araç lastiği ile yapılır oldu, ardından gül şefteli yemeninin tabanı lastiklendi. An geldi bütün bunlar tümden unutuldu ama gül şefteli yemeni ve Maraş Pabucu son yıllarda büyük alıcı bulmaya başladı. Ulusal ve uluslararası filmlerde görülmesi üretimin de patlamasına neden oldu. Bu alıcıların büyük çoğunluğunun da Kahramanmaraşlı olmadığını belirtelim.

Kadınlar evde pabuç giyerlerdi. Biz terlik diye başımıza geçirdiğimiz takkeye derdik. Gerçekte de genelde terleyen kesim ayak değil baştır. Evden dışarı çıkan kadın ayağına hep kundura giyerdi. Bir kadın evden dışarı çıkarken ayağına kundura yerine başka bir ayakkabı geçirmişse bu onun çok yoksul olduğunu ya da çok evecen bir işi olduğunu gösterirdi. Pek çok kişinin giysisi yamalı olurdu. Bu gerek kumaşların katıksız olması nedeniyle dayanıksız oluşu gerekse de halkın yoksulluğundan ileri gelirdi. Çoraplarda ise yama kaçınılmazdı. Çorapların topuk ve parmak kıyıları en çok üç gün dayanırdı. 1950'li yıllarda ev hanımların birinci görevi çorap yamala-

maktı dersek abartmış olmayız.

Kadınlar evde bile başı açık gezmezdi. Evde erkek olursa kısa kollu giysiler de giyilmezdi. Genelde entari, altta da topuklara dek uzanan şalvar (tuman) giyerlerdi. Dışarı çıkarken bugün karaçarşaf denen bizim "ızar" dediğimiz üstlük takılırdı. Izarın yüz kısmına da görüşü engellemeyen tülbent (peçe) geçirilirdi. Elde de hep bir şemsiye bulundurulurdu. Şemsiye kelime anlamıyla güneşlik demektir. Ama yağmur ve kardan korunmak için de kullanılır. Maraşlı kadınlar ise onu mahremden sakınmak için kullanırlardı.

Varlıklı ya da soylu kesim ızar giymezdi. Onlar mantolarıyla dışarı çıkarlardı. Kadınlarımız önce şemsiyeyi sonra da ızarı yavaş yavaş yaşamlarından çıkarıp attılar. 1970'lere gelindiğinde her ikisi de görünmez oldu.

Maraşlı hanımlar "şeş" dediğimiz başörtüsüne çok güzel oyalar, nakışlar işlerlerdi. Her yerde olduğu gibi bizim kadınlarımız da güzelliklerini ve takılarını göstererek birbirleriyle yarışırlardı. O zamanki el işlerinin şimdikinden daha üstün olduğunu söyleyebilirim. Düğünlerde, bayramlarda simli, sırmalı özel giysilerle de boy gösterilirdi.

Erkekler altta şalvar giyerlerdi. Bölgemizde her yörenin kendine özgü bir şalvar biçimi vardır. Maraş şalvarında ön ya da arka diye bir ayırım yoktur. Büzgüsünü değiştirerek her iki yanı da kullanırlardı. Paçası da orta karardır. Rengi genelde siyahtır. Mavi renklileri de olur. Eski deyimle Frenk ipi kumaştan yapılanları daha değerli idi. O günlerde oldukça pantolon giyen yetişkinler de vardı. Bugün de oldukça şalvar giyen yetişkinimiz bulunmaktadır. Şalvar daha bir erkeksi hava verirdi giyene.

Erkeklerin çoğu gömlek üstüne iç yelek giyerdi. "İşlik" derlerdi ona. Onun üstüne de ceket. Aba giyenler o zaman da sayıca çok az idi. Aba daha çok Kurtuluş Bayramı şenliklerinde giyilirdi. Bugün de öyledir ama aba giyenler sayıca çok azal-

mıştır. Şimdiki abaların çoğunluğu yalnız uzaktan bakıldığında gerçek Maraş abasına benzemektedir.

Bin dokuz yüz ellili altmışlı yıllarda Suriye üzerinden kaçak mallar gelirdi. Daha eskiden daha çok kaçak mal gelirmiş ya. Kaçakçılık daha çok Kilis sınırından yapılır ve daha çok Gaziantep üzerinden pazarlanırdı. Bu yörenin erkeklerinin en az yarısı Suriye üzerinden gelen kaçak ceketleri giyerdi. Biraz enlice olanlar ister istemez bu ceketlerin kolunu bükerek giymek zorunda kalırdı.

Maraş'ta yeni yetme kabadayılar şalvarının cebine biraz bozuk para koyar, ceketin kollarını kollarına geçirmez (kartalkanat) omzuna koyar, şapkasını biraz eğrileştirir, kollarını sallarken şalvarının ceplerine çarptırarak şıngırdatır, yalpa yapa yapa yürürdü. Kuşkusuz ayakta da yumurta topuklu kundura bulunurdu.

Genelde erkekler başlarına kasket giyerdi ama fötr giyenler bugünkülerden çok fazlaydı. Şapkalar genelde sekiz köşeli idi. Çevreden gelenler için değişik sayıda köşeleri bulunan kasketler de satılırdı. Bizim terlik dediğimiz takkeleri giyinenlerin sayısı çok azdı. Bugün ise kentte olsun kırsalda olsun takke giyen çoğunluktadır.

GEÇMİŞ GÜNLERDEN KESİTLER

Çocukluğumun ilk yıllarından anımsadıklarım bile var belleklerimde. Ancak gözleme dayalı anılarım ilkokul yıllarında başlar. İkinci sınıfta iken yılbaşında bir şiir okumuştu öğrenmenim. "Bin dokuz yüz elli yedi/ Kulağıma şöyle dedi" diye başlıyordu. Gerisini bugün anımsamıyorum. O yıl soğuk bir kış geçirmiştik. Yarıyıl (doğrusu üçte bir yıl) tatilinden sonra on beş gün daha okullara ara verilmişti. Yolların, damların, saçakların buzu bir aydan daha uzun süre varlığını korumuştu. O zaman kentin nüfusu kırk bin dolayındaydı. Bugünün değerlendirmesi ile kırk bin kişinin yaşadığı bir köydü. Hemen her evde birkaç hayvan vardı. Çoğunluğu iki katlı evlerimizin alt katı ambar, tuvalet ve genelde hayvanlara ayrılmıştı. En çok inek beslenirdi evlerde. Küçükbaş hayvan besleyenler azdı ama bunlardan bir kesimi evinin alt katını ağıl gibi kullanırdı. Bunların yanında at, katır, eşek de beslenirdi. Tek tırnaklılar sayıca azdı süt verenlere göre. Bu hayvanlarla taşımacılık yapan esnaflar vardı. Ama çoğunluk bağına, tarlasına gitmek, kendi işini görmek için beslerdi binek hayvanlarını. Bugünkü Yavuzselim Mahallesinde at yarışları da yapılırdı. Orada bahisler de oynanırdı. Kentte çok sayıda yarış atı besleyen vardı. O ailelerden birkaçı bugün bile yarış yapılan kentlerde at beslemektedir. Kuş besleyenler bugün de vardır ama eskiden sayıları daha çok idi. Evcil güvercinlere kuş, bunları besle- yen, uçuran, alan ve satanlara bugün bile "mırtık" dendiğini anımsatmakta yarar var.

Sabahları büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar kentin değişik yerlerinde toplanır nahır oluşturulur ve hayvanlar ovada yayılırdı. Ovada o günlerde sazlık ve bataklık alanlar çoktu ve at çiftlikleri v ardı. Eşek, katır gibi yük hayvanları daha çok köylülerce yetiştirilirdi. Haftanın belirli günlerinde eşekler ve katırlar için ayrı, inek ve öküzler için ayrı, küçükbaşlar için

ayrı pazarlar kurulurdu. Kent içi taşımacılık daha çok hamallarla sırtta yapılırdı. Özel semerli (palanlı) hayvanlarla, çuvalı semer üstünde yayarak bağlamadan un, bulgur, pirinç gibi ayağı çabuk orta boy eşeklerle de taşımacılık yapılırdı kentte. O eşeklerin özel adları da vardı.

Nahır işine yeniden dönelim. Şimdi siz binlerce hayvanın sabah evden çıkartılıp nahırcıya bırakıldığı, ilk akşamdan da bu hayvanların geri döndüğü bir kenti düşünün. Bu kentin kişi sayısı ne olursa olsun bir köyü andıracağı kesindir. Maraş işte böyle bir kentti. Yoksulu, gizli yoksulu çoktu. Çoğunluk yoksul ama gururlu idi. Geçim ancak kentte köylü gibi yaşamakla sağlanabiliyordu. Maraşlı Kurtuluş Savaşını biraz da bu hayvanlarının ve yüzlerce yıllık geleneği olan zahireciliğinin yüzünden kazanmıştır, dersek doğru söylemiş oluruz. Maraşlının büyük çoğunluğu bugün de yoksulluğunu yenememiştir. Osmanlı genelde Anadolu'ya bakmamıştır. Kuşkusuz gizliden çekiştiği Dulkadirli kalıntısına da pek yüz vermek istememiştir. Cumhuriyet döneminde de devlet yatırımı ile gerçek anlamda tanışamamıştır. Üstüne üstlük yollardan yolaklardan da ayrı düşürülmüştür. Bu sorunlar bugün de sürüp gitmektedir. Maraşlı 1980'li yıllarda devletten aldığı az bir teşvikle gerçekten görkemli bir sanayi atağı gerçekleştirmesini bilmiştir. Bu atak yeterli olmadığı gibi kent kara, hava, demir yollarıyla da yeterince desteklenmemiştir. Buna devlet kurumlarının eksik ya da yetersiz oluşunu da eklemek durumdayız.

TAŞIMACILIK

Çocukluğumun ilk yıllarında asfalt nedir bilmezdik. Belki de tüm şehirler arası yollar asfalttan yoksundu. Kent içindeki sokakların dışındaki tüm yollar kesme kara taşlar ile kaplı idi. Kimi sokaklar da kaba taşlarla döşeli idi. Eğimli ara yollar ve sokaklar da kaba taşlarla bir merdivenli yol idi.

Şehirler arası yolların bile kışın ara sıra sel vb. nedenler-

le kapandığını duyardık. Köy yolları ise genelde kışın araba ulaşımına kapalı idi. Baharda köy yollarına halkımızın bıçak dediği greyderler giderek yolu düzeltirdi. Kuşkusuz ilk yağışta yeniden kapanırdı tüm bu yollar.

Köy yollarının durumuna değinince öyle vızır vızır köy ulaşımı yapıldığı sanılmasın. Ova köylerinde genelde her köyde birkaç traktör vardı ve bunlardan bir tanesi kente gidip gelmeye ayrılırdı. Bu traktör arkasına römork (bizde ona naylon derler) takılır, kente gidip gelen taşıma aracı olur, sonra ekim gereçleri takılırsa sürüm aracı olurdu. Dağ köylülerinin motorlu aracı hiç yoktu. O yıllarda ekim, sürüm işleri büyük bir oranda atlar, daha çok da öküzler aracılığı ile yapılırdı. Dağ köylerinde motorlu bir aracın görülmesi bile çok büyük bir olaydı. Kentlilerin bağlarının yoğun bulunduğu dağ köylerine yazları günde bir kez kamyon giderdi. Bir kamyon genelde on on beş köyün gereksinimini karşılardı. Bu kamyonlarla birlikte kentteki kamyon sayısı on beş yirmiyi bulmazdı. On beş dolayında da cip vardı. Bunların bir kısmı geniş arkalı idi. Cipler her yolda çalışırdı ama köy yolları gibi bozuk yollar için daha çok tercih edilirdi.

Böyle zor koşulların bulunduğu, yoksulluğun diz boyu olduğu bir dönemde görkemli taksiler vardı kentte. Sayıları da otuzu aşkındı. Bugün bile önemli sanatçıların almakta zorlandığı "İmpala, Pleymut, Kadillak" gibi uzak ülkelerin pahalı taksileri idi bunlar. Maraşlı bunlara biner, bunlarla gezer, bunlarla düğün çalardı.

Bunun yanında halk köylere çoğunlukla yaya giderdi. At, katır eşek gibi yük hayvanlarına da yüklerini yüklerlerdi. Yaz aylarında köylünün, kentlinin kente gelmesi, gitmesi kalabalıklar biçiminde olurdu. Köylere genelde yaz ayları araba giderdi. Bir kamyon doğu köylerine, bir kamyon batı köylerine, bir kamyon da Bertiz köylerine giderdi. Köylere gidiş öğleden sonra başlar, dönüş ise gün doğarken kente girecek biçimde

ayarlanırdı. Bu kamyonlarda eşyalar, hayvanlar ve insanlar birlikte taşınırdı. 1961'de küçük, hurdaya ayrılmış askeri kamyonetler kente geldi. Bunlarla köy taşımacılığı hız kazandı. Köy ve yayla yolcularının büyük bir çoğunluğu arabada tahta sıralara da olsa oturarak yaylaya gitmenin tadını o zaman anladılar.

MARAŞLININ EVİ

Kent merkezinde evler genelde iki katlı idi. Tek katlı evler çok azdı. Bunlara "yerden yapma" denilirdi. Üç katlı evler çok olmasa da az da değildi. Bu evler genelde ağaların, beylerin oturduğu evlerdi. Üç katlı evlerin üstü tuğla ya da çinko kaplı idi. Evlerin temeli ve temelden yukarı yerden diz boyu yüksekliğine değin duvarları taş ile örülmüş, buradan yukarısı kalın kerpiç duvarlarla yükselmekte idi. Duvarların köşeleri ve ortası kalın direklerle desteklenmişti. Evler genelde iki yan, bir arka ve içinde bacanın olduğu ve damın bütün yükünü taşıyan dört duvardan oluşmaktaydı. Öteki birimler ya ince duvarlar ya da tahta bölmelerle bölünmüştü. Dördüncü duvar biraz önde idi ama damı taşıma işlevi ortadaki direğe verilmişti. Evlerin arka duvarı genel- de kapalı idi. Çok azında küçük bir aydınlanma penceresi vardı. Evler birbirinin güneşini ve batı yelini kapatmayacak biçimde sıralanmıştı. Damlar birbirine ulalı idi. Damların birbirine ulalı olmasının tarhana çiğlerinin serilmesinde ve kaynamış buğdayın (bulgurun) kurutulmasında önemi çok büyüktü. Yan duvarlar birçok ev için ortak bir yapı idi. Bu birbirine ulalı damlar ile dar sokaklar nedeniyle evden eve geçmek dahası damlarda yürüyerek, süyükten süyüğe atlayarak kentin büyük bir bölümünü gezmek olanaklı idi. Evlerin birbirlerine ulalı oluşu nedeniyle birçok evin bir ya da iki duvarı ortaklaşa idi. Duvarın hangi eve ait olduğu duvara işlenmiş raf gibi oluşumlarla belirlenirdi. Evlerin birbirine bitişik oluşu Kurtuluş Savaşında iletişim sağlamakta büyük bir

işlev görmüştür. Doğal olarak hırsızlığa da neden olabileceği düşünülse de o yıllarda böyle bir hırsızlığı hiç anımsamadığımı belirtmek isterim. Damdan dama atlandığını, damlarda tarhana serildiğini, bulgur kurutulduğunu söyledik ama damlarımızın toprak olduğunu söylemeyi unuttuk sanmayın. Genelde killi toprakla kaplanmış bu damlarda yazın yatmanın zevkini de hiç unutamıyorum. O yaz sıcağında esen garbiyelinin, Olucak yelinin serinliğinde yorgana sarılmak, yıldızları seyrede seyrede uyumak öyle güzeldi ki anlatılması güçtür. Ancak kışın yağmur ya da kar suyunu geçirmemesi için karın kürünmesinin, her yağışta loğlanmasının da ne denli zor bir iş olduğunu da belirtmek isterim.

Eski evlerimizde az çok bir avlu bir de çardak olurdu. Çardak yazın üstü yarı açık ya da tam açık tahta döşemeli bir alandı. Bu alanın açık olan üzerine üzümün (asmanın) dalları gelirdi. Avluda genelde asmanın yanında bir de dut ağacı olurdu. Bu ağaçlar ilkbahar ve yaz aylarında tatlı meyveler verir. Geniş yapraklı oldukları için yazın gölgelik görevi görürdü. Kışın ise yaprakları döküldüğü için enginlerden gelen güneş evi ışıtır ve ısıtırdı. Eskiden dut ağaçlarına Maraşlılar neredeyse bir kutsallık yüklemişlerdi. Dutun meyvesi kıskanılmazdı. Kurt, kuş bu doyurucu ve tat verici meyveden olduğunca yararlanırdı. Ancak meyveleri yere dökülerek kirliliğe neden olduğundan ev hanımları eve pek yakın olmalarını istemezlerdi. Buna karşı direnmek gerekir derlerdi. Böyle deseler de ben duttan yakınan bir ev hanımını anımsamıyorum. Buna karşılık kendi dutunu öven çok ev hanımı anılarımda yer almaktadır.

Evlerde yalnız dut ve üzüm ağacı yoktu. Avlusu geniş olanlar erik, kayısı, harabe yerlerine de incir vb. ağaçlarla değişik çiçekler de dikerlerdi. Genelde çiçekler saksılara dikilirdi. Maraş gülü, Peygamber gülü, adi gül dediğimiz gül hemen her evde bulunurdu. Bu çiçek suyu bol verildiğinde her gün yeni yeni çiçekler açar. Hafiften ince bir kokusu vardır. Reçe-

li, şurubu güzel olur. Yalnız bu gülün dalı kısa olur ve koparıldıktan sonra ancak iki gün dayanır. Gülden sonra karagöz, balıkağzı (aslanağzı), mentur, lökke (sardunya) dikilirdi. Bir de çiçek gibi reyhan, fesleğen olurdu saksılarda. Maraşlı fesleğeni, reyhanı hep çiçekten saymıştır ama sebze ve baharat gibi de değerlendirmiştir.

O yıllarda evlerin önemli bir kesiminde soba bile yok tu. Kalın kerpiç duvarlar ve ahşap yapı evleri kışın ılık, yazın serin tutardı. Ama kışı bol yağışlı arada bir de deli poyrazı olan Maraş'ta ısınma da büyük bir sorun olurdu. Evlerin ısınması orta duvarın içine konuşlandırılmış ocak ile yapılırdı. Ocaktan alınan korlar mangala taşınırdı. Ayrıca ağzı açık tenekelere konan korlarla kürsüler oluşturulur, onunla yataklar ısıtılırdı. Soğuk kış gecelerinde gecelemek zorunda kalındığında kürsüye çok iş düşerdi. Yeniden ocağa dönersek, ocak dama bir baca ile bağlanmış ateş yakılan bir iç alandı. Yemekler burada pişirilirdi. Soğuk kış günlerinde evin yaşlı neneleri, dedeleri çoğunlukla orada otururlardı. Torunlarını orada ağırlarlar, onlara orada masallar anla- tırlardı. Yine kış günlerinde ocağa her gün irice bir odun (kütük) konurdu. Bu kütükler yavaş yavaş yanar hem geceyi ışıtır hem de odayı ısıtırdı. "Ocağı yanmak, ocağı sönmek" deyimlerine kaynak olan ocak işte bu ocaktır.

Eskiden evler genelde iki katlıdır dedik. Doğal olarak minareler yapılara göre uzun kalırdı. Bunda camilerin genelde uygun yerlerde yapılmış olmasının da katkısı büyüktür. Ezan okuyanlar, sala verenler neredeyse kendi bölgesindeki tüm evleri görürlerdi. Kimin evinden duman tütmüyorsa sessizce araştırılırdı. Böylece yoksullar kollanırdı. Dahası bu müezzinler kimin tarhana yapmadığını, kimin bulgur kaynatmadığını mahallenin varlıklılarına bildirirler, onlar da bu darda kalmışlara gerekli yardımı sağlarlardı.

Bugünkü gibi yerden yüksekte olan yataklarda yatanların sayısı çok azdı. Yer yataklarında yatılırdı o günlerde. Sabahları

yataklar toplanır yüklüklere konulurdu. Yüklüklerin arkasında "cağ" dediğimiz banyo bölümleri olurdu. Yan duvarların içlerine dolap işlevi gören "tağ" konuşlanmıştı. Bitişik durumdaki evlerden kimin duvarında tağ varsa duvar onundu. Her iki evin duvarında da tağ bulunursa o duvar ortaktı.

Bizde cağı en çok hanımlar ve çocuklar kullanırdı. Erkekler daha çok camilerin çimeceklerinde çimerlerdi, yıkanırlardı. Bütün bunlar gerçek anlamda yıkanma gereksinimini karşılamadığından kentte yeterince bulunan hamamlar o günlerde altın çağını yaşamaktaydı. Hamamlar öğleden akşama dek hanımların, akşamdan ertesi günün kuşluk anına değin erkeklerin yararlanması için ayrılmıştı. Bugün yalnız erkeklere hizmet veren hamamlar dışında kalan eski hamamlarımız yine aynı biçimde çalışmaktadır.

Yakıt olarak ocakta odun yakıldığını söylemiştik. O zamanlar her türlü yakıt için genelde odun kullanılırdı. Odunları köylüler eşek, katır gibi yüklü hayvanlarla pazarlardı. Varlıklılar sonbaharda odunluğunu doldururdu. Ama çoğunluk azar azar alırdı odununu. Odun yaz kış demeden her zaman bulunurdu. 1960 yılından sonra kamyonlarla kütük odunlar gelmeye başladı. Köylülerin odun kesip satması yasaklandı. Bir oduncu esnafı doğmaya başladı. O yıllarda Maraşlının "üğüntü" dediği talaş da sobada yakılmaya başlandı. Dahası üğüntünün yanması uzun sürdüğünden ve ucuz olduğundan çok da sevilmişti. Bu arada Maraşlılar ağaç yongalarından olan yan ürüne talaş derler. Bence de Maraşlının üğüntü, talaş ayırımı daha doğrudur. Gaz yağı yalnız idare, fener ve lüks lambalarında aydınlanmada kullanılırdı. Meşe kömürü demirci ocaklarında, dükkanlarda ve evlerde maltız ocaklarında tüketilirdi. Kömür kente on beş kilometre uzaklıktaki Elmalar Köyünde üretilip gizlice kente getirilerek satılırdı. Kömür yolda ya da kentte hayvanlarda yüklü iken yakalanırsa kaçak işlemi görürdü. Onun dışında kaçak işlemi görmezdi. Taşkö-

mürünün adını duyanımız var ama kendisini görenimiz yoktu. Demirci ocaklarında bile en nitelikli yakıt meşe kömürü idi. Gazocakları 1960 yılında halkla buluşmuş ve özellikle ev hanımlarınca çok hoş karşılanmıştır.

Çoğunluğun iki katlı üstü toprak ahşap evlerine karşılık, bugün ise villa denen evlere karşılık olabilecek pek çok konak vardı Maraş'ta. Bunların çoğu şimdi kullanılamaz durumdadır. Pek çoğu kurtarılabilecek bir durumda bile değildir. Son yıllarda beş on tanesi onarılmıştır ama bilinçsiz onarımlar onları eski kimliğinden biraz uzaklaştırmıştır. Ufukta bu evlerin kurtarılması için güven verici bir çalışma da pek yoktur.

HANLAR

1960 öncesi Çeltik Palas Oteli ve Safa Otelinin dışında geçici konaklama yeri olarak hanlar kullanılırdı. Çeltik Palas Oteli o günlerde kentin bir ucundaydı ve beton yapıydı. Çok havalı bir oteldi o günlerde. Safa Oteli ise ahşap güzel bir yapı idi. 1980'li yılların sonuna değin otel olarak iş gördü. Sonra yıkıp yerine beton bir yapı diktiler. Alışveriş merkezlerine çok yakın olmasına karşın istenilen değeri bulamadı. O eski cana yakın tüm yapılarda olduğu gibi o güzelim yapı yok oldu gitti.

Birkaç tane otel daha vardı az yataklı küçük küçük. Bunlardan başka çok sayıda han vardı. Taşhan, Tuz Hanı, Kâtip Hanı, Cumhuriyet Hanı gibi. Bir de sahiplerinin adı ile anılan hanlar vardı, Yasin'in Hanı gibi. Hanlarda girişte hayvanların da alıkonacağı ahırlar vardı. Bu bakımdan hayvanları ile birlikte konaklayacakların yeğleyecekleri bir yerdi. Hanlar otellerden daha ucuza gelirdi. Hanların birçoğunda nalbant da bulunurdu. Bir kısmında demirci, berber gibi dükkanlar da vardı.

Daha önce de belirtmiştik. Kurtuluş Bayramını kutlamamız aylarca sürerdi. O günlerde oteller, hanlar, tanış evleri kırsaldan gelenler için yetmez, önemli bir sayıda konuk hamamda gecelerdi.

DON YIKAMAK

Maraşlı genelde haftada bir kez çamaşır yıkardı. Bu çoğunlukla çarşamba günü olurdu. Don yıkamak denirdi buna. Temizleyici olarak çamaşır sodası, küllü su ve sabun kullanılırdı. Sonraları çivit de kullanılmaya başlandı. Ben çividi daha çok duvarların badanalanmasında kireç suyuna karıştırıldığını görünce öğrendim. Duvarları tatlı bir maviyle süslerdi. Çamaşırda ise yıkanan beyaz giysilerin sararmış görüntüsünü beyazlatırdı. Çivit renkli kumaşların rengine zarar vermeden bu işi yapardı, temizlikte pek de etkili değildi.

Çamaşır yıkamada imece olmazdı. Buna karşılık komşulardan yıkamak için gömlek, mendil istemek bir gelenekti. Çamaşır genelde üç su yıkanırdı. Yani bir çamaşır üç kez ayrı sularda yıkanırdı. Çamaşırda en son çul, kilim, çuval gibi kalın ve kaba dokumalı pırtılar yıkanırdı. Daha doğrusu bu kalın dokumalar önceden sabunlu, sodalı, küllü suda bekletilir sora da tokaçlanırdı. Durulama da soğuk su altında yine tokaçla yapılırdı. Sıcak su için büyük kazanlarda (don kazanlarında) su kaynatılırdı. Don yıkayan kadınlar özel şalvar giyerlerdi. Bunun adı "donyumaklığı" idi.

Küllü su için yere gömülmüş küpün içine günler öncesinden kül ve su konur, ara sıra da karıştırılırdı. Çam külü genelde beğenilmezdi. En nitelikli kül suyu meşe külünden elde edilirdi. Meşe külünün durultulmuş suyu ile yıkanan giysiler ilk günlerde hafiften güzel bir koku içerirdi. Kimileri de meşe külünün suyu ile yıkanmış çamaşırların biti, pireyi barındırmadığı söylerdi. Bilindiği gibi sabun ve başka temizleyiciler yağ ile alkali maddelerin bir tür birleşmesinden oluşmaktadır. İşte alkali özelliği yüksek olan kül de güçlü bir temizlik aracı olarak kullanılagelmekte idi. Küllü suyu çok kullanan ya da çok çamaşır yıkayanların ellerinde de bu alkali çözelti (küllü çamaşır suyu) nedeniyle derin yarıklar oluşurdu. Bu yarıklar çam külünde çok çabuk ve çok derin olurdu.

Sabunlar da şimdiki gibi çabuk köpüren nitelikli sabunlar değildi. Nitelikli sabunlar daha çok gelin, damat hamamında o da seyrek olarak tüketilirdi. Bunu saymazsak bir soğuk su sabunu vardı, beyaz renkli, bir de daha ucuz olan yeşil renkli sıcak su sabunu. Maraş'a ilk deterjan yanılmıyorsam 1962'de, ilk şampuan da 1964'te girmiştir.

Don yıkama günü genelde Çarşamba günü demiştik. Salı günü ekmek yapmayanlar Salı günü çamaşır yıkayabilirlerdi.

HAMAMLAR

O yıllarda hemen her mahallede bir Türk Hamamı vardı. Bizim evimizin elli metre yukarısında Kuyucak Hamamı, üç yüz metre aşağısında Tüfekçi Hamamı, üç yüz metre kuzeyinde de Paşa Hamamı vardı. Bunlardan Paşa Hamamı 1960'lı yıllarda yıkıldı, bir daha da onarılmadı. Erken Osmanlı ya da geç Dulkadirli yapısı olan bu hamam çevre yapıları ile birlikte onarılırsa eşsiz bir yapı olarak yeniden yaşam bulacaktı. Öteki ikisi bugün de birçok benzeri gibi işlevini sürdürmektedir. Maraş'ta bir iki tane hamam yıkılmış ya da harap olmuşsa da birçokları bugün de kullanılmaktadır.

Eskiden camilerin çimecek denilen bölmeleri çoğunlukla yazları erkeklerin yıkanma gereksinimini karşılardı. Evlerde de kışın cağlar, yazın çamaşır için ayrılmış bölümler ne denli çok iş görseler de hamamlar altın çağını yaşarlardı o günlerde.

Bizim mahallemiz Yahudi Mahallesine yakındı. Yukarıda adını belirttiğim Kuyucak Hamamı, Tüfekçi Hamamı ve Paşa Hamamı Yahudilerin de (abdest?) gereksinimlerini karşılamak üzere donatılmıştı. Bu hamamlarda Yahudiler dinlerinin buyruğu uyarınca yıkanma olanağı buluyorlardı. Maraş hamamlarının ortak özelliklerinden biri de kentte çok esen yellerden özellikle de poyrazdan korunmak için yapılmış rüzgarlıktır. Hamamdan çıkarken doğrudan yola çıkılmaz. Hamamın ilk kapısından dönülerek çıkılır, sonra uzunca bir ge-

çitten geçilir, daha sonra da ikinci bir kapıdan dönülerek yola çıkılırdı. Yola açılan bu kapı poyrazın esmediği günlerde hep açık bırakılırdı.

Eski hamamlarımızın hepsi tarihi değeri taşır ama Uzunoluk Hamamı Kurtuluş Savaşımıza simge olmuş bir hamamdı. Yöneticilerimizin vurdumduymazlığı nedeniyle yıkılmasına göz yumuldu. Sonra yeri satın alınıp park yapıldı. Daha sonra bu park yıkılıp yeniden hamam yapıldı. Eskisi ile bire bir denilse de öyle olamadı. Yeni yapılan bu hamamın ne olarak iş göreceği uzun süre bir bilinmezi oynadı. Sonra hamam müzeye çevrildi. Beş yüz yıllık tarihi hamam gitti yerine kandırık bir yapı geldi.

EKMEK YAPIMI

Hemen her evde yufka ekmek (yuhekmek) yapılırdı. Kışın daha seyrek daha az, sonbaharda ise kış da düşünülerek daha çok, yazın ise ayda bir ekmek pişirilirdi. Genelde salı günü yapılırdı ekmek. Somun da pide de tüketilirdi ama her evde yufha ekmek her zaman bulunurdu. Bunun için yumuşak ve beyaz unluk buğday alınır, yıkanır, kurutulur değirmende öğütülür, elenir, sonra da su katılır ve yoğrularak hamur hazırlanırdı. Ekmek yapımında buraya kadar yapılan hazırlığı her ev tek başına yapar. Bundan sonrası da eş, dost, akraba ile imece usulü işlerdi. Kimi hamurdan yumak yapar, kimi ekmek açar, kimi de pişirirdi. Ekmekle birlikte bazlamalar açılırdı. Ekmek yapanlar yakın komşulara bazlama yollardı. Bazlama ekmek yapılan evin bireylerince o gün yemek olarak yenilirdi. Kuşkusuz bazlamalar yağlı, yağlı şekerli, peynirli, çökelekli, pekmezli vb. gibi çok çeşitli olabilirdi.

Pişirilmiş ekmekler ekmeklik denilen tahta kaplarına (ekmek küleğine) konur, oradan gerektiğince alınarak tüketilirdi. Ekmek yeneceği zaman üzerine su serpilir, inceden ıslatılmış ekmek, üzeri ekmek sofrasının açıkta kalan bölümleri ile ka-

patılırdı. Yufka ekmeği ıslatırken orta yerine su serpilmez. Kenar kısımlarına da çok az su serpildiğinden kimi zaman pek kuru kalmış gevrek bölümleri de olabilirdi. Gevrek kısımlar yeniden sulanmaz, gevrek kısmı iç bölüme bükülürdü. Buna "Gevreğini içine bükmek" denir. Bu söz, ufak tefek anlaşmazlıkların biraz hoşgörüyle çözülebileceğini bize anlatmaktadır. Bu ekmeklerle pilavı sokumlayarak, sarmayı ya da dolmayı da sarmalayarak yemek yemeklerin tadına tat katar. Şimdilerde yufka ekmek satanlardan aldığımız bembeyaz ekmekler ev ekmeğinin tadının yanına bile yaklaşamamaktadır.

EV TEMİZLİĞİ

Ev hanımları bugün de olduğu gibi hemen her gün evlerini, yaz günleri ayrıca evlerinin önünü sular süpürürdü. Bu iş ağırlıklı olarak Perşembe günü yapılırdı. Bu Cuma gününe hazırlık demekti. Baharda ve yazda hanımlar çocukları ile birlikte kır gezintisine çıkarlardı. Öyle olmasa bile Cuma gününe saygı nedeniyle büyük temizlik işi perşembeden bitirilirdi.

Günlük ve haftalık temizlikten başka bir de mevsimlik temizlik yapılırdı, ilkbaharın başında ve sonbaharın sonun- da geniş çaplı. Oda tabanları, çardaklar ince tellerle tellenir ayrıca çardak boyası ile boyanarak işlem tamamlanırdı. Biri bahara ve yaza öteki kışa hazırlık içindi. Aslında don yıkama işi ile evin büyük temizliği peşi peşine yapılırdı. Amaç kış ortasında ya da yaz sıcağında rahat etmek içindi. Bu sırada bir de haşere ile savaşıma girilirdi. O yıllarda karasinek, sivrisinek, pire ve tahtakurusu yaygındı. Bitli olmak ayıplanırdı. "Pire itte, bit yiğitte bulunur" sözüyle de karşılık verilirdi. Genelde bit kalabalıkları severdi. Pire ise hemen her evde hayvan bulunduğu için bir türlü kökü kurutulamazdı. Tahtakurusu (Bizde ona tahtabiti derler) ahşap evlerde bir türlü önüne geçemediğimiz bir haşere idi. Onun için bağ evleri değerli idi. Kentte kalanlar daha rahat ve serin olan çardakta ya da damda yatarak tah-

takurusundan sakınabilirlerdi. O günlerde gündüz kara sineklerden gece ise sivri- sineklerden çok çekmişizdir. Gavur Gölünün kurutulması ve yaygın DDT kullanılması ile bunlarla savaşım kazanıldı ama Gavur Gölü de öldürülmüş oldu. DDT'nin kalıcı sakıncalar yarattığı ise sonradan anlaşıldı.

KIR GEZİSİ

Eskiden Maraşlılar yağışsız ve yelsiz günlerde Cuma ve Pazar günlerini gezmeye ayırırlardı. Cuma günü yapılan geziye genelde erkekler katılmazlardı. Onlar hem işlerine giderler hem de Cuma namazını düşünürlerdi. Namaz kılma yanlar bile öyle açıkça ortada görünmezlerdi. Cuma günü gezilerine hanımlar, kızlar, erkek çocuklar katılırdı. Bunlar ya evde hazırladıkları yemekleri ya da yapacakları yemeğin gereçlerini yanlarına alırlardı. Kuşluk vakti kişiler küme küme akarsuyun ve ağaçların bulunduğu açık alanlara giderlerdi. Özellikle kızlar bu açık alanlarda oyunlar oynarlar, gönüllerince eğlenirlerdi. Kadınların, kızların eve dönmesi ikindi ezanından sonraya kalmazdı. İkindiden önce eve dönüş öteki günlerdeki kent içi gezilerde de vardı.

Pazar günü yapılan gezilere erkekler de katılırdı. Daha doğrusu erkeksiz Pazar gezisi olmazdı. Bu geziler de kalabalık olurdu. Bu gezilerde beş altı aile bir araya gelir, değişik oyunlar oynarlardı. Bu gezilerin hepsinde öne çıkan yemek ve müzikti. Erkekler ayrıca kendi aralarında da bu tür toplantılar yaparlardı. Bu toplantılar kent içinde de olurdu. Buna "oturak gecesi, oturak gezisi, oturak alemi" gibi adlar verilirdi. Oturak alemi içkili olan toplantıların adı idi. Özellikle kış gecelerinde gençlerin, yetişkinlerin ayrı ayrı yaptıkları bu oturaklar çok canlı ve neşeli geçerdi. Sosyal sınıfın ayrışması ve bu tür toplantıların bir varlık gösterisine dönüşmesi ne yazık ki oturak toplantılarının sonunu getirmiştir. Bugün bu anlamda yapılan toplantıların çok azı gerçek oturak toplantılarına benzemektedir.

KURU YAPIMI

Maraşlılar eskiden ellerine geçirdiği her türlü sebzeyi de meyveyi de kış için kuruturdu. Öyle kuru sıcağı vardır ki yaz aylarımızın her şeyi kurutmaya elverişlidir. Ülkemizde yazları en az yağış alan bölgedir Kahramanmaraş merkezi. Kurutulanların başında patlıcan, kabak, salatalık, biber gelir. Meyveleri de kuruturuz, kimini bütün bütün kimini de parçalayarak. Bu sebze ve meyveleri nemin olmadığı aylarda kurutmak onun niteliğini artırır ve küflenmesini engeller. Bizim kuru yapmak için çok zamanımız olduğundan esintili havalarda ve gölgeli alanlarda bu işi yapmayı yeğleriz. Kurularımızın nitelikli oluşu biraz da geçiş bölgesi oluşumuzdandır. Bu bölgenin ürünleri hem çok lezzetlidir hem de çok sağlıklıdır. Bu durum bu ürünlerin kurularına da yansımaktadır.

Aslında tarhanamız da bir kurutma ürünüdür. Halkımızın unutmadığı eski geleneklerin başında tarhana ge- lir. Bugün tarhana geniş bir sektör oluşturmuştur. Onlarca kuruluş Maraş Tarhanasını üretip Türkiye piyasasına taşımıştır. Bizim tarhanamız yalnız çorba yapılmak için üretilmemiştir. Biz tarhanayı çorba yapıp içtiğimiz gibi çerez olarak da yeriz. Tarhananın çerez olarak sunumu da çeşitlidir. Tarhanayı kebap gibi işleyip yediğimiz gibi yağda kızartarak da tüketiriz. Tarhananın salatasını da yaparız diyeyim de gerisini siz değerlendirin. Çorbası bile nohutlu, şalgamlı gibi değişik biçimlerde pişirilir. Üzerine yağda kırmızı toz biberi kavurup yemek çok hoş olur. Hele yanında pekmez varsa ve ara sıra ekmeğinizi pekmeze bandırıp çorbayla birlikte yerseniz... Tarhana yeniden altın çağını yaşadığı için yapımından uzun uzun söz etmeyeceğiz. Şimdilerde tarhana mala ile çok ince serilerek kurutulduğundan yemesi daha da kolaylaşmıştır. Ama eskiden elle serilen tarhananın da ayrı bir zevki olduğunu da belirtmeden geçmeyelim. Şunu da eklemeyi unutmayalım. Maraş'ta hayvancılık çok gelişmişti ama yazları o denli çok tarhana yapılırdı ki süt

ve yoğurt gereksinimini kendisi karşılayamaz olurdu. İşte yaz günleri İslahiye'den, Halipci akını olurdu Maraş'a. "Halip", "Halep" süt demektir. Bu aileler Maraşlının evlerinde konuşlanırlar, sütlerini özel tenekelerle yolcu minibüsleri ile kente taşırlar ve sütü burada işlerlerdi. Halipçiler 1965'ten sona kentte görünmez oldular.

YAŞAMDAN BİR KESİT

Yine 1957-1965 yılları arasındaki günlere dönelim. Bizim evimiz ana caddeye bağlı bir ufak girinti içerisinde idi. Yokuşlu bir caddenin yokuşlu bir kolunda. Bir komşumuz Hatıplar, bir komşumuz Topallar, bir komşumuz Hafızlar, biraz ilerimizde Çürükler, sonra Düdükçüler, Gazozcular, Karcılar, Seydihanlılar, Konyalılar gibi adlandırılan ailelerle çevrili. Hatıplar'ın ve annemin ailesi olan Hafızlar'ın geçmişinde hep hocalar var. Hatıp sözcüğü hatip sözcüğünün ses uyumuna evrilmiş biçimi. Orada bir Hayriye teyzemiz vardı. Hayriye teyze üçüncü eş olarak geldiği hocanın ölümünden sonra dul kalmıştı. Kuşkusuz yalnızlıktan bunaldığı gecelerde bir türkü tutturduğunda türkü gazele döner sonra şarkı olur daha sonra destan olur gece boyu bir müzik şöleni olarak sürer giderdi. Ben onların bir kısmını ezberlemek, daha sonra da yazmak istedim. Ama o çocukluk yıllarından sonra yazdıklarımı yitirdim, ezberlediklerimi unuttum. Çok güzel imgelerle yüklü şiirlerdi bunlar ama müziği genelde tek bir makam üzerine kurulu idi. Çocukları onun bu davranışına çok kızardı.

Bu nedenle nice Hayriye teyzeler, nice destancı amcalar değer verilmediği dahası aşağılandığı için o sözleri, o deyişleri yaşatamadılar.

Topallar saraçlık yapardı. Evlerinde iki tane de ev tezgâhı vardı. Ara sıra bir şeyler de dokurlardı. O yıllarda kentte eskiden kalma bu tür dokuma tezgâhları azımsanmayacak denli çoktu. Bunlardan biri de halamlardaydı.

Hafızlar, yani dedemler en az altı ay bağda kalırlardı. Ben de kimileyin onlarla birlikte bağa giderdim. Bağa gitmediğim günlerde onların ayazlarında yatardım ki bu yaz akşamlarında benim için bir çeşit özgürlük sayılırdı.

Evimizin önü açıktı. Geniş bir bahçenin de önünde Şekerli Camisi vardı. Cami bahçesinde tek katlı uzun bir yapı vardı. İlk çocukluk yıllarımda orada Balkan göçmenlerinin bir iki yıl geçici olarak konakladığını bir düş gibi anımsıyorum. Onlar daha sonra Türkoğlu'ya taşındılar. Oradan da çoğu Bursa'ya göç etti.

Camimizin imamı Şakir Hoca idi. Tüm mahalleliler onu sayar ve severdi. Hücresinde ya da evinde konuştuğunu onun dışında pek konuşmadığını anımsıyorum. Bir kardeşi ve o kardeşinin çocukları ile birlikte atalarından kalan bir evde kalırdı. Onun geniş bir tek odası vardı. Bana birkaç kez harçlık verdiğini anımsıyorum. Camilerde o zamanlar hiç para toplanmazdı. Mahallede durumu iyi olanlar caminin onarım işini ya da gereksinmelerinin karşılanmasını kimseye sezdirmeden çözerlerdi. Çocuklar minareye çıkmak için çok istekliydiler. Onlar için minareye çıkmak, sela vermek, hele hele ezan okumak büyük bir onurdu. O zamanlarda Ramazan akşamları, Cuma namazı öncesi, Cuma geceleri ve kutsal gecelerde yatsı ezanı öncesinde uzun uzun sela verilirdi. Bu selaların büyük bir bölümü Yunus'un dizelerinden olmak üzere Türkçe idi. Bizim Şekerli Camisinin müezzinlerinin sesi hep orta karar olmuştur. Ancak Sarayaltı Camisinin müezzinlerinin sesi hep çok güzel olurdu. Bunlardan müezzin Berber Ökkeş ezan okumaya ya da sela vermeye başladığında mahallelinin çoğunluğu önemli bir işi yoksa onu dinlerdi. Namazda gözü olmayanların bile onun ezanında ya da selasında kulakları vardı. Şimdi tek yerden okunan ve hoparlörle bütün minarelerde seslendirilen ezanlarda eski tadı bulamadığımı belirtmek isterim.

Şekerli camisinin yanında beş altı tane çınar ağacı vardı.

Bunların altmış yetmiş yaşlarında olduğu söylenirdi. Üç tanesi çok büyüktü. Üzerlerinde binlerce kuş yuvası vardı. Sabahları ve akşamları bu kuşların çıkarttıkları sesler yoldakilerin konuşmalarını engelleyecek denli çok olurdu. O sesleri hep duyumsarım. O ağaçlardan çok daha yaşlı birçok anıtsal değerli ağaçlar yapılara zarar verdiği gerekçesiyle yok edildi. Bunların en büyüğü Haznedarlı Camisininki idi. Ondan sonra Pınarbaşı Camisinin yanındakidir. O yıldırım görmüş olmasına karşın bir yaşam savaşı vermekte idi ki mahalleli onun dalını budağını yavaş yavaş keserek ölümünü hızlandırmıştır. Divanlı Camisindeki ise sapasağlam bir anıt gibi göğe yükselirken hiç yoktan nedenlerle baltalarla yaşamı bitirilmiştir.

O günlerde küçük de olsa her semtin bir çarşısı vardı. Çarşıbaşı'ya çok yakın olmamıza karşın bizim Şekerli'de ve Kuyucak'ta da bir esnaf topluluğu bulunmaktaydı. Bizde çoğunluk marangozlarda idi. Sonra bakkallar gelirdi. Daha sonra çorapçılar çoğunluğu ele geçirdiler. 1957'de Sarayaltı'ndaki hızara ek olarak Şekerli'de ve daha sonra Kuyucak'ta da bir hızar açılmıştı. Hızarlar genel olarak Dumlupınar ve Mağralı mahallelerinde konuşlanmıştı ve genelde kaçak ke reste işlerlerdi.

ŞIRA YAPMAK

Maraş'ta şıra yapmak çok önemli bir uğraştır. Birçok konuda özel olan Kahramanmaraş'ın kendine özgü üzümleri vardır. Bu üzümlerden çok özel şıralar yapılmaktadır. Özel üzümlerimizin başında kabarcık, azezi, kirkit ve marhabaşı (markabaşı) gelir. Pekmez, pestil, sucuk, kırma yapımı için en uygun üzüm kabarcıktır. Kabarcık ince kabuklu, bol sulu, güzel kokulu olduğu için aynı anda sofralık bir üzümdür ama uzak yerlere taşınması zordur. Azeziden ise bastık pek güzel olur. Kirkit azeziden kabuğunun biraz daha kalın olması ile ayrılır. Marhabaşı sofralık bir kara üzümdür. Kışa doğru

bile bulunabilmesi, kendine özgü tadı ve lezzeti ile çok hoş bir üzümdür. Marhabaşı bol ürün verdiğinden ve pahalı olduğundan üreticiye bol da kazanç getirir.

Şıra eskiden biraz da imece ile yapılırdı. Bugün daha çok maddi kazanç amaçlandığından imece kalmamıştır.

DOĞAMIZ AĞAÇLARIMIZ

Eski çağlarda kentler yeni yeni kurulurken daha para nedir bilinmez iken alışverişler üç temel nesneyle yapılırmış. Bunlar buğday, şarap (üzüm) ve zeytindir. Üzüm belki çok yerde bulunur ama temel olarak ılıman iklim kuşağını, iklimlerin geçiş bölgelerini sever. Buğday ovayı ve suyu ister. Buğday ekilen yerler yazın sıcak olmalıdır ki başaklar kurusun, sap saman birbirinden ayrılsın. Zeytin Akdeniz iklimini, yazın sıcağı, kışın ılımanlığı ile hem de kışın ufak tefek soğuğu olan belli yerleri sever. Demek ki uygarlık dediğimiz olgu boşuna Anadolu'dan ve onun yakınlarından başlamamıştır. Salt bu nedenlerle bile ilimizin uygarlıkların tam da orta bir yerinde bulunduğunu söylememizde bir sakınca yoktur.

Bizim kentlilerin hemen hepsi bağ, bahçe uzmanı gibidir. Dahası adamın kişiliğine saygı göstermezsen sana kızar, kendisiyle şakalaşırsan biraz canı sıkılır, ancak bağına, bahçesine kötü dersen seninle tüm ilişkilerini kesebilir. Bu nedenle bizde en iyi bağ herkesin kendi bağıdır. En iyi ağacı, en iyi sebzeyi o yetiştirir.

Bir bakırcı dostumuz güzel incir fidesi bulmuş. Dük- kanının önüne koymuş, uygun bir anda götürüp bağına dikmek için. Bu arada bir bağcı bakırcı dostumuza "Usta, ceviz çitillerin aşılı mı?" diye sormuş. O da "Evet ama bunlar pahalı tanesi beş lira!" deyip adamı uzaklaştırmak istemiş. Ama adam birer liraya alabileceği fideye beşer lirayı hemen sayıp fideleri alıp gitmiş. Ertesi yıl bizim tüm yaşamı neredeyse şaka olan ustaya aynı adam gelip "Usta, bana verdiğin ceviz çitillerinden incir çıktı" diyerek hesap sormaya kalkmış. Bizim usta soluklan-

madan adamı hemen yanıtlamış ve "Yerini severse öyle olur oğul!" demiş. Demem o ki ceviz fidesi ile incir fidesini karıştıran bile kendisini evrenin en iyi bağcısı sanar bizde.

Kalekaya başta olmak üzere güzel fındık yetişir bölgemizde. Fındığımız Karadeniz fındığından hem daha iri hem de daha dolgundur ama kabuğu biraz serttir. Kabuğunun sertliği onu küflenmekten korur. Bir ara Karadeniz fidesi ile aşılanarak ürün ıslahı yapılmak istendi ise de kendi fındığımızın daha dayanıklı ve içinin daha dolgun oluşunun bir şans olduğu düşünüldü sonradan. Eski ürün değiştirilmedi. Öylesi daha iyi oldu. Biz kendi fındığımızı bugün severek tüketmekteyiz. Yörede artık fındık festivalleri bile yapılmaktadır. 2014 yılında Karadeniz Bölgesinde fındık üretimi beklenenden az olmuştu. Fındık tüccarları bu yüzden Maraş'a gelerek Kalekaya fındığının toptan alımını yapmışlardı. Bu nedenle 2014 yılından başlayarak Maraş da fındık üretimi yapan bölgelerden biri olarak belgelenmiş oldu. O yıl fındık tüccarlarına yüz tondan daha çok fındık satıldığını anımsıyorum.

Yeşildere, Çokran, Karadere, Sır kısıklarında turunçgil de yetişir. Turunçgil ağaçlarını salt kendi gereksinimlerini karşılamak için diker çiftçimiz. Yetiştirdiğimiz portakalı, mandalinayı kendimiz tüketiriz. Köylümüz yalnız kendi tüketimi için limon, portakal yetiştirmektedir. Turunçgil, Aşağı Andırın dediğimiz Yeşilova (Tokmaklı ve Kesim) çevresinde çok yetiştirilse de onların da pek büyük bir pazar payı olduğunu sanmıyorum. Ancak orada yeni yeni muz, avagado, kivi gibi meyvelerin yetiştirilmesinde epey yol alındığını da biliyorum. Onlardan çok yakında bir patlama da bekliyorum. Turunç meyvesini limon yerine de kullanırız. Mide yakmayan bir ekşisi vardır onun. Bu nedenle ekşiye karşı midesi duyarlı olan kişilerin limon yerine turunç denemesini rahatlıkla önerebilirim. Bu durum onlar için daha sağlıklı olabilir. Ben turuncun ekşisini de reçelini de pek seviyorum.

Fıstığımız çok boldur ve çok niteliklidir. Antep Fıstığı diye

ün yapan fıstıkta bizim payımız çok büyüktür. Ancak fıstık piyasamızın bir türlü olgunlaştırılamaması, şıra hanımızın olmaması, üstelik fıstık bahçelerinin çok bol olduğu Pazarcık ilçemizin ticarette Gaziantep'i öncelikli olarak seçmesi de büyük ölçüde bizim adımızı devre dışı bırakmıştır. Türkoğlu ilçemizdeki fıstıklardan birçoğumuzun bilgisi bile yoktur. Bir de bizdeki fıstıklıkların çoğunun öncesinde bağcılığın bulunması da bağ ile fıstıklığın birbirine karışmasına neden olmuştur. Eskiden fıstık ya da zeytin dikilen bağlara üzüm de dikilirdi. Üzüm tiyekleri çabuk gelişir bu arada zeytin ya da fıstık nazlı nazlı büyürdü. Sonra bu nazlı nazlı büyüyen fıstık ya da zeytin ağaçları asmaları köreltir ama bu kez de yetişmiş fıstıklık ya da zeytinlik boy gösterirdi. Bu nedenle de "Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı." sözü de söylenmiştir. Fıstık piyasamızın bulunmayışında bizim yöneticilerimizin de tüccarlarımızın da olumsuz yaklaşımını yadsıyamayız.

Fıstığın ziraatı genelde tek başına yapılmaz. Çünkü fıstık verimlilik yönüyle üreticiyi şaşırtır. Hiç belli olmaz bir bakarsınız bir yıl çok az verim alınmıştır, bir başka yıl bakarsınız ki ummadığınız denli çok verim almışınızdır. Ya da veriminiz pek bol değildir ama ürün çok para getirmiştir. Oysa fıstığın yanına dikeceğiniz üzüm sizi pek şaşırtmadan ürününü sürekli sunar. Onun için fıstık üretimi tek başına yapılmamalıdır. Bu yönüyle fıstıkçılık biraz da ağa işi sayılır. Pur dediğimiz kumlu dağlarda ve killi topraklarda fıstık ağacı iyi yetişir ama iyi ürün vermez. Üstelik kışı sert geçmeyen yıllarda da verimi düşük olur fıstığın. En verimli yılı kesme ağaçlarının soğuktan kavrulduğu yıllardır. Fıstık ağacı, ya fıstık meyvesinin tohum olarak ekilmesi ya da bizim "sakızlık, melengiç, buttum" dediğimiz ağaçlara aşılanmasıyla elde edilir. Doğrudan dikilen fıstığın meyvesi küçük olacağından o da yeniden aşılanmalıdır. Fıs tık ağacından iyi verim almak için fıstıklıklarda bu ağacın erkeğinin de bulunması gereklidir. Sözün burasını deşelememin gerçek nedeni fıstık üretimini anlatmak değildir.

Sakızlık ve özellikle melengiç ağacının ilkbahardaki meyve sürgünü daha taze iken yenebilmektedir. Bu sürgünlere "pürçenk" denir. Pürçengi burçak ile karıştırmamak gerekir. Burçak otsu bir bitkidir ve bizim doğamızda daha çok mercimek tarlalarında görülür. Pürçenk yumurta ile pişirilerek omlet yapılabilir, salataya katılabilir, börekleri yapılabilir. Çok hoş ve çok keskin kokuludur. Onun için yemeklere yeterinden çok katılmamalıdır. Sabahları peynir ya da çökelekle ekmek arası yemek de çok hoş olur. Ayrıca melengiçin kahvesi de sevilerek içilir. Öteki kahveler gibi bedeni sarsmaz. Bağımlılık yapmaz.

Aşağı Andırın ve Türkoğlu ovasında bol bol yer fıstığı ekilir. İyi de kazanç getirir köylümüze. Dalı, yaprağı da hayvan yemi olarak çok değerlidir. Yer fıstığı bir Çukurova meyvesidir ama bizim iki ilçemizin kimi yerleri Çukurova'yı aratmaz birçok yönden. Ne de olsa ilimizin denizden yüksekliği 330 metre ile 3000 metre arasında değişmektedir ve bizde çeşitlilik hep yaşanılagelmiştir. 2014 yılından başlayarak Maraşaltı, Narlı ve Türkoğlu ovalarında pamuk yerine yer fıstığı ekilmeye başlanmıştır. Yer fıstığında da bu ovalarda büyük başarılar sağlanacağı açıktır. Bu çeşitliliğin yararı olduğu gibi zararı da vardır. Sözgelimi güney ovamızda hemen her bitki yetiştiğinden ileride vazgeçilir diye şeker fabrikası kurulmamıştır ya da böyle bir gerekçeye sığınılarak vatandaşımız atlatılmıştır. Gerçi çok geniş alanlarda ekilen çeltik daha sonra yerini, biraz da çok kazanç getirdiği için pamuğa bırakmıştır ya. Bugünlerde yerel çeşidimiz sarıçel tik pirincinin iyi gelir getirmesi nedeniyle çeltik ekiminin yeniden canlanmakta olduğunu da duymaktayız. Dahası çiftçilik geleneğinden gelen bir sanayicimiz sarıçeltik ekimini yeniden canlandırmak için düğmeye basmıştır. Bu özel pirincin damaklarımızı yeniden tatlandırması ve soframızı bereketlendirmesi bizim için çok sevindiricidir.

Güney ovalarımızda bugün en çok mısır ekilmektedir. Biz mısıra "darı" deriz. Son yıllarda mısır verimi ve kazancı olarak öteki ürünleri çok geçmiştir. Bu nedenle eskiden pamuk eki-

len alanlara bugün mısır ekilmektedir. Mısır yağının aranılır olması bize bereket getirmiştir. Aslında mısırdan, başka ülkelerde alkol (etanol) de üretilmektedir. Bizde de böyle mısır üretimini özendirici değişik seçenekler olsa çiftçimiz daha da mutlu olacaktır.

Kekik deposu olan doğamız için de birkaç söz söylemeliyiz. Dağlarımız kekik kokusundan geçilmez baharda. Birçok insanımız yeşilken toplar satar kekiği. Daha sonra olgunlaştığı dönemde gerçek hasat yapılır. Bunun belli bir zamanı vardır. Erken hasat yapılırsa kokusu az olur. Geç hasatta da koku azalır. Kekiğin çayı her yerde içilir. Kekik çayı kaynatılmadan hazırlanır. Kekikten yağ da çıkartılır ama onu biz bilmeyiz. Bizim bildiğimiz çoğunun bilmediği kekiğin olgunlaşmadan taze taze yenmesidir. İlkbaharda ke- kik daha olgunlaşmadan koparılır. O zaman kekiğin kokusu çok keskin değildir ama daha hoştur. İşte bu yeni sürgün kekik, peynir ya da çökelekle ekmek arası kahvaltılarda boy gösterir. Yeni sürgün kekik, en güzel ekmek arası olarak tulum (tuluk) peyniri ile iyi gider.

Doğamızda kekik gibi kuşburnu da pek boldur. Şimdilerde bol da kazanç getirmektedir. Eskiden bu denli toplandığını anımsamıyorum. Kuşburnuna bizde "itiburnu, itburnu" derler. İtburnu demişken itgülünden de söz etmek gerek. Bunun bilim dilinde bir başka adı daha vardır (roza kanina) ki bizdeki itgülünü bire bir karşılar bu sözcük. İtgülü bölgemizde güneye bakan kurak yamaçları seçer. Bu seçimde dik yamaçlar önceliklidir. Dahası kentte ya da bir başka yerleşim yerinde ev yeri için açılıp bekletilen alanların kuzey yamaçlarında kendine bir yer bulur hemen. İtgülünden eskiden nenelerimiz deri sayrılıklarının sağaltımda yararlanırdı. Bugünlerde yurt dışından pek çok kuruluş ilaç ya da kozmetik yapma amacı ile toplatmaktadır itgülünü. Yaz başlarında çiçekleri toplanarak değerlendirilir. Çiçek kurumaya başladığında artık itgülü ekonomik değerini yitirmiş olur. Güneye bakan dik yamaçlarda kendiliğinden yetişen bu bitkinin bugün ekimi de yapılmalı-

dır.

Sulu alanlarda nergis, susuz yamaçlarımızda sümbül olur baharları. Şimdi bunları bahçelerimizde de yetiştiriyoruz. Ama doğal yetişenlerin kokusu, dayanıklılığı bir başka oluyor.

Baharda çiğdem de çok tüketilir bu yörede. Haşlanıp, tuzlanıp çerez gibi de yenir. Onun yumrusunun gömleklerini peş peşe açmak çok zevklidir. Bizim dağlarımızda bol bol bulunur. Çiğdemtepe diye adlandırdığımız bir dağımız bile vardır.

Orkidelerimiz çiğdemlerimizden de boldu eskiden. Dondurmacılık o denli ileri gitti ki bu orkidelerimizi koruyamaz olduk. Her gün tonlarca dondurma üretilen kentimizde doğamızdaki orkideler ne yapsın. Bu doğal orkideleri toplayanlar ortadaki büyük ana yumruyu bırakarak öteki yumruları toplasalar her yıl ürün derebilirler ama öyle yapılmadığını herkes biliyor. Biri bu Maraş orkidelerinin kültürünü yapabilmeli artık, demekten başka çıkar yol göremiyoruz. Yine de orkidemiz dondurmacılara karşın varlığını sürdürebilmekte, kendisini sevenlere ve kendisinden şifa bekleyenlere elini uzatabilmektedir. Benim bildiğim hiç el değmemiş orkide bölgelerimiz de var doğamızda. Onları en yakınlarıma bile söylemeyeceğimi sanırım dile getirmeme gerek yok. Doğadaki orkidelerimizden dağ başlarında olanlar iridir. Dondurmaya daha çok sertlik verir, kıvamından ve kokusundan öte. Enginlerde yetişen orkideler daha küçüktür ama kokusu keskindir. İkisini de bir arada bulundurarak, harmanlayarak tüketmek daha iyidir. Son duyumlarımıza göre dondurma üretiminde kullanılan orkidenin insan eliyle üretimi gerçekleştirilmiş ve üretim yapılmaya başlanmıştır.

Fıstık çamına bizde "çedene" derler. "Çıt çıt çıt çıt çedene de/ Sar bedeni bedene" diye bir de türkümüz vardır. "Dünya dolu yar olsa da/ Alacağın bir tane" diye sürer gider bu türkü. Ülkemizin birkaç fıstık çamı yöresinden biridir burası. Çam meyveli olunca kazanç da getiriyor, korunması da kolay oluyor. Bu nedenle fıstık çamı dikilebilecek çok geniş orman

alanlarımız bu meyve ile doldurulabilir. Bizde "çedenelik vakıf" diye bir deyim vardır. Fırsatçılığı anlatır. Hani "Fırsat bir düşer, yiğit bin yaşar." derler ya, öyle bir şey. Derler ki çobanın biri beyin çedeneliği birilerine vermesinden, kendisinin oraya girmesinin engellenmesinden, dahası bu meyveye bir türlü uzanamamasından çok sıkıntı duyarmış. Bir gün bey, ormanda bir dara düşmüş ve çobanın yardımı ile kurtulmuş. Bey çobana "Dile benden ne dilersen!" deyince "Değneğimi havaya atayım, yere düşünceye dek bana beylik verin, beylik yapayım." diye yanıtlamış. Sonunda çoban değneği havaya atmış ve "çedenelik vakıf" diye bağırmış. O nedenle bizim buralarda, bir günün beyliği de beyliktir, bir anlık beylik de beyliktir.

Alıç bizim bütün dağlarımızda bulunur. Ölmez ağaçlarımızdandır. Öyle ki bugün bile doğal koruluğu vardır alıcın. Bunlar aşılanıp geliştirileceğine salt odunundan yararlanmak için kesilmiş de kesilmiştir. Oysa o denli nazlı büyür ki bu ağaç. Alıç gibi ölmez ağaçların ortak özelliği kesilmiş, sökülmüş ya da yakılmış bile olsalar kökünden toprakta kalan küçük bir parçasından yeniden yaşam bulmasıdır. Böyle olmasına karşın, biz birçok yörede bu ağaçları köküyle kömeciyle ortadan kaldırmışızdır. Şimdi dağlarda gezinirken diyorlar ki, burası Kızılalıç, burası Sarıalıç. Ama bakıyoruz ortada ne sarı alıç var ne de kızıl alıç. Ben alıcı hep dağlarımızın, tepelerimizin bekçisi gibi görüyorum. Yüzlerce yılda serpilip boy atıyor kendi kendine. Onu da bir çeki odun için kesmiyorlar mı, işte o çok zoruma gidiyor.

Hep yabanıl meyve ağaçları zor büyür sanmayın. Meyvesi olmadığı halde ya da meyvesinden doğrudan yararlanılmadığı halde çok yavaş büyüyen orman ağaçlarımız da vardır. Çitlenbik bunlardan biridir. Çok nazlı büyür bu ağaç. Gerçi onun da meyvesi vardır ama alınıp satılmaz. İşte öyle bir tadına bakılır bulunabilirse. Şimdilerde Andırın bölgesinde sürdürebilmektedir çoğunlukla yaşamını.

Sedirin son sınırıdır ilimiz. Engizek dağından kuzey de de

doğuda da sedir bulunmaz. Bizim bölgemizin sedirleri kesilerek Göksu ırmağına oradan da Birecik'e taşınmıştır yüzlerce yıl. Hep gemi yapılmıştır. Ya doğrudan Fırat'taki İnce Donanma için kullanılmış ya da Basra'ya götürülmüş öteki donanmalar için. Odunsala diye bir dağımız vardır çırılçıplak. Sedirlerimiz çoğunlukla oradan toplanıp götürülmüştür Göksu'ya. Göksu'dan da Fırat'a yüzdürülmüştür. Eskiler derler ki, Nemrut bu dağın odununu götürmüştür, Halil İbrahim Peygamberi yakmak için. O yüzden ot bile bitmez olmuştur bu dağda. Sedir odununun ısısı yüksektir. Çürümeye karşı dayanıklıdır. Özel rengi ve kokusu çok beğenilir. Kolay işlenir. İşte bu özellikler Suriye'nin ve Torosların sedirini bitirdiği gibi ilimizin sedirini de en aza indirmiştir.

Kayın, meşe, köknar, ardıç, sedir gibi ağaçlar da nazlı büyürler çama göre. Yaprağını hiç dökmeyen meşelerden bir tanesi "kesme" diye adlandırılır. Kesmenin yapraklarının orasında burasında küçük küçük dikenleri olduğundan hayvanlar pek kolay yiyemez bu ağacın yapraklarını. Dallarını çobanlar kışın keserek hayvanlarına sunsa da öteki meşelere göre zorluğu vardır bu işin. Bu nedenle dağlarımızın birçok yöresinde eksilen ağaçlara inat kesmeler öyle ya da böyle varlıklarını sürdürüp gitmektedir.

Bir meşe çeşidimiz daha var ki evlere şenlik. Bu meşe güzel güzel büyür ama kesmesi zordur. Kolay kolay çivi bile çakamazsınız. "Demir meşesi" derler adına. Kestikten sonra hele de kuruduktan sonra parçalara bölmek, biçmek, çivi çakmak deveye hendek atlatmaktan daha zordur. Meşenin bir çeşidinin de dalları yere doğru, söğüt dalı gibi sarkanı vardır ki tam bir süs ağacıdır.

Meşe türlerinin "palıt" dediğimiz meyvelerini hayvanlar severek yerler. Palıt gibi tespihi de sever hayvanlar. Tespih, aynı adı taşıyan ağacın meyvesidir. Acıdır ama hayvanlar severek yerler. Süt veren hayvanların sütünü artırır tespih. Bu tespih için söylenecek bir başka söz daha var. Biz küçük de-

relerde bu tespih tanelerini taşla ezer, ezilmiş tespihleri suya atardık. Balıklar ezilmiş tespihin etkisiyle kısa bir süre baygınlık geçirirlerdi. Böylece onları yakalardık. O derelerde su pek kalmadı, balık da hepten tükendi. Tespihin bu özelliklerinden ilaç sanayinde yararlanıldı mı bilemiyorum. Biz, çok zehirli olduğu söylendiği için hiç tadına bakmadık. Son bir söz, tespih ağacına fındık aşılanabilir derlerdi, bunu da hiç denemedik.

Çam fazla yüksek tepelerimizin soğuğuna dayanamaz. Gerçi yüksek tepelerde ot bitirmek de zordur ya o zor koşullarda ağacı nasıl bitirebilesin. İşte Odunsala dediğimiz dağımız bitki örtüsünü bir kez yitirip erozyon nedeniyle topraksız kalınca çırılçıplak olmuştur. Artık Odunsala'da ot bile bitmemektedir. Nemrut'un İbrahim Peygamberi yakmak için buradan odun götürmüş olması doğru olmasa da kimi yerlerde kesilen ağaçların yeniden dikilmesinin ne denli zor olduğunun kanıtı oradadır. Gerçek olan Osmanlı'nın Birecik'teki ince donanmayı ilimizin sedir ağaçlarından yaptığı ve sürekli sedirlerimizin kesildiğidir. Olan sedirinden yoksun kalan dağlarımıza ve bize olmuştur. Oysa eskiden dağ köylerimiz o denli ormanla içi içe imiş ki bu köylerin, bu köylülerin "Kadısı kamalak, müftüsü çam" imiş. Şimdi oralara devlet eli girmiş ama ormanlar da yitip gitmiş. Bu yitimde orman köylülerimizin de oldukça suç sahibi olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yoktur.

Derelerimiz ve sulak yerlerimizde hep çınar bulunur. Koyu gölgeli ve her zaman sulu bir yer olması nedeniyle gezintilerde hep istenen yerdir çınarlıklar. Kentimiz de hep derelerin yanında kurulu olduğu için birçok alanımızı çınarlar süsler. Öyle ki bunların birkaçı anıt ağaç konumuna gelmişti önceleri. Ama her biri bir uyduruk gerekçe ile kesildi gitti. Haznedarlı camimizdeki bir çınar ile Pınarbaşı'ndaki bir çınar yıldırım düşmesi nedeni ile yanmış içi oyulmuştur. Bu ağaçlar sonra da ölmüştür. Bunların kalıntılarını bugün bile görmek olasıdır. Öteki çınarlarımızdan birkaçı ev ya da cami temelini oynattığı gerekçesi ile yok edilmiştir. Yazları koyu bir gölgesi olan çınar

ayrıca tozu da tutar. Gerçek işlevi ise başta serçeler olmak üzere kuşlara yurt görevi üstlenmesidir. Eskiden kentteki her bir çınarın üzerinde yüzlerce kuş pineklerdi. Akşamları ve sabahları hepsi birden ötüşür ve büyük bir orkestra oluştururlardı. Araba gürültüleri gibi çevre kirliliğinin artması, bu ağaçların yaşam alanlarının daralması ile bugün kuşların cıvıltısı duyulmaz olmuştur. Çınarın eskiden beri bir yıldırımlık görevi üstlendiğini de belirtmek gerek. Osmanlı otağını boş yere yüce çınarların yakınına kurmamıştır ama onların bir de olumsuz yanını söyleyelim. Doğal olarak suya çok gereksinim duyan bu ağaç bir de baharda tozuması ile ya da yaprağında tuttuğu tozların yel ile dağılması nedeniyle sağlığımızı olumsuz yönde etkiler. Kavak ve akçaağaç gibi bu ağacı da kente çok dikmenin karşısında olduğumu belirtmeliyim. Ayrıca sonbaharda da yapraklarını dökmesi aylar aldığı için temizlikte de sorun olmaktadır belediyelerimize. Bütün bunlara karşın çınar, su sesi ile kuş sesinin kaynaştıran, altında oturanlara esenlikler dağıtan bir ağaçtır. Türklerin kutsadığı üç ağaçtan biridir. Ötekiler ise ardıç ve kayın olmalıdır. Ardıç geç yetişen, susuzluğa son derece dayanıklı bir ağaçtır. Hiç toprak parçası bulunmadığını sandığımız kayaların içinde bile biter. Ardıçtan çürümediği ya da yarılıp çatlamadığı için ev gereçleri yaparlardı eskiden. Ayrıca evlerin orta direkleri, kirişleri hep ardıçtan olurdu. Derler ki bir nedenle bir ev çökerse ardıç ağaçları, bizden o evde bir dal da mı yoktu, diye söylenirlermiş.

Kavak da orman ağcıdır ama insanımız dikip büyütmezse kendi kendine yetişmez. Kanada kavağı ya da aynalı kavak buralara 1970'den sonra gelmiştir. Ancak yetiştiricilerin bu hızlı büyüyen, kazanç getiren kavağı pek sevdiklerini söyleyemeyiz. Bizimkiler daha servi kavaktan bıkmış değildirler. Düzgün ve uzun olduğu için her zaman alıcısı bulunmaktadır servi kavağın. Bu nedenle de servi kavağı yetiştiriciliği akarsu kıyılarında sıkıntısız olarak yapılmaktadır. Kavak için tarla, bahçe açanımız çok azdır.

Söğüt de kavak gibi suyollarında, özellikle denizden yüksek kesimlerde yetiştirilen bir orman ağacımızdır. Birkaç yılda bir budanır. Bu yolla kerestesi ve odunu elde edilir. Söğüt ve Söğütlü adında birçok yerleşim yerimiz ya da me ramız da vardır. Söğüdün bir de servi söğüt çeşidi vardır. Bunlar yalnız bağlarımızı ve dinlenme yerlerimizi süsler. Özellikle salkım saçak görünümüyle kişiye ayrı bir huzur verir.

Eskiden başta Gavur Gölü olmak üzere geniş sazlıklarımız vardı. Bugün binlerce kuşa yurt olan bu göl kurutulmuş ve üç beş kuruşa satılmıştır. Bu gölde öyle saz olurdu ki tüm ülkemize yetecek denli çoktu. Şimdi balıklarıyla, kuşlarıyla birlikte sazlarımızda yok oldu gitti. Yine sazımız var ama küçük küçük topluluklar biçiminde ve değişik yörelerde.

Ormancılarımızdan Ahmet Tepebaşı doğamıza çam dışında da ağaç dikimini başlatan kişidir. Bu ağaçlar ister meyveli olsun ister meyvesiz on yılı aşkın bir süre dağlarımıza ekilmiş ya da dikilmiştir. Bugün de bu ekim ve dikim işi sürüp gitmektedir. Bunlardan ceviz, badem, atalması, taşlıarmut, kiraz, dut, erik ya da akasya bir çırpıda sayabileceklerimizdendir. Meyveli ağaçlar köylünün doğrudan koruyacağı ağaçlardır. Akasyaya gelince hem yol boyunca yolu belirlemek ve sağlamlaştırmak gibi bir görev üstlenmiştir hem de arıcılığa büyük katkı sağlamıştır. Ahırdağı'na dikilen akasya ağacı için milyonu bulan sayılar söylenmektedir. Niceliğin ötesinde uzun süre çiçek açan nitelikli bir akasya türünü de doğamıza kazandırmıştır Tepebaşı. Uzun süre çiçek açan bir akasya türünü bir rastlantı sonucu saptamış ve bu akasya türünün yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi akasyaların da erkencileri, ortacıları ya da geçcileri olmaktadır. Tepebaşı'nın yaygınlaştırdığı tür erkenci olarak çiçeklerini açmaktadır ama ikinci kez, üçüncü kez de çiçek açmaktadır. Bu nedenle arıcılar için öteki türden üç ağaca eşdeğer olmaktadır. Uzun süre açan bu akasya türüne "Maraş Akasyası" adını veren bu güzel insanı saygıyla anıyorum. 1950'li yıllarda arıların çevreye büyük zarar verdiği

söylenirdi. Özellikle bizim eşek arısı dediğimiz yaban arılarını toplayıp götürenlere devletimizin tarım yöneticileri para verirdi. Yani bu bir devlet politikası idi. Bugün için arı yaşamın olmazsa olmazı sayılmaktadır.

Çam için birkaç söz daha edelim. Ben küçükken büyükler çam dikilmez derlerdi. Çam yelle, kuşlarla ekilirmiş. Fidesi bir türlü bir yerden bir yere taşınamazmış. Bu düşünceden esinlenerek mi yapıldı bilemiyorum, 1960'lı yıllar olması gerekir Eskişehir-Bilecik kırsalına uçakla tohum atılmıştı. Bu tohumlardan birinin bile can bulduğunu duymadık. Sanırım doğadaki kuşlar epey sevgilerini sunmuşlardır bunu yapanlara. Orman bölge müdürlerimizden Ömer Dedeoğlu ve Fethi Balık ile dereden tepeden konuşurken söz buraya gelmişti. Dedeoğlu "O zamanlar tüplü fidan yoktu. Tüpsüz çam fidanlarının nasıl dikileceğini ormancılar olarak çözememiştik. Bu işi Amerikan Hastanesinin doktorlarından öğrendik ilkin." demişti. Şimdi en düşük ücretle çalışan orman işçisi bile tüpsüz fidanlarda yüzde doksan beşin üzerinde verim alıyor. Kaldı ki yeterince tüplü fidan bulmak da artık olası. Bu koşullar altında başta Ahırdağı olmak üze re doğamızı yetmiş yıldır yeşerten ormancılarımızın hepsini kucaklamak, bu işe öncülük eden Mesut Can'ı da özellikle anmak gerek.

Sıcak ve nemli kısıklarımızda, koyaklarımızda tosak, şimşir, hartlap gibi ağaçlarımız yetişir. Bu ağaçlar ulu ağaç değildir ama sık olurlar. En kalınının çapı 20 santimetreyi zor bulur. Ancak kuruduktan sonra zor kesersiniz, zor çivi çakarsınız. Bunların en serti tosaktır. Bu ağaçların kerestesi kuruduktan sonra ne yarılır ne çatlar. Bu nedenle kaşık ve bıçak sapı yapmakta kullanılırdı eskiden. Ayrıca topaç (deveme) gibi oyuncaklar ve özel gereçler için özenle aranırdı.

Çam ormanlarımız arasına yeni yeni geniş yapraklı ağaçlar dikilmektedir. Bu işlem en çok orman yangınlarını önleme açısından yararlı olacaktır. İğne yapraklı ağaçların kurumuş yaprakları (Biz ona pür diyoruz) örtü yangınında, dökülme-

miş yaprakları da tepe yangınında önemli bir etken olmaktadır. Araya yerleştirilecek geniş yapraklı ağaçlar yangının yayılmasını önler. Onların yaprakları sonbaharda döküldüğü için yangına neden olmaz. Doğal denge ve çeşitlilik açısından da yararı çok olur. Başta arıların bal yapmasında ve bitkilerin döllenmesinde çok önemli olan böceklerin yaşam alanları genişler. Bir de meşe gibi geniş yapraklı birçok ağaç türü yangından sonra bile yeniden yaşam bulur. Orman yenilemesinde zaman kazandırır ve maliyeti düşürür.

Yeri gelmişken üniversitemizdeki iki hocamızdan söz etmek istiyorum. Bunlar bitki çeşitleri için araştırma yapmaktadırlar. Bunlardan biri Mehmet Sütyemez hocadır ki değişik ceviz türleri bulmuştur. Bu cevizlere de "Sütyemez 1, Sütyemez 2" gibi adlar vermiştir. Doğal olarak bu hocanın bu türleri geliştirmiş olabileceğini varsayabileceğimiz gibi bölgemizde var olanları kayıt altına almış olabildiğini de düşünebiliriz. Her iki durumda da hocamızı kutlamak bizim görevimizdir. İkinci hocamız Şehabettin Elçi'dir. O da geçici olarak kaldığı konuk evinin bahçesinde kendiliğinden biten bir otu görür bir gün. Bu bir fiğ otudur. Ancak bu fiğ o ana dek bildiklerinden çok daha değişiktir. Hemen onu kültüre alır. Adına da "Elçi Fiği" der. Bugün Elçi Fiği ülkemizin her yerinde yemlik bitki olarak önerilen bir tür olmuştur. Çok verimli bir türdür. Doğal olarak çok çeşitli bir iklim yapısı gösteren bölgede daha çok bulunacak türlerin var olduğunu düşünmekteyiz. İlgilenebileceklerin ve araştırma yapacakların dikkatine sunulur.

Ahırdağı'na çıkarken bugün Yalnızardıç dediğimiz bir yaylamız var. Bu yaylamızın kente uzaklığı 3-4 kilometreden çok değildir. Burada eskiden bir yüce ardıç yaşardı. Adını da bölgeye vermişti, Yalnızardıç derlerdi ona. 1968 yılında yandı kül oldu. Büyük bir olasılıkla ısınmak isteyen bir çobanın ateşi yaktı onu. Ben o zamanlarda kentte yok idim. Yanması günlerce süren ve kentin birçok yerinden görülen bu olaya karşı hiçbir şey yapılmamış olması bu kentlinin en büyük utançla-

rından biri olmalıdır. Eskiden meyvesi boyacılıkta kullanılan ağaçlarımızdan biri de "cehre" idi. Dağlarımızın bir bölümü hep cehre ile kaplıydı. Bol da para getirirdi cehre. Ancak kimyasal boyalar çıkınca cehre de kalmadı cehrelik de. Neredeyse örnek göstermek için bir tane bulana aşk olsun diyeceğiz.

İğde de yaza yaklaşıldığını muştulayan bir ağaç. 15-20 gün çiçekleri kokar da kokar. Meyvesi yenen iğde ağaçları da vardır. Onlar biraz kök tutmakta ya da boy atmakta nazlıdır. Elbet baharı badem çiçekleri karşılar doğada. Ama badem çiçekleri evecendir. Bir ışık bulsa hemen açar. Sonra soğuğa karşı duramaz ve çiçeklerinin bir kısmını yele verir. Ama iğde ona göre biraz geçcidir. Mayıs sonu başlar kokular dağıtmaya. Neredeyse Haziran sonuna değin sürer gider bu güzel kokusu.

Üzüm denince kabarcık ile marhabaşı (markabaşı) başı çeker bizde. Eskiden azezi ile kirkit de bunların arasında hep yer bulurdu. Şimdi azezinin önemi azalmış gibi duruyor. Kabarcık taze taze zor taşınır. Kabarcığımızın dışında kalan öteki üzümlerimizin taşıma zorluğu yoktur. Kabarcığın dışındakilerin tehi de az olur. Azezinin bastığı ve öteki şıraları kar gibi beyaz olur. Kabarcık ve azezi sofralık olarak tüketildiği gibi şıra yapımında da başı çekerler. İkisinin de suyu kolay çıkar ve kabukları incedir. Özellikle kabarcığın suyunu elde etmek sıkıntısızdır. Kabarcıktan yapılan şıralarımızın üstün tadı biraz da yöremizdeki güneşten gelir. Bizde yazları gerçek anlamda tam bir kuraklık vardır ve güneş yakar da yakar. Sözgelimi pekmezi ateşte yoğunlaştırırsanız güzel bir pekmez elde edersiniz. Ama pekmezi güneşte olgunlaştırırsanız tadı belki bin kat birden artar. Aynı biçimde güneş bastığımızın, pestilimizin, sucuğumuzun dahası salçalarımızın da tadına tat katar.

Bölgemiz insanları kabarcık yemeden üzüme doymaz. İnce kabuklu olduğundan uzak yerlere taşınması olanaksızdır. Kabarcığın da birkaç çeşidi vardır. Ben en çok kokulu kabarcık ya da miskiye denen türünü beğenirim. Yörede tosbağa kabarcığını seven daha çoktur. Azezi ve kirkit kabarcığa göre daha

dayanıklıdır. Kabarcığın zarını arılar olgunlaşma döneminde delerek içini emerler. Öteki türlere arılar pek zarar veremez. Marhabaşı ile azezi geç olgunlaşır. Marhabaşının geçci ve sofralık olması sonbaharımızı daha bir anlamlı kılar. İri oval bir biçimi vardır. Çok lezzetlidir. Sonbahar ve kış üzümü olduğundan getirisi çoktur. Yararından çok söz edilen üzüm çekirdeği daha çok kara üzümler için geçerlidir. Bu nedenle marhabaşı ve öteki üzümleri çekirdeği ile yemek çok yararlıdır.

Eskiden üzüm tiyeğinden koparılmadan dalında bırakılarak kışa saklanırdı. Üzüm dalıyla birlikte toprakta açılan çukura konur. Üzümün toprağa değmemesi için alttan ve üstten yapraklı üzüm dallarıyla beslenir, sonra da toprakla örtülürdü. Artık çok soğuk havalarda bile üzüm donmadan korunmuş olurdu. Böylelikle kışın ortasında taze üzüm yenirdi. Bu işlemi Bertizlilerin az da olsa bugün bile yapmayı sürdürdüklerini biliyorum. Genelde bu işlem değerli konuklara üzüm sunulmak için yapılır.

Erkenci üzümün adı bizde aküzüm (ağüzüm)dür. Çok hoş kokulu ve özel tadı olan bu ağüzümün ekim alanları veriminin düşük olması nedeniyle giderek azalmaktadır. Haziran ayı sonunda hemen olgunlaşması ve özel tadıyla hep aranır. Üzüm çeşidimizi saymakla bitiremeyiz. En beğenilmeyeni de Lanlankarasıdır.

Üzüm ağacı tarlaya dikilirse bunun adı tiyektir. Evlerin önüne dikilirse adı asma olur. Asma, hayma üstü gibi gölgelik amaçlı yapılır ya da kameriyelerin üstüne bağlanır. Yazın hem gölgesinden hem de meyvesinden yararlanılır. Kendisi gölgelik olarak kullanılan bu ağaç gölgeyi hiç sevmez. Asma ya da tiyek kendi gölgesini bile kıskanır diye söylerler. Bir asmadan bir tiyeğe göre daha çok ürün alırsınız. Doğal olarak fazla da yer kaplar asmalar. Eskiden kentimizdeki evlerinin neredeyse tamamında vardı asma ağacı. Birçok evde de dutla birlikte bulunurdu. Dut ve asma yazın yaprakları ile çardaklarımıza, avlumuza gölgelik eder. Kışın ise yapraklarını döktüğü

için güneşin önünü açar. Biri baharda ilk meyveyi sunar size. Öteki yazın olgunlaşmasını bekler. İkisinin de yaprağından da sarma (yaprak dolması) yapılarak yararlanılır.

Zeytinin acıklı bir öyküsü var bizde. Sır Kısığında Zeytindere diye köyümüz de var, Sır ile Karadere arasında doğal zeytin korumuz da. Ama zeytinde adımız hiç geçmez. Kent çevresindeki köyler dışında zeytincilik bir kent uğraşı idi eskiden. Ama kent ve çevre köyleri ile doğamız çepeçevre zeytinlik idi. Zeytin bizde daha çok çizik zeytin yapılarak bir de yağından yararlanılarak tüketilir. Genelde zeytinyağımız tek tiptir. Yemeklik, salatalık, kızartmalık gibi değişik zeytinyağı üretmeyiz. Çizik zeytine bizde zeytin turşusu derler. Zeytini çizmek için bugün elektrikli gereçler de yapılmıştır. Büyük kolaylık sağlar bu gereçler insanımıza. Ancak bu gerecin zeytinin büyüklüğüne göre ayarı yapılmalıdır. Yoksa ya eziklik olur ya da iyi çizilmediği için yenecek duruma gelmesi çok zaman alır. Ezilerek de tatlandırılır ama bu yöntem bizde pek az kullanılmaktadır. Bu işlem yapılırken çekirdeği çıkartılmış olur. Bizim yöremizin zeytini ezilme ile çekirdeğini bırakmaz. O nedenle biz çizik zeytin yaparız. Bizim yöremizin zeytininin çok değişik bir kokusu vardır. Yağ oranı çok yüksektir, bu nedenle de çok lezzetlidir. Bu yağlık zeytin elekten geçirilerek irileri tatlandırılır. Maraş'ın özel "Maraş Sultanisi" denen zeytinin tadı damaklardadır. Bu tür canlandırılsa çok özel bir tat elde edilmiş olur. Bunun için de çaba harcanmalıdır. Bu üstün lezzetten halkımız yoksun bırakılmamalı, tam tersine bu tadın ülke geneline yayılması sağlanmalıdır.

Zeytinin anavatanı belki de Kahramanmaraş'tır. Bilindiği gibi zeytin Güney Anadolu'dan dünyaya yayılmıştır. Bu bitki Akdeniz iklimini sever. Kışları belirli bir süre soğukla karşı karşıya kalmazsa verimi azalır. Bu şu demektir. Zeytinin anavatanı Güney Anadolu bölgesi olacak, kışın soğuk olacak, yazın sıcak olacak. İklimi Akdeniz iklimi olacak. Bu tanım bize tam da Ahırdağımızın güney bölümlerini anımsatmaktadır.

Zeytincilik kentten uzak köylerimize sonradan girmiştir. İşin acıklı yanı kimi zeytinliklerimizin kent için kıyıma uğramasındandır. Elli yıldır konut için, yol için, park için, okul ya da yönetim yerleri için zeytinler kesildi, söküldü, yıkıldı. Ölmez ağaçlar öldürüldü. Kısaca zeytin kıyımı yapıldı, yapıldı, yapıldı. Şimdi de yapılıyor hem de zeytin için var olduğu söylenen kesim yasağına karşın. Belki bu yasak ceviz için de vardır ama onun da kerestesi için kesilmesi engellenememektedir.

Eskiden biz zeytini yanan, kocayan ya da kuruyan yaşlı ağaçların kökünün gövdesiyle birleştiği kütüğünden dikerdik. Tosbağa dediğimiz zeytin fideleri bir kütüğün 8-10 belki daha çok parçaya bölünmesi ile elde edilirdi. Bu tosbağa fideler birinci yıl kök tutar, birkaç yılda da boy atar. Ondan sonra da aşılanırdı. Şimdi tüplü fidelerle birkaç yılda zeytinden ürün almak olasıdır. Bu nedenle uygun bir kampanya ile zeytinciliğimiz yeniden yaşam bulabilir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar umut vericidir. Şimdilerde NAA hormonları kullanılarak hızlı dikim yapılmaktadır. Böylelikle zahmetsiz ve aşı gerektirmeden zeytin ve her türlü ağaç dikimi yapılabilmektedir.

"Ölmez ağaç" diye bir deyimin varlığından söz etmiştik. Bütün dinler kutsal saydığı için ilkin zeytin için söylenir bu söz. Zeytin gibi ağaçlardan birini kesseniz kökünden yeniden boy sürmeye başlayacaktır. Kökünü de kazısanız topraktan sağa sola kol atmış bir uzantısı yeniden dal budak salarak yaşam bulur. Bu tür ağaçların bulunduğu yerler bir nedenle yansa ya da yıkılsa birkaç yıl sonra bakarsınız yeniden yeşermeler başlamış. Zeytinin yıllarca kuru kütüğü dikilerek çoğaltıldığını daha önce söylemiştik. Gerçi zeytinin kökünü, gövdesini kurutmak da zordur. Ağacın her yeri yağlıdır. Odunu kok kömürü gibi uzun süreli yanar, kalorisi yüksektir. Böyle ağaçlarla kaplı doğamız yer yer bozkıra dönüştürülmüştür. Bu işi becerebilenleri bilmem ne yapmak gerek.

Cevizde ülke genelinde ilk sırayı alırız sanırım. Bertiz,

üzümü ile olduğu gibi cevizi ile de ünlüdür. O yörenin neresinden gelirse gelsin ceviz, Kemallı Cevizi olur birden. Oysa yörenin tüm cevizleri üstün niteliklidir. Eskiden Bahri Kozu daha ünlü idi. Bugün de ilimizde Bahri Kozu çoğunluktadır. Ceviz o denli para getirir ki eskiler alacaklısına "Yaz var güz var, Kerhan'da çırpılacak koz var. Çırpar çırpar öderiz." diye takılırlardı. Kentin yakın çevresinde Yalankoz, Kozludere, Kozdere, Kozderen gibi yerleşim yerlerinin bulunması ne denli cevizle içi içe olduğumuzun bir kanıtı gibi değerlendirilmelidir. Ceviz konusunda bir de bir bilmeceyi söyleyerek sözü tamamlayalım. Kale kapısından büyük/ İncir çekirdeğine sığmamış/ Koz kabuğunun içinde. Çocukluğumuzda bir Gülsüm Ana kozumuz vardı, bağımızda gövdesini beş altı kişinin zor kulaçladığı. Sonbaharda ürününü başakladığımız, dallarına salıncaklar kurduğumuz, anılarımızı salladığımız bir ağaçtı Gülsüm Ana kozu. Altında babalarımızın komşulara ya da akrabalara geniş katılımlı sofralar açtığı, bizim gün boyu gölgesinde oyun oynadığımız üç kuruş kerestesi için yok edilen Gülsüm Ana kozu.

Bademde ne durumdayız bilemiyorum ama bizde badem de üzüm gibi susuz alanlarda üretilir. Badem de ölmez ağaçlardandır. Badem soylu ağaçlardandır. Ekilen çekirdeğinden aynı ürünü verir. Öteki birçok ağaç gibi ayrıca aşı gerektirmez. Her türlü toprağa, her türlü doğa koşuluna uyar. Erik, kayısı gibi birçok meyveye de aşılanabilir. Taş bademin çağlası iyi olur. İçi de dolgun olduğundan iyi para eder. Bir de tek elle hiç gereç kullanmadan kırılabilen diş bademi vardır. Onu kuşlar çabuk talan ettiklerinden pek dikilmez. Dikilirse ev yakınlarına dikilmelidir. Bütün dağlarımız badem ekilmeye dikilmeye uygundur ama badem yeni yeni orman ağacı olarak değerlendirilmektedir. Badem (payam), ceviz (koz) ve fıstık genelde çıpkı dediğimiz uzun çubuklarla tepesine vurularak (çırpılarak) toplanır. Eğer ağaca zarar vermeden ürün derilebilse bundan ülke de üretici de büyük yarar sağlayacak-

tır. Badem bizde daha çok bademli şeker yapımında kullanılır. Bu şekerleme günlük tüketilirse çok lezzetlidir. Kentimizden uzakta yaşayanlar tazesini bulamazlarsa ısıtarak tüketirlerse taze gibi tat alabilirler. Badem şekeri özellikle mevlitlerimizin vazgeçilmez lokmalarındandır.

Bir de bademin çalıpayam denilen bir türü vardır. Genelde bağın, bahçenin sınırlarına dikilir. Bu ağacın boyu pek uzamaz. Genelde çalı gibidir. Bol dikenleri vardır. Dalları yaprakları, dikenleri sıktır. İyi bir siyeç ağacıdır. Hayvanlardan da yaramaz kişilerden de bağımızı, bahçemizi korur. Baharda öteki bademlerden bile erken açar. Türlü renkleri vardır. İyi bir muştucusudur baharın. Bademi çok iyi olmaz, üstelik içi acıdır. Ama çağlası yenir.

Zerdalinin adı sarıeriktir, adieriktir. Kayısıya da burada erik denir. Şekerpare, hacıveli ve sarıerik. Hacıvelinin çekirdeği meyvesine yapışıktır. Özel tadı ve kokusu vardır. Şekerpare adı gibi tatlıdır. Meyvesinin ucu kıvrıktır ve o küçük kıvrık kısım bir türlü kızarmaz, sarı kalır. Bizim şeker-paremizi ya da hacıvelimizi yemeden kayısı tadı hakkında konuşmak yanlış olur. Çarşıda pazarda satılan kuru kayısılar ürün olgunlaşmadan toplanarak yapılmaktadır. Biz o işi pek yapmayız. Olgunlaşmış kayısının kurusu da çok iyi olur. Daha doğaldır. Ancak rengi kırmızı sarıdan kara kırmızıya döndüğü için pek alıcı bulmaz. Gerçi biz kayısıyı daha çok taze taze tüketiriz.

Eriğin adı bizde caneriği ya da incozdur. İncoz baharda eriktir, ekşi ekşi yenen. Dalında bırakırsanız yaz başında sararır, şerbetlenir. Yaz sonuna bırakırsanız iyice ballanır, kırmızı kırmızıdır. İncozun yabanıl biçimine yonuzeriği deriz. Birçok hastalığa iyi geldiği söylenir. Tirşik çorbası yonuz eriği ile bastırılarak yapılırsa çorba hem daha ekşi olur hem de mayalanma süresi kısalır. Aynı amaçla turşu yapımında da kullanılır.

Kiraz, incir ve üretimine çok geç başladığımız hurmamız da çok ünlüdür. Çok bol üretilir. Ağustos ayında derilen Çiğşar kirazı çoğunlukla yurt dışına satılır. Çok iyi kazanç getirir.

Normal mevsiminde yeten Ahırdağı ve Engizek yaylalarının kirazları hemen yerinde tüccarlarca kapış kapış alınır. Eskiden yediğimiz adına sonradan adi kiraz dediğimiz kirazımızın da hoş ve değişik tadı vardı. Şimdi o kirazın neredeyse kökü kurumuştur. Ancak bu adi kirazın ömrü uzundur. Bugünkü mahlep ya da değişik anaçlara aşılanmış kirazın ömrü ne denli kısa ise bizim adi kiraza aşılanmış kiraz uzun yaşar. Suya karşı da dayanıklı olduğundan suyu bol yerlerde daha da iyi gelişir. Aynı biçimde Ahırdağı'nın ve Hanımınderesi'nin hurmaları da yerinde alıcı bulur. Hurmalar kamyon kamyon il dışına taşınır. Köylümüze bol kazanç sağlar. Bu yörede 1960 yılına değin bugünkü iri hurma bilinmezdi. Hurmalarımız küçük küçük üzüm tanesi gibi idi. Gerçi onun da kendine özgü tadı vardır ama getirisi yoktur, üstelik toplanması da zordur. Olgunlaşmasını beklemeden toplanırsa kekre olur ve yenmez. Bugün bu küçük hurmayı salt eski tadını anımsamak için diktiğimizi söyleyelim.

Bizde incir pek kurutularak satılmazdı. İncirimiz taze iken yerinde hemen alıcı bulur. İncir daha çok Ceyhan ırmağının orta kesimindeki Sır Kısığı, Hartlap, Fatmalı yöresinde üretilir. Buraların inciri o denli lezzetlidir ki sabah sabah bahçesinde toplanırken alıcı bulur. Bizde çoğunlukla incir ve dut ortaklık mal sayılır. İncir olgunlaşmadan koparıldığında bir beyaz sıvı akar. Bu sıvı yaprağını kopardığınızda da olur. Bu ak sıvıdan yeni sağılmış süte bir damla katıp karıştırdığınız zaman 10 dakika içinde süt kesilir. Teleme olmuştur artık çobanların severek yediği. İncir sütünü ipe ya da bir bez parçasına da damlatılıp kurutularak uzun süreli incir mayasını saklamak da olasıdır. Eskiden bütün çobanların böyle incir sütünü emdirip kuruttukları bir ipleri ya da bezleri olurdu. Maraş Dondurmasının ilk oluşumunda iki sav vardır geçerli olan. Daha çok söyleneni karsanbaçtır. Karın pekmez ve sütle karıştırılmasının geliştirilmesinden söz edilir. İkinci tez ise telemenin pekmezle karıştırılmasının gelişmişidir.

Üzümde kurutma vardır. Daha çok Pazarcık yöremizde çekirdeksiz üzüm, siyah üzüm en çok da peygamber üzümü kurutularak satılır. İzmir üzümünün verimi fazla olmasına karşın pek kurutulmaz. Bunda sapın daneden ayrılma zorluğu ile ötekilere göre getirisinin azlığı etken olmalıdır.

Elma eskiden birkaç yöremizde üretilirdi küçük, lezzetli ve hoş kokulu. Pek satışa gelmezdi. Dışarıdan gelen o iri elma ile portakalın camekanda korunarak satıldığını, hasta görmelere bir iki kiloluk paketlerle götürüldüğünü anımsarım. O yıllarda iri, görkemli elmalar Eskiağyar'da yalnız bir bahçede vardı. Nedendir bilinmez yıllar yılı oradan aşı alınarak çoğaltılmamıştır. İlimizin gerçek bir elma yurdu olduğu geç de olsa ortaya çıkmıştır. Şimdi ise elmada- ki en büyük sıkıntımız ürettiğimizi satamamaktır. Her çeşit elma bol bol üretilir, bol bol da satılır. Ancak getirisi az olduğundan yeni dikimler yavaşlamıştır. Elma yabanıl biçimi olan atalması anacına aşılanırsa uzun ömürlü olur. Ben atalmasını da çok severim. Tam olgunlaşmadan yenirse kekre olur. Salt gölgesi ve görünümü için bile atalması dikilebilir. Ölmez ağaçlarımızdandır. Görkemli bir görünüşü olan bu ağacın gölgesi çok koyu olur.

Ayva eskiden de buralı idi ama şimdi yeniden buralı oldu. Ayvalı diye ekeneklerimiz, obalarımız bile vardır. Buna karşın bir ara ayva üretimimiz çok azalmıştı. Bunun nedenini sonra anladık. Yeni çeşit ürünlerle eskiler değiştirilmek istendiği için geçici bir verim azalması olmuş. Şimdi ayva yeni çeşitleri ve bol üretimi ile belki de ülke çapında ilk sıraya yükseldi. Çünkü ayvanın da artık elma gibi, kiraz gibi festivalleri yapılır oldu yöremizde. Ben küçükken de ayva vardı ama bu denli büyük olmazdı. Üstelik iyice ulmaya yaklaşmadan yiyemezdik. Kekre olurdu. Şimdi sarı sarı iken yiyoruz. Ne boğazımız tıkanıyor ne de başka bir şey oluyor. Üstelik tok da tutuyor ki vitamininin ötesinde zayıflamak isteyenlere de yardımcı oluyor.

Armudun iyisini ayı yer, sözünü sanırım bizim hacıhamza armudumuzu yemeyenler söylemişlerdir. Öyle ki hacıhamza

yemeyenin armuttan söz etmesi bile yanlış olur. İri, çok özel kokulu, lezzetli bir meyvedir. Bir kötü yanı, olgunlaşırsa dalından hemen düşer. Bu nedenle bizde "Dalında yetmiş hacıhamza armudu gibi pat diye düşmek" deyimi çok kullanılır. Ahlat da denen taşlıarmut, armudun yabanıl biçimidir. Ölmez ağaçlardandır. Çok yavaş büyür. Ama aşılanırsa büyüme hemen hızlanır. Yaz armudu, güz armudu, kış armudu, göv aşılak gibi armut çeşitlerimiz bol ise de erkenci armutlardan kuş armudu çok lezzetlidir. Armut için en iyisi ilkbaharda kuş armudunu, sonbaharda ise hacıhamzayı ilk sıraya koymaktır. Başta Kandil olmak üzere Ahırdağı ve Engizek doğal armutluktur. Oradaki bağ sahipleri armut yetiştirmekte hiç zorlanmaz. Armut yetiştirmek isteyen en çok bir aşı için yorulacaktır.

Karpuz ile kavun da ayrı bir kültürdü eskiden. Benim bilebildiğim ilk yıllar olan 1957 yılında açık yeşil beyaz renkte, oval bir karpuz satılırdı kentte. Yılda bir kez Diyarbakır karpuzu da gelirdi. Diyarbakır karpuzunu iki üç kişi paylaşarak da alırdı. Bize gelen Diyarbakır karpuzu en az 20 kilo gelirdi. O yıllarda öteki karpuzların 10 kilo gelenine zor denk gelinirdi. Genelde o günlerde Sakarat karpuzu satılırdı. Sakarat'ın bugünkü adı Emirler'dir. Sakarat karpuzu sonra bizim ovaya taşındı. Ovamızın her yanı karpuzla dolmaya başladı ama adı Sakarat olarak kaldı. Artık 1960'lı yıllar başlamıştı. Yeni bir karpuz türü çıktı ortaya. Koyu yeşil, açık yeşil renkteki bu karpuzun adı atom idi. Karpuz nereden gelirse gelsin sergide adı Sakarat karpuzu olurdu ve "Deştiye kum malı" diye bağırırdı sergi sahipleri. Demek karpuzun kumlu alanda susuz üretileni daha değerli idi. Kavun her yerde bulunurdu. Ama karpuza ulaşmak zordu. Karpuzu bağa götürürdük. Arabanın gitmediği yerlere heybenin gözlerine koyarak taşırdık yüzlerce metre. Bağda onca meyve varken çocuklar için karpuz taşımak sevinçten çok bir işkence idi. O yıllarda kimi tarlalardan gelen karpuzlar, kavunlar o denli şerbetli olurdu ki bunların suyu elimize damladığında parmaklarımız birbirine yapışırdı.

Biz bağa giderken büyük bir coşku yaşardık. Küçüklüğümde bağ yollarında günde bir iki araba ya vardı ya yoktu. Onlar da kentten öğleden sonra yaylaya gider ertesi gün de gün doğmadan kente geri dönerdi. Yollar da çok iyi değildi. Bu nedenle yük hayvanlarına çok iş düşerdi. Bizden çok önceleri ise özellikle yörede bağcılık yapan Hıristiyanlar klarnet ve darbuka eşliğinde bağa göçerlermiş. Bizde bağa gidip gelmelerde çalgı olur muydu bilmiyorum ama büyük coşku yaşandığını kendim gördüm. Gerçi kentimizde Haydarlı, Çiçekli ve Kayabaşı semtlerinde hemen her evde en az bir saz bulunurdu o yıllarda. Öteki mahallelerde ise sekiz on evde bir. Ama şimdi bu gelenek gidenek oldu. Neyse, bağa gidiş de dönüş de coşkulu olurdu. Eskiden insanlar da nerede bulunurlarsa bulunsunlar bir müzik duydukların- da işi gücü bırakır dinlerler, izlerlerdi. Ne de olsa bugünkü gibi müziğe ulaşmak kolay değildi. Bu göçlerde ben en çok anasının kucağında durmayacak denli irileşmiş küçük çocukların zembil, sepet ya da heybeye konmuş olarak hayvan sırtında taşınmasını hoş bulurdum. Göç yollarında hem iş hem şaka hem de şarkı, türkü dolanır giderdi. Göç dönüşü de yüzler gülerdi, coşku olurdu. Şıraları yığmışsın, yaylayı yaylamışsın, sonunda soğuk gelmiş kaçmışsın. Doğal olarak bir coşku yaşayacaksın. Yeri gelmişken söyleyelim eski bağcılık şimdiki gibi yan gelip yatma bağcılığı değildi. Hem üretim vardı hem de bağ etkinlikleri. Benim kısa geçen çocukluk anılarımdaki bağ komşularımı bugün bile en yakın akrabalarım gibi sevip saydığımı söyleyeyim de o günkü bağdaki kaynaşmayı varın siz anlayın. Çocuklar ve gençler işlerinin arasında hep bir oyun hep, hep bir şaka yaratırlardı. Bu oyunlar sayılamayacak denli çoktu. Bunlardan sonbahar akşamlarında ateş yakılarak (alambaç kayılarak) oynanan oyunların beni daha çok etkilediğini söylemeliyim.

Bağda üretim iki türlüydü, birincisi ürünü yetiştirip dermek. İkincisi bu ürünlerden şıralar yapmak. Yüz yıl öncesindeki Hıristiyan komşularımızın da en çok şarap yaptıklarını

duyduğumu söylemeliyim. Gerçi 1959-1960 yıllarında akşamları bizim Çarşıbaşı'nda açıktan ev yapımı şarap satıldığını anımsarım. Demek bizimkiler de eskiden evlerinde şarap üretirlermiş. 1930-1940 yılları arasında da içki yasağı varmış. Bu yıllarda ya da içkinin pahalı sayıldığı yıllarda imbikler kullanılarak rakı yapıldığını da duymuştum. 1960'lı yıllarda birkaç evde rakı yapımında kullanılan gereçleri de gördüğümü burada eklemem gerek. Benim çocukluğumda Hıristiyanlar artık yoktu. Ama Yahudilerin sonuna yetiştim. Yahudilerin bağcılık yaptığını görmedim. Ama yaptığımız şıraları çok severlerdi. Bu yüzden bizimkilerin en iyi alıcıları onlar idi.

Üzümün özellikle de kabarcığın taze taze yenmeyen ve şıraya katılmayan hetiflerinin (tanelerinin) de ayrı bir işlevi vardır. Üzüm tanelerinin işe yaramayanına haşefe denir. Haşefe atılmaz sirke yapımında kullanılır. Teh ise biraz kurutularak saklanır. Doğrudan yufha ekmekle dürüm yapılarak yenir. Uzun bir süre azık olarak sevilerek tüketilmiştir. Ravandalıklarından ravanda şerbeti yapılır. Bu şerbet kimi yemeklerde katık olarak içildiği gibi tatlı yiyeceklerden sonra ya da hamamda sıcakta bunalındığı zamanlarda serinlemek amaçlı da içilir. Tatlı yiyeceklerden ve şıralardan sonra içilirse sıcaklık ve yanma duygusunu alır, insanı serinletir.

Yeri gelmişken ravanda şerbetinin yapımından da iki söz edelim. Arılar kabarcık üzümünün olgunlaşması sırasında zarını delerek içini emerler. Kabarcık dışındaki türlere pek zarar veremezler. Öteki meyvelerde olduğu gibi üzüm hetiflerinin bu biçim tat ve kokusuna burada nuz derler. Bu hetifler ve tehler salkımdan ayrılır. Yoksa şıranın tadını bozar. Teh gölgede birkaç gün kurutularak saklanır. Bir yıl boyunca kuru üzüm gibi yenir. Eskiden bunu ekmekle dürüm yaparak azık olarak da değerlendiririrlerdi. Yufha ekmeğe bir sardın mı heybende günlerce bozulmadan da kalabilir.

Ravandalıklar salkımından ayrılırken bereli kısım temizlenerek uzaklaştırılır. Toplanan ravandalık üzüm iyice ezilir

suyu çıkartılır. Bu sıvı, şerbetin süzüldüğü gibi süzülür. Süzme işlemi için genelde bağ toprağı ve kızılcık otu kullanılır. Süzme işleminden sonra ağzı geniş kaplarda güneşte iki üç gün bekletilir. Güneşte durdukça bu şerbet koyulaşır, saydamlığını yitirir. Artık ravanda kullanıma hazırdır. Bir yılı aşkın bir sürede bozulmadan durur. İçine bir koruyucu katmayı da gerektirmez. Ravandayı içmek istediğiniz an kendi hacmi kadar su ile karıştırmanız yeterlidir. Özel kokusu ve tadı ile güzel bir içkidir. Hamamlarda ya da sıcak havalarda içtiğiniz an büyük bir erinç duyarsınız içinizde. Ravandanın bir özelliği de tatlı, şekerli yiyeceklerden sonra çok rahat içilebilmesidir. Bal, reçel ya da öteki tatlı gıdalar yenilince kişi derin bir susuzluk çeker. Su içerse de yanar kavrulur. İşte bu durumda olan birine ravanda şerbeti içirirseniz birdenbire ferahlar.

Ravanda şerbetini birçok yemeğe katık da yapabilirsiniz. Yemeğinizin tatlı ya da tuzlu olması ravanda şerbetinizi içmenize engel değildir. Her türlü yiyecekle de gider. Yazda, kışta, soğukta sıcakta hem katıktır hem serinleticidir, hem sindiricidir.

Üzümden şıra yapımında ilk zorluk şerbetin durulaştırılmasıdır. İkinci zorluk ise bastık, pestil, sucuk, kırma gibi şıralara ne ölçekte nişasta katılacağının bilinmesidir. Her işte olduğu gibi şıra yapımı da bir ustalık ister ama öteki bölümleri çabuk öğrenilir. Alkollü içkilerin nasıl yapıldığı ben bilmem. Ama bağda olsun kentte olsun sirkemi kendim yaparım. Sirke üzümle de olur elma ile de. Dahası şirin olan her meyve ile sirke yapılabilir. Biz kurduğumuz sirkenin içine evdeki bal, reçel ya da öteki şekerli gıdaların artıklarını da katarız. Böylesi çok daha iyi olur. Çarşıda satılan sirkeler bulanmaz. Bizimkiler ne denli süzülürse süzülsün az da olsa bir bulanıklık kalır. Sanırım şişelerde satılan ve hiç bulanmayan sirkelerde koruyucu bir madde vardır. Ben ise oldum olası gıda maddelerindeki koruyucuları pek sevmem. Sirke iyi bir gıdadır. Aslında mayalanmış bütün gıdalar iyidir. Bu yazının konusu

olmasa da mayalanmış gıdaların en başında sütten yapılanlar gelmektedir. Ayrıca bizde sirkenin nazara karşı koruyucu bir etkisi olduğuna inanılır. Sirke içmeyen bile evinde, işyerinde sirke bulundurur bu nedenle. Sirke için Mevlana da bir söz söylemiştir. Bu söz asmada koruk- tan üzüme, üzümden de şıra ile sirkeye geçişi anlatmaktadır. İşte Mevlana'nın koruktan üzüme oradan da sirkeye geçişi özlü biçimde anlatımı:

Koruktaki su ekşidir ama üzüm olunca tatlılaşır. Küpte yine acır, haram olur.

Fakat sirke olunca ne güzel katıktır.

Dut bizim için çok önemli bir meyvedir. Dut ağacı suyu sever ama kökünü bir sağlama alırsa pek de aramaz. Derler ki Kurtuluş Savaşından önce Müslüman evlerinin avlularında bir dut ağacı hep olurmuş. Ya da şöyle diyebiliriz. Dut ağacı olan evler genelde Müslüman evleri imiş. Ürününün bol olması bir iki ay taze ürün alınabilmesi ve kuşkusuz lezzeti ve besleyiciliği nedeniyle güzel bir meyvedir dut. "Dut ağacı boyumca/Dut yemedim doyumca" diye dizelerle başlayan türkümüzün varlığı bile dutu ne denli sevdiğimizi anlatmaya yetmelidir. Burada dut yerine tut dendiğini söylemeliyim. Tutmak sözcüğü de bizde dutmak biçimine dönüşmüştür. Bir komşumuz "Her evde bir düğün, bir cenaze yeri olmalı. Avlusunda da bir dut ağacı bulunmalı. Çünkü dutun meyvesi pek kıskanılmaz. Ayrıca birçok hayvan da ondan beslenir. Onların da duasını almış olursunuz. Dut acı doyurur, tok için ise tatlı yerine geçer. Yalnız hanımlar yere dökülen meyvelerin yeri kirletmesi nedeniyle dut ağacını hiç istemezler. Bu nedenle bu konuda onların sözüne uymayınız" diye bize öğüt verdiğini de belirtelim.

Bugünkü Yeşilova dediğimiz kasabamıza Aşağı Andırın denirdi eskiden. Yeşilova'dan güneye az inerseniz hemen Çukurova'yı bulursunuz. Biraz kuzeye çıkarsanız Andırın'a, yaylaya varırsınız. Yeşilovalı bir çocuğa ortaokulu okuması için seçim yapması istenir. Ona ya amcana Andırın'a git ya da

Kadirli'ye teyzene seçim senin, demişler. O da "Andırının tutu mu yoksa Kadirli'nin murtu mu?" diye bir türlü se- çim yapamamış. Murt mersin bitkisine benzer bir bitkinin meyvesidir. Biraz mayhoş bir tadı vardır. Bana sorarsanız dut ile kıyaslanması bile uygun değildir ya. Bizimkiler duta da murta da pek kolay ulaşabilmektedir.

Eskiden bahçelerin sınırlarına da dut ağacı dikilirdi. Özellikle kentin güneyindeki sebze bahçelerinin tüm çevresi dut ağacı ile çevrili idi. Bu ağaçlar genelde bostana gölge yapmasın diye çok büyütülmezdi. Bağlarımızda ise özellikle sınıra dikilirdi gelen geçen yesin diye. Suyu bol olduğu için Dereköy'de çok dut olurdu. Ova köylerimizden Dereköy'e topluca dut yemeye gelirlerdi. Bir de kentin kuzeyinde Pınarbaşı'nda çok dut olurdu. Onlar dutu ticari bir ürün olarak değerlendirirlerdi. Benim çocukluğumda kentte ha- tırı sayılır oranda ipek böcekçiliği de vardı.

Bizde birçok dut çeşidi vardır. En ünlüsü hatını duttur. Ürünü pek tatlı olmayan bir de ters dut var parklarımızı süsleyen. Hiç ürün vermeyen bizim erkek dut dediğimiz dut da vardır seyrek görülen. Erkek dutun ilkbaharda meyve gibi oluşmaya başlayan ürünü önce tozar sonra da yere dökülüverir. Meyve üretmediği için yerleri kirletmez. Gölgesinden ya da ipek böcekçiliği için yapraklarından yararlanılır. Karadut taze taze yenir. Şırası yapılmaz. Karadut diye bir köyümüz de vardır. Urmu dut hem taze yenir hem suyu içilir hem de reçeli yapılır. Beyaz dutun genellikle kuzey köylerimizde şırası yapılır, kurusu da oralarda kışın yenirse de kentte genelde yaş olarak tüketilir. Çocukları ticarete alıştırmak için onlara eskiden dut ve marul sattırırlardı. Yaklaşık on santim çapında, yirmi santim derinliğinde bir silindir külekte satılırdı dut. Dut küleğinin tabanı olmaz onun yerine küleğin tabanından geçilen karşılıklı birkaç kıl iple taban yapılırdı. Onun üzerine ilkin dut yaprağı konur, dut onun üstüne toplanırdı. Külekle satılan dut elle toplanırdı. Genelde silkelenerek toplanmış dut külek-

le satılmazdı. Bal tut, şirin tut, diye bağırırdı çocuklar. Büyüdüklerinde dut ya da marul satmak o çocuk için iyi bir ölçüt idi. Elbistanlılara eskiden Afşinliler tutçu da derlerdi. Yörede Elbistan başta olmak üzere eskiden cepte çerez gibi taşınırdı kuru dut. Güney kesimlerde ise daha çok kuru üzüm ve teh. Artık yöremizde bakkallarda bile kurutulmuş dut sürekli satılmaktadır. Üzüm üretiminin az olduğu yörelerde şıralar duttan yapılır. Pekmezi, bastığı, sucuğu, samsası çok da lezzetli olur. Eskiden dut yaprağı ile sarma (yaprak dolması) da yapılırdı. Ancak dut yaprağının sarmasında yapraktan gelen doğal ekşiliği olmadığı için sarmada asma yaprağından hep sonra sıraya konmuştur.

Urmu dutu yelden etkilenerek pek düşmez dibine. Silkelemekle de bir sonuç alamazsınız. Tek yol elle devşirmektir. Toplanırken üstünüze başınıza suyu sıçrar ve iz bırakır. Bahçemizde urmu dutu yiyeceğimiz ya da toplayacağımızda üstümüzü değiştirerek önlem alırız. Çocukluğumuzda urmu dutunun elimizdeki ya da yüzümüzdeki dahası giysilerimizdeki boyalarını çıkartmak için yaprağını taşlarla ezer temizleyici olarak bu ezik yaprakları kullanırdık. Çok iyi de sonuç alırdık.

Nar daha çok kentin batısındaki ve güneyindeki köylerimizde ve kent merkezine yakın bölgelerde üretilir. Bizde en ünlü türü milinardır. Milinarın birçok özelliği vardır. Tanelerindeki çekirdeği küçük, meyve kısmı ise büyüktür. Rengi kırmızıdır, bu kırmızılık bekletmekle kararmaz. Çok özel de bir tadı vardır. Bizde Döngele, Dönüklü gibi bölgeler narının güzelliği ve çokluğuyla ünlüdür. Buraların sıcaklığı il ortalamasının üstündedir. Ayrıca dere çevresine dikildiği için su gereksinimini iyi karşılar ve doğal bir biçimde yetişir. Bütün bunlara karşın nar üretimi güneyimizdeki komşu illerde bizden çoktur. Bir de ekşi nar var kolay satılan, bol para getiren. Ben ekşi narı dalında koparmadan kış ortasına değin bekletir öyle yerim. Kırmızı rengi siyaha çalmaya başlar o zaman. Ekşisi de yüz buruşturmaz olur. Ekşi nar doğal olarak nar ekşisi

yapıldığı için çok değerlidir. Nar ekşisiyle yapılan ekşili kebap gerçek anlamda özel bir yemeğimizdir.

Sebzelere gelince domatesle patates eski dünyamızın yeni çeşitleri olmasına karşın buralarda onlar da hemen özelleşmiştir. Domatesimizin dış yüzeyi girintili çıkıntılıdır. Böyle yüzeylere çaltak çultak derler bizde. Soyulması biraz zor olur doğal olarak. Gerçi dış zarı çok ince olduğundan soyulması da gerekmemektedir. Ancak lezzeti ve kokusu o denli güzeldir ki Maraş domatesi varken başka domates almak ancak yoksulluk ya da cimrilik belirtisi olur. Çok ince, belirli belirsiz bir ekşiliği vardır ki özellikle salataya büyük lezzet katar. Ezme kebap için bire birdir. Salataya gelince zeytin denizinde yüzen kentimizde salataya zeytinyağı katılmazdı eskiden. Belki de domatesin o güzel kokusunu ya da ince ekşisini bastırmasın diye düşünürlerdi. Bundan altmış yetmiş yıl öncesinde domateslerin kızardığında çürümüştür, diyerek atıldıklarını da duymuştum. Oysa kara üzümde olduğu gibi domatese kırmızı rengini veren madde kansere karşı büyük koruyucu etki yapmaktadır. Çocukluğumda ise tam kızarmış domateslerle salata yapılmadığını biliyorum. Tam kızarmış domatesler yalnız salça yapımında kullanılırdı. Kızarmış domatesle salata yapılmak istenirse domatesler ve öteki sebzeler çok ince kıyılır içine limon, zeytinyağı, kırmızıbiber bolca katılırdı. Bu salatalar kaşıkla yenirdi. Ekşi olarak koruk ekşisi en iyisi idi. Olmazsa öteki ekşiler kullanılırdı. Sonbaharda ya da kışın başında ekşi nar taneleri de limon suyu yerine doğrudan salataya katılarak yenilirdi.

Domateslerimizle bize özgü yemekler de yapılır. Bunlardan domatesli kebap, Maraş kebabı, ezme kebap ve ekşili kebap öne çıkanlarıdır. Patatesimizin kabuğu daha kalın ve koyudur. O da domates gibi Maraş'a özel bir melez türdür. Kendisi sarı renkli ve ince kabuklu patateslere göre daha zor pişer. Pişmekle asla dağılmaz. Ezilerek yapılan patates yemeklerinin dışında bütün patates yemekleri için uygun bir türdür. Biz küçükken

patatesi mangalın sıcak kül köz karışımına gömerek pişirir öylece yerdik. Patatesi yine öyle yemek benim için çok güzeldir. Buna bir kısım insanlar kırmızıbiber ile tuz da sürerek yerlerdi. Ben yine bağda ara sıra patatesi kızgın kül köz karışımında pişirerek yerim.

Bir de yılda en az bir kez yemeyi alışkanlık yaptığım şeker patatesinden söz edelim. Bu sebze haşlanır. O zaman sebze özelliğinden çıkar meyve olur. Zevkle de yenir.

Patates gibi bir de yerelması var. Yerelması pişirilme- den yenen bir meyvedir. Besin değeri düşük olduğundan diyet için uygundur. Sonbaharın, kışın değişik meyvelerindendir.

Domates, patates gibi yöreye özel melez sebze ve meyvelerin bizim için değişik bir anlamı vardır. Bu sebzeler, bu meyveler bizim damak tadımızla uyum sağlamıştır. Bir süre burada kalanlara da bu zevk bulaşır. Salatalık da bizde biraz kalın kabuklu, ısırdığınızda sonradan tatlıya dönüşen ince bir acılığı ve verdiği doygunluk duygusuyla özeldir. Biz eskiden salatalığı da patlıcan, biber, kabak gibi kuruturduk. Salatalık ile acur arasında bir melez sebzemiz vardır ki ona hıta deriz. Hıta kütür kütür yenebilen, salatalıktan daha iyi ekmeğe peynire katık yapılabilen ayrıca salatası çok hoş olan, turşusu vurulabilen bir sebzedir. Her toprakta yetişir. Tohumunu su ile buluşturursanız tarıma elverişsiz topraklarda örneğin inşaat atıklarının içinde bile yetişir. Doğal olarak iyi toprak ve gübreyi bulursa verimi çok olur. Bu sebzemiz bizim yöremiz dışında neredeyse hiçbir yerde tanınmaz. Birçok ilgiliye hıtadan söz etmeme karşın bugüne değin bu sebzeye kimsenin ilgisini çekebilmiş değilim.

Şalgam bizde çok değerlidir. Özellikle şalgamlı tarhana çorbası bizim kışın vazgeçilmezlerimizdendir. Şalgamdan kıyma etle şalgam kebabı da yapılır. Çok da güzel olan şalgam kebabının yapımı biraz uğraş istediğinden seyrek yapılmaktadır. Şalgamın saçak kökünün gövde ile birleştiği yer çukur olmazsa lezzeti pekiyi olmaz. O nedenle özellikle kebabı için

bu ayırıma özen gösterilmelidir. Eskiden Adanalılar da şalgam suyu için şalgamdan yararlanırlardı. Şimdi işi yalnız kara havuçla götürmektedirler. Şalgam kaynatılarak ya da fırında pişirilerek de tüketilir. Şalgamı bol yiyenlerin kışın ayaklarının üşümediği, ağrımadığı gibi bir inanış da bizde yaygındır. Bir de şalgamla ilgili özdeyişimizi ekleyelim. Şalgam aşa girmiş kendini yağ sanmış/ Aptal ata binmiş kendini bey sanmış.

Söz havuçtan açılmışken bizim havucumuzu da anlatalım. Havuç da burada yöreye uyum sağlamıştır. Geneldeki boyutundan ayrı olarak daha iri ve daha sert olur. Yemekte, salatada daha lezzetli olmasına karşın onun da dış yüzeyi biraz girintili çıkıntılıdır. Hanımlar bu nedenle bizim havucumuzu pek beğenmez gibi davransalar da lezzetinden dolayı ondan vazgeçemezler. Özellikle Acem pilavı dediğimiz yemekteki havucun Maraş havucu olması istenir. Hem bu pilava hem de başka yemeklere katık olarak yapılan ekşili su için de Maraş havucu özellikle aranmaktadır. Ama en önemlisi bu havuçlarla yapılan o güzelim dolmalardır.

Eskiden avlulu, bahçeli idi evlerimiz. Bu avlularda şalgam, turp, havuç gibi sebzeler avlunun bir bölümüne konur, üzeri toprakla örtülerek korunurdu. Evin hanımı gerektiğinde oradan alarak kullanırdı turpu, şalgamı ya da havucu. Bunlar orada hem korunur hem de gelişmelerini sürdürürlerdi.

Patlıcanımız orta boydadır. Bir kısmının içi acımsı olur. Onun için patlıcan yemeklerinde ya acısı alınmak için özel işlemlerden geçirilmeli ya da özenle acı olmayanı seçilmelidir. Doğal olarak böyle bir sebzeyi neden seversiniz, diye akıllara bir soru gelebilir. Bizim patlıcanımız eğer acısızı bulunmuş ya da acısı giderilmişse çok lezzetlidir, bu bir. İkincisi ve en önemlisi dolma yapımına çok uygundur. İçi öyle güzel bir oyulur ki kabuk ince bir zara dönüşür. Bu nedenle çabuk kurur ve küflenmez. Bizde dolmalar sarmalar pek sulu olmaz. İyi aşçı bizde dolmayı pişirdiğinde kazanda hiç su bırakmayanıdır. Bu patlıcanın kabuğu genleşebildiğinden içi tam dol-

durulmuş dolma gergin olur. Doğal olarak dolmamızın lezzeti patlıcanımızdan olduğu gibi biraz pirincimizden biraz da sumak ekşimizden gelmektedir. Bu patlıcan turşu yapımına da çok uygundur. Biz patlıcan turşusunu sonbaharın biraz soğuğu yemiş küçük patlıcanlarıyla yaparız. Soğuğu çok yiyen patlıcandan pek hayır gelmez. Acı patlıcanı mihrican vurmaz, derlerse de inanmayın. Bizde soğuktan ilkin acı patlıcanlar etkilenir. Pamuk gibi sıcak iklimi seven patlıcan sonbaharda pek büyüyemez. İşte bu patlıcanlar turşuluk için bire birdir. Bu patlıcanlar iyice yıkandıktan sonra iki yanından yarılır. İçine maydanoz, doğranmış acı yeşilbiber, doğranmış sarımsak konur. Tuzlu, sirkeli kavanozda bekletilerek turşu elde edilir. Patlıcan turşumuzun tadı öteki yerlerinkine hiç benzemez.

Bizim patlıcanımızla patlıcan kebap yapmak biraz tehlikelidir. Acısız patlıcan seçmesini bilmeyenlerin Kemer ya da en iyisi Birecik patlıcanını kullanması daha iyi olur. Ancak ekşili kebap bizim patlıcanımızla daha güzel düşer.

Biberimizi dünya tanımaktadır. Gerçi herkesin bildiği kırmızı acı biberimizin dışında turşuluk, salatalık, yemeklik acı ve tatlı biber çeşitlerimiz de vardır. Herkesin bildiği acı yer sarımsaklı lahmacun yapan, yaptıran bulunuyor. Ben soğanlı lahmacunu sarımsaklı lahmacundan daha çok severim. Soğan bilindiği gibi iki yıllık bir bitkidir. İlk yıl ekilen tohumdan yıl sonunda kıska oluşur. Kıska küçük soğandır. Bu kıskalar bir sonraki yıl dikildiğinde soğan olur. Soğanlar oluşurken yeşil yapraklarının bir kısmının başında tohumlar oluşur. İşte bu tohumlu dallara üğürtmek denir. Üğürtmek ile de soğanla yapılan yemeklerin çoğu, salatalar ya da börekler de yapılabilir. Doğrudan soğan gibi de yenir. Üğürtmek tohum elde etmek için bırakılırsa soğanın kendisi zayıf düşer. Bu nedenle üğürtmek koparılıp atılır. İşte biz bu atılmak istenen belki de soğanın en yararlı kısmını sebze olarak kullanırız. Üğürtmeği sebze olarak kullanan başka bir il var mıdır bilemiyorum. Sarımsakta da durum aynıdır. Maraş sarımsağının çen ya da

diş dediğimiz bölümü ile saçak köklerinin birleştiği yer çukur olur. Bölgede herkes sarımsağını Maraş sarımsağı diye satar ama ayırt edici özellik budur. Aile ziraatı yapılan bölgelerin sarımsağı biraz küçük olsa da acısı güçlüdür. Özellikle paçacı esnafı bu özelliği nedeniyle Süleymanlı ya da Yaylaüstü gibi yörelerin sarımsağını seçer. Kastamonu sarımsağı bu bölgeye bu nedenle hemen hemen hiç girmemiştir. Paçamızın lezzeti öteki özelliklerinin yanında sarımsağı ve somak ekşisiyle bütünlük sunar. Sarımsağı hesap eden ekşili paça içemez, diye bir söz vardır. Bu söz yemekteki sarımsağın önemini belirttiği gibi sarımsağın kokusuna katlanılarak sarımsaktan yararlanılmasını da belirtir. Ayrıca küçük hesaplarla büyük çıkarların yitirilebilineceğini de. Sarımsağı salatada, börekte de kullanırız. Üğürtmeği kullandığımıza benzer bir biçimde sarımsağın yeşil yapraklarını da salata ya da börekte kullanırız. Bu ürüne de zarar vermez. Üstelik olgun diş sarımsaktan daha az kokulu olduğu için daha rahat yenir.

Ekşiden söz edince sumak hemen aklımıza gelir. Buralarda sumak doğal olarak yetişir. Ne su ister ne de bakım. Yeter ki kökünü kurutmayın. Dikensiz bir çalıdır. İyi de kazanç getirir. Sumağın meyvesi sonbaharda toplanır. Gerektiğinde birkaç saat suya ıslatılarak da ekşisi elde edilir ya da bizim daha çok yaptığımız gibi değişik yollardan salçası çıkartılır. Artık yoğunlaşmış ekşi her zaman elinizin altında hazırdır. Ancak paçacılar işlemden geçirilmemiş taze sumak suyunu kullanırlar. Bu kullanım her zaman pekmez ya da ahıt dediğimiz salçasından iyidir.

Sumağa benzer bir bitki daha vardır. Ya da ekşisi olmayan sumak bitkisi demek daha mı doğru olur bilemiyorum. Ona tetiri derler. Tetiri eskiden deri tabaklamada kullanılırdı. Onun için çok değerli idi. Tabakhanemizin yanında bir de tetiri çarşısı vardı. Tetiri dalları kesilir, kurutulur. Harman yerinde çıpkılarla dövülür. Sapı ayrılır. Yaprağının tozu tabaklarca kullanılırdı. Şimdi kimyasal kullanmak daha kolay oldu-

ğundan tetiri aranmaz oldu.

Yüksek dağ başlarında kenger olur bol bol. Kenger bir dikendir. Yaşı ve özellikle kurutulup harman yapılanı yem olarak kullanılan bir bitkidir. Çobanlar kengeri daha sararmadan yeşil gövdesini soyduktan sonra ekmeğe sararak yerlerdi eskiden. Doğal olarak yanında peynir ya da çökelek olursa daha bir güzel olurdu. Bu biçim kengerle salata da yapılırdı börek de. Kengerli pilav ise bir başkadır. Şimdi bu tür yiyeceklere ilgi gösterilip gösterilmediğini bilemiyorum. Doğal olarak kengerin yeneceği zamanlarda yaylaya çıkılıp çıkılmadığı da ayrı bir sorudur. İnsanların bile yediği, sakızını çiğnediği kengeri hayvanlar seve seve yerler. Arpa yemi gibi de niteliklidir kenger. Temmuz, Ağustos aylarında uzun kalıçlarla biçilir, kurutulur, harman yapılarak dövülür. Kışlık yem olarak saklanır. Sakız için ise kenger tam kurumadan kökten kesilir. Kökten ve gövdeden beyaz sütü akar. Bu süt toplanarak sakız elde edilir. Bugün bile kenger sakızı alınıp satılmaktadır. Kenger gibi keven de yüksek dağlarımızı örten, erozyonu engelleyen bir bitkidir. Kenger gibi yayılmacı değildir. Ancak olumsuz koşullarda bu bitkiyi de yem ya da yakacak olarak kullananlar oluyor ki gerek yem olarak gerekse yakıt olarak pek bir değeri yoktur. Üstelik dağ başlarında toprağı sıkı sıkı sarılarak örter. Yanında başka bitkiler canlanırsa onlara yer açar. Ama kenger fırsatçıdır ve yakınındaki bitkilerle her alanda yarışır.

Bir de kızılcık ağacımız var bizim, kuşburnu gibi çalı ağaç. Kızılcık meyvesi yenir, şurubu, şerbeti, çayı yapılır. Ama kullanımı kuşburnu gibi yaygın değildir. Piyasa değeri çok yoktur. Böyle olmasına karşın bizde kızılcık adı taşıyan köylerimiz, kasabalarımız vardır. Yoğun olarak Andırın ilçemizde bulunur.

Marul bizim için değişik bir kültürdür. Biz marulu eskiden çoğunlukla pekmezle yerdik. Pekmezsiz de yenir marul. Ama hemen bitişik komşumuz Adanalıların limona batırarak yemelerine karşın bizim pekmeze batırarak yememiz bana il-

ginç gelir. İki komşu biri ekşiye banıyor marulunu öteki tatlıya. Eskiden mayıs ayı marul yeme ayıydı. Haziran ayının da dut yeme ayı olduğu gibi. Tarlalarda bolca üretilen marul Nisan, Mayıs aylarında çokça satılırdı. Sözgelimi bakkalda, manavda 50 kuruş ise çocuklar 15-20 kuruştan satarlardı. Bugünkü kebap şişine benzer iki şişe geçirdiği marulları tarladan 5-10 kuruşa alır, çarşıya ya da sokak arasına dalarlardı. "Dürülü haaa! Yağlı dürülüüüü!" diye avazları çıktığınca bağırırdı çocuklar. Bakkal fiyatının yarısından daha azına satış yapıldığı için çabuk satarlar, bolca da para kazanırlardı. Sizin anlayacağınız üretici aracısız satış yaptığı için, satışı yapan çocuklar aldıklarını iki üç katına sattıkları için, tüketici ise ucuza aldığı için kazançlı idi. Küçükken marul ya da dut satmak ileride ticaret yaşamı için iyi bir ölçüt sayılırdı.

Köftelerde, dolmada, pilavda doğrudan kullanılabildiği gibi salataya da boca katılırdı marul. Bununla birlikte nane, tere benzeri olan bizim "kazaa", "yarpuz", "ıspatan","kıvırcık", ve "yemlik" dediğimiz doğal yeşillikler bugün de sevilerek tüketilmektedir.

Erikten söz ederken tirşik çorbasından söz etmiştik. Tirşik çorbası bizde çok sevilir. Denilir ki yılda en az bir kez tirşik içmeyenlerin birçok hastalık yakasını bırakmazmış. Andırın yöremizde kış boyu her evde her gün tirşik bulunur. Ne yemek var, diye sorulduğunda tirşik demirbaş olduğu için sayılmaz. Orada Andırın doktoru adını almıştır. Andırınlılar tirşik çorbasının tescilini de yaptırmışlardır. Çorbanın ana maddeleri tirşik ve tarhanadır. İnce ince doğranan tirşik tarhana, yoğurt, nohut katıldıktan sonra yoğurt mayalanır gibi bastırılır. Tirşiğin acısı gittikten sonra uzun bir süre de kaynatılır. Sıcak, ılık ya da soğuk soğuk içilir. Tirşiğe Hatay'da tırşık, Marmara bölgesinde labada ya da efelek de denilmektedir.

Bir de ekşili çorbamız var bizim öteki çorbalarımıza ek olarak. Ekşili çorba pancar (pazı), patlıcan ya da soğukluk (semizotu, pirpirim) ile yapılır. En iyisi doğal semizotu ile yapılanı-

dır. Semizotu ya da patlıcan yokluğunda ise pancarla yapılır. Semizotu ile cacık da yapılır. Çok da güzel olur. Semizotu ile cacık sarımsak ile yapıldığı gibi soğanla da yapılır. Soğanla cacık yapılırsa soğanı biraz fazla koymak gerekir. Cacığın marul ile yapıldığını da ayrıca söylememe gerek yok sanırım.

Çiriş diye bir bitkimiz var bizim. Yaprağı kurutularak yapıştırıcı yapılırdı eskiden. Eskiden diyorum çünkü kimyasallar onun da pabucunu dama attı. Ayakkabıcılık, matbaa ve ciltçilik gibi birçok iş kolunda görev üstlenirdi. O denli çok kullanım alanı vardı ki, Çal gözüne çirişi, al elinden kuruşu, diye kurnazlığın ve kolaycılığın anlatıldığı bir özdeyişi bile doğurmuştu. Şimdi doğal bir gıda olarak salata, pilav, börek yapımında değişik bir tat ve çeşni olarak değerlendirilmektedir.

Dağlarımızda çakşır dediğimiz bir bitki vardır kendi kendine yetişen. Daha çok Torosların güneye bakan yüksek yamaçlarında bulunur. Yıllarca Yörükler çakşır dallarını özel bir işlemden geçirerek ilaç yapmışlar ve bugünkü viagra gibi pazarlamışlar ya da kendileri kullanmışlardır. Ben alternatif tıp sözünü pek sevmem. Bilimin alternatifinin de olmayacağına inanırım. Ama geleneksel tıbbın da en azından öyküsünün bilinmesi gerekliliği iyi olur. Ben bizimkilerin kimileyin doğru kimileyin yanlış, ilaç gibi kullandıkları birçok bitki biliyorum. Bunları yazmayacağım, anlatmayacağım. Çünkü kafa karıştırmaktan öte bir iş görmeyeceğine inanıyorum. Ama bu çakşırın kökünde bir güzel mantar yetişir tadına doyulmayan. Yöremizde adam mantarı derler buna. İşte bunu söylemek durumundayım. Çakşır mantarı Engizek ve Nurhak dağlarından başka yerde bulunmaz. Bu endemik yapıyı da belirtmek bu yazının kazanımlarından olsun diye bu ayrıntıya girdim.

Mantara göbelek derler bizde. Hemen her yerde mantarımız bulunur. Ancak Andırın ve Göksun'da o denli boldur ki kurutularak ya da doğrudan toplanarak satılır. Gıda sanayinde neredeyse altın gibi değer bulur. Bamyamız da böyle kurutula-

rak satılır. Bamya kurusu da her zaman alıcı bulur. Çok değerlidir. İyi de para kazandırır.

Bizim kömeç dediğimiz ebegümecini de bunların arasında saymış olalım. Üstelik Ebegümecini pişirdim/ Yedim yedim karnımı şişirdim, türküsünü de anımsayarak. Ebegümeci bugün de çarşıda pazarda satılmakta iyi de alıcı bulmaktadır. Ebegümecinin çorbadan salataya, pilavdan böreğe değin birçok yemeği yapılmaktadır. Acı, ekşi içermediği için aynı zamanda ebegümeci yemekleri bir tür diyet yemeği konumundadır.

Tahıllarda da özelliklerimiz çoktur. Bizim eskiden tercih ettiğimiz sert buğday tortçu, tarhanalık yumuşak buğday da yoksulyemez idi. Tortçu yerini sarıbursaya bırakmış gibidir. Yoksulyemezin ise ne olduğunu bilemiyorum. Yoksulyemez ile yapılan Maraş tarhanasının tadı anlatılamayacak denli güzeldir. Bizim evde ben çocukken bir kez yapıldığını anımsıyorum. Yirmi beş otuz yıldır da yoksulyemezle yapılmış bir tarhana yemedim. Bu tarhanası ünlü yoksulyemezi bir türlü bugüne uyum sağlatamadılar. Verimi çok az olduğu için pahalıdır. Birkaç yıl öncesine değin bir çiftçimizin tohumunun sürekliliğini sağlamak amacıyla yoksulyemezi sürekli ektiğini duyuyordum. Sonuç ne oldu bilemiyorum. Keşke en azından onun da bir melezi türetilebilseydi. Onun gibi akbuğday da yok oldu gitti. Tortçuya gelince kimsenin pek tortçu özlemi yok bugün. Dahası artık sarıbursa bile aranmıyor. Çok titiz olanlar Konya'nın durum buğdayından bulgurunu yaptırıyor, işi bitiriyor.

Bulgur seçimi epey zorlu bir uğraştı eskiden. Ne de olsa bulgur bizim ana gıdamız. Bu nedenle çok özen gösterilmiştir. Bir tartışmada işin sonu kavgaya vardıracak olunursa buna bulgurluk arama, denir. Bu söz boşuna türetilmemiştir. Bulgur için önce sert buğdayı bulup kaynatılıp kurutulması gerekir. Daha sonra değirmende bunun kabuğu soyulur, kırılarak küçültülür. Buradan birkaç boy bulgur üretilir. En ince bulgu-

ra simit denir. Simit ile çiğ köfte, simit köftesi, kısır yapıldığı gibi simit kebabı da yapılır. Simit kebabı kıyma et ile simidin kebap harcının karıştırılıp şişte pişirilmesi ile yapılır.

Benim amacım simit kebabını anlatmak değil bir de firik buğdayı anlatmaktır. Firik buğdayın da bulgurla birlikte pilavı yapılır. Firik buğday, buğday daha tarlada olgunlaşmadan sapıyla birlikte toplanır. Tütsü gibi bir ısıl işlemden geçirilir. Ayıklanır. Bundan firik pilavı denen bir çeşit bulgur pilavı yapılır. İşin doğrusu firik buğday ile bulguru yarı yarıya katmaktır. Bizde firik buğdayı Pazarcıklı çiftçiler üretir. Gaziantep'te pazarlanır. Çoğunluğu da Arap ülkelerinde satılır.

Benim çocukluğumda elli altmış dolayında çeltik fabrikası vardı kentte. Bugün bu sayı bir ya da ikidir. O da eski damak zevkine uygun sarıçeltikten pirinç elde etmek için açık tutulmaktadır. Yılda bir ya da iki ay ya çalışırlar ya da çalışmazlar. Benim belleğimde kalan en iyi pirinç sarıçeltiktir. Bugün de birincilikteki yerini korumaktadır. Öyle ki dışarıdan gelen en nitelikli pirinçlerden en az iki kat daha pahalıdır. Sarıçeltik yalnız Maraşlılar ya da Maraş dostları için üretilir. Üretimin çoğu Diyarbakır ve Adıyaman'da azı da Kahramanmaraş'ta yapılır. Salt sarıçeltik için yeni yeni ekim alanları yaratıldığını duymak benim gibi sarıçeltik severlerini mutlu etmektedir. Değişen ekonomik koşullar insanımıza değişiklik yapma zorunluluğunu getirmektedir. Bizim tarım alanlarımız da her türlü ekime olanak verdiğinden bu bilgi bizim için de üreticilerimiz için de iyi bir duyumdur. Sarıçeltikten sonra sırayı eskiden derviş alırdı, ondan sonra da mısır gelirdi. En son sırada ise akçeltik vardı benim bildiğim. Dervişin dolması, akçeltiğin ise köfte ya da sütlü tatlıları iyi düşerdi. Şimdi benim evimde de sarı çeltik pişiriliyor. Ama söylemek gerekirse eski sarı çeltiği aramıyor değilim. İlimizin denizden yüksekliği 300 ile 3000 metre arasında değişmekte ve her yerinde bir akarsu bulunabilmektedir. Bu nedenle birçok gölet yapılmıştır akarsularımızın yoluna. Bu göletlerde biriken sular yazın is-

tenilenden daha soğuk olduğu için bu sularda çeltik üretimi zorlaşmaktadır. Ayrıca aile ziraatı yapılan birçok dere ve ırmak kıyıları göletlere kurban edilmiştir. Ovalarımızda çeltik ekiminin azalmasının bir nedeni de budur.

Sanırım nohutta da ülke üretiminde başı çekeriz. Eskiden kentte onlarca leblebici vardı. Bunlar her gün yeni yeni leblebi, leblebi şeker, badem şeker yaparlardı. Bölgenin çeşitliliği ve seçeneğinin bol oluşu nedeniyle leblebiciliğin gelişmesi durdu. Oysa şimdi leblebicilik ya da nohutçuluk yapan birçok ili nohutla biz destekleriz, dersek yanlış söylemiş olmayız. Nohut bizde haşlandıktan sonra sıcak sıcak da yenir. Haşlanmış sıcak nohut az tuz, bol kimyon katılarak çerez olarak tüketilir. Burada nohut iyi pişmiş olmalı ancak yine de diriliğini korumalıdır. Nohut diriliğini büyük ölçü- de yitirecek denli pişirilirse tuz, biber katılarak dürüm yapılarak da yenir. Adana'da, Antakya'da yapılan humus ise bizde ancak konuk ağırlamakta çeşni olarak yapılır. Humus bizde sık yapılan yemeklerden değildir.

Fasulyede de başlardayız. Özellikle Göksun bölgesinde üretilen fasulyemiz hem niteliklidir hem de çok boldur. Köylümüze çok da para kazandırır. Değişik fasulyelerimiz vardır, küçük, iri ve atom. Doğal olarak bunların bir kesimi ürün çeşidi ile anılır. Burada da Dermason fasulye pazarın beyi olur hep. Pilaki ve börülce (lovlaz) çok ekilmez. Bunların alıcısı çok sınırlıdır. Şimdi bol bol soya da ekilmektedir. Mercimek de nohut ve fasulye gibi köylümüze kazanç getiren bir üründür. Bol bol üretilir. Ülkenin her köşesine gönderilir. Bizde mercimek yemeklerine döğme soyulmuş buğday (kırma) az da olsa katılır ki duyarlı mideler mercimeğin yan etkisinden korunsun. Mercimek çorbası yapılırken döğme çokça katılırsa adı "katkıntılı çorba" olur. Mercimekli pilav yapılırken de tüm mercimek bulgura ya da pirince göre çok az katılır. Tüm mercimekle yapılan yemeklerin sindirimi öteki mercimek yemeklerine göre daha zordur. Mercimeğin yan etkisinden ko-

runmak için mercimekli yemeklere nohut, bulgur, pirinç gibi öteki tahılların katılması bizde öncelik kazanmıştır. Mercimekle yapılan bir köftemiz vardır yavan köfte diye anılan. Bol yağ katılır bu köfte yapılırken. Ama nedense katılan yağlarını bir türlü belli etmez. Bu köftenin üzerine bir de yağda yumurta kızartılarak konur. Yanında mutlaka turşu olmalıdır. Yazın ise kızartılmış yeşilbiberle sarımsaklı, ekşili yaz turşusu eşlik eder.

Şekerpancarını da anlatmadan geçmeyelim. Şekerpancarının adı bizde kocabaştır. Gerçi kocabaş şekerpancarının biraz kara kırmızı ve biraz da küçük olanıdır ama artık her türlü şekerpancarına da kocabaş denmektedir burada. Kış günleri haşlayarak çerez gibi yeriz onu. Gerek güney gerekse kuzey ovalarımızda çok bol ve nitelikli şeker pancarı üretilir. Ülkemizde mısır şekeri alımı artırıldığı için bizim köylümüzün pancar ekim alanı giderek daralmaktadır. Oysa pancar şekeri çok niteliklidir. Üstelik döviz yitimini engelleyebilecek bir gücü vardır. Bu nedenle pancar kotası salt köylümüze konmuş bir kota değildir. Ülkemizin yanlışlarından biridir.

Şeker pancarını anlatmışken bir de pamuktan söz edelim. Çukurova'ya oranla daha az birim ürün alınmasına karşın bizimkinin elyafı daha iyidir. Bu bölgede başta sinek zararlısı ya olmaz ya da savaşımından kolay sonuç alınır. Ancak çok uzak ülkelerden yapılan dış alımlar pamuk üretimimizi kısıtlamıştır. Dış alım özendirilinceye dek üretim özendirilse varsıllığımız daha çok artacaktır ya, biz büyüklerimizin işine pek karışamayız. Eskiden pamuk ve iplik alışverişi için özel bir hanımız da vardı. Adı Hışırhan idi.

Kota uygulanan dahası ekimi yasak olan bir de tütünümüz var. Tütünü yıllardır ekeriz. Ektiğimiz tütünü de "ot" yapar tüketiriz. Ot bizde un edilmiş tütünün külle karıştırılmışıdır. Bunu tütün bağımlıları ağızlarına koyarlar sigara yerine. Avrupa'da Maraş otu olarak satılmaktadır. Eskiden ot kullanan azınlıkta iken şimdilerde çok yaygınlaştı. Otun ünü neredeyse

tüm ülkeyi sardı. Sağlık kuruluşları otu uyuşturucu sınıfına koydular ve işi çok ileri boyutlara taşıdılar. Ot zararlıdır, alışkanlık yapmaktadır ve kullanımı da iç açıcı değildir. Ama bütün bunlar yanlış bilgi olarak sunulunca kişileri inandırmaktan uzak kalmaktadır.

Gerçi bizim ot tüm Türkistan'da nas ya da nasıvay adıyla kullanılmaktadır. Ola ki bu ot denen nesne bize oralardan gelmiştir. Bizde tütünün ot yapılanına deli tütün derler. Delisi oluyorsa bunun akıllısı da olur. Bu nedenle bizim yetkililere bir sorumuz olmalı. Üç bir yanında tütün üretimi yapılan bu ilimizde bu zamana değin tütün üretimi neden yasaklanmıştır. Hoş sorsak ne olacak sormasak ne olacak. Yıllar yılı köylümüz geri bırakıldıktan sonra şimdi yitikler yerine nasıl konacak.

Çiçeklerimizde ilkin gülü anlatmalıyım. Eskiden hemen her evde baharda gül şurubu şişeleri evlerin güney kısmında boy gösterirdi. Bugün gül şurubu unutulup gidiyor. Bizim Maraş gülü ya da Peygamber gülü dediğimiz bir gül çeşidimiz var. Bu gül kırmızı çarpıcı bir renktedir. Çok hafif ama çok güzel bir gül kokusu içerir. Bu kokuyu peygamber terini anımsattığı düşünülerek koklar çoğumuz. Bu gülü cam şişeye limon tuzu da katarak suyla doldurup güneşte bir iki gün beklettiğinizde kırmızı renkte ekşi gül suyu elde edersiniz. İşte bunu her yemekte ya da her canınız çektiğinde şekerli suyla karıştırıp içebilirsiniz. Bu gül şurubu ne ravanda ile ne de kola ile kıyaslanamayacak denli iyidir. Birçok hastalığa da iyi geldiği söylenir. Maraş gülü şimdi uzun boylu alımlı güllere kıyasla pek çekici bulunmuyor. Evimizi, bahçemizi süsleyen bu güllerde ne bir gül kokusu bulabilirsiniz ne de şurubunu yapabilirsiniz. Oysa bizim gülümüzün reçeli bambaşka bir güzelliktedir. Maraş gülü döne döne açar. Her gün yeni çiçekler sunar. Hele katkatısını bulursanız en az üç ay sürekli ürün alırsınız. Bir de goncası bulunursa yeme de yanında yat.

Peygamber üzümü, Peygamber gülü derken Peygamber süpürgesini de söyleyelim. Bu çiçek yeşil yapraklı ince uzun

dalı ile ve turuncu mor papatyaya benzer taç çiçekleriyle süsler bahçelerimizi. Dalından koparılırsa bir iki günde solar. Yerinde bırakılırsa on beş yirmi gün gülümser size. Toprağına bağlıdır. Kökü hiç geçmez. Bir de sarı yeşil aşağıya doğru sarkan bir çiçeğimiz vardır. Onun adı da Peygamber sakalıdır.

Gülümüzü söyledikten sonra öteki çiçeklerimize de biraz değinelim. Balıkağzı (aslanağzı) bizde uzun boylu olur üstelik de ince güzel bir kokusu vardır. Taşların arasında dahası tohumunun düştüğü her yerde biter. Su istemez. İlkbahar yağmuru onun için yeterlidir. Ancak uygun bir yere bu çiçeği diktiyseniz suyunu da vermek koşuluyla kışa değin sürekli ürün alabilirsiniz. Balıkağzının yanında yeşil yaprakların üstünde turuncu turuncu açan karagözden de söz edelim. Bizim yerli karagözümüz güzelliğinin yanında güzel kokusuyla da beğeni toplar. Çıtlık için de aynı sözleri söyleyebiliriz. Çiçekçide ya da belediyelerin süslediği alanlarda güzel görünen çiçeklerin çoğunun hemen hemen hiç kokusu yoktur. Ama bizim yerlilerin en büyük özelliği ise kokularıdır. Bizde çok özel çiçektir karagöz, çıtlık, balıkağzı ve yerli karanfil. Karanfilimiz de bugün satışa sunulanlar gibi çok uzun boyludur. Değişik renklerinin yanında çok güzel kokusu ile de kendini belli eder. Eskiden her evde bulunurdu bu karagözlerden, balıkağzından, güllerden. Bunların yanında nane ile reyhan da bulunurdu hep. Doğal olarak işlem görmüş ve güneşe karşı asılmış gül şurubu şişeleri de. Kent süslemesinde biraz geri kaldık. Bunda çınar dikimine öncelik vermemizin büyük etkisi vardı. Esnaflar kendi dükkanlarının önündeki çınarın özelliğini överlerdi hep. Ben ise İskenderun'u, Adana'yı ve Mersin'i oralarda gördüğüm palmiyeleri için kıskanırdım. O sıcak ülke ağacının kar, tipi, boran gören bu kentte olmayacağını düşünürdüm. Otuz yıl önce kent alanlarına palmiye dikilince yadırgadığımı da belirtmek isterim. Şimdi görüldüğü gibi kentte birçok alanımızı, birçok caddemizi palmiyelerimiz süslemektedir. Demek ki palmiyeler ufak tefek soğuğa ve dona karşı dayanıklı imiş ama alttan

dallarının kuruyarak büyümesini de pek hoş bulmadığımı belirtmeliyim.

Kent süslemesinde alınmış onca yola karşın yine de ileri bir düzeyde olduğumuzu söyleyemem. Hep İstanbul'daki Kanarya semti gelir usuma. Orada kuş adları süsler sokakları, caddeleri. Biz de caddelerimizi, sokaklarımızı, alanlarımızı değişik bitki adları ile çağıracak duruma geldiğimiz an kent süslemesinde başarı kazanmış olacağız diye düşünmüşümdür. Ona da kavuşma umudunu hep taşıdığımı belirtmek istiyorum. Trabzon caddemiz dantel çiçekleriyle bütün bütün süslenmiştir bugün. Öteki caddelerimizde de buna benzer görüntüleri bir gün göreceğimizi umalım. Umalım ki bir caddemizi servi, öteki caddemizi çınar, bir başkasını palmiye, bir başkasını akasya ya da ıhlamur, kestane gibi değişik renk ve görünümdeki ağaç ya da çiçeklerle süsleyelim. Ben şimdilik yazımı tamam eyledim. Biliyorum ki kimi arkadaşlarım bana gelecek ve niçin şunu da yazmadın, niçin şöyle yazmadın diyerek eksiklerimi yüzüme vuracaklardır. Onların benimle el, kol devinimleri yaparak konuştuklarını görür gibi oluyorum. Ne zaman bir işi eksiksiz yapabildim ki, diyerek gönlümü eğlerim ben de. Ama birileri de çıkıp bu işleri eksiksiz yaparsa onu da alkışlarım. Bu kentin, bu ilin eski yaşamıyla ilgili o denli az bilgi var ki kaleme alınmış. Birileri bir kıyısından başlamalı bu işe.

Benden söylemesi. Böyle bilinmiş ola.

İÇİNDEKİLER

Takdim / 5
Başlarken / 9
Geçmişten Günümüze Doğru /11
Maraş Yer Değiştiriyor / 17
Su Yolları / 18
Yol / 20
Aydınlanma Ve Enerji / 21
Sağlık / 22
Askerlik /24
Spor / 24
Güvenlik / 28
Haberleşme / 28
Önemli Yapılar
Kale / 30
Ulu Cami/ 30
Hatuniye Camisi / 31
Divanlı Camisi / 31
Abdülhamithan Camisi / 32
Taş Medrese / 32
Acemli Camisi / 33
Elbistan Ulu Camisi / 33
Kadılı Camisi / 33
Gülnaz Hatun Camisi / 33
Bedesten Ve Çarşılar / 34
İlk Değişimler / 35
Adı Nereden Geliyor / 37
İlin Konumu / 38
İl Geneline Bir Bakış / 39
Anılarda Kalan Maraş Ünlüleri
Aslan Bey / 41
Onbaşı Osman / 41
Feride, Bahar Ve Hayriye / 42
Mehmet Bilal Ve Ziver Tekerek / 43
Dellal Ali / 43
Çakmak Ve Mikdat / 44
Dembildekçi Kenan / 44
Kamun Ali / 44
Tütüncü Ökkeş / 45

Lafçı Mamo / 46
Mutemet, Bombacı Ve Çevresi / 46
Tavukçu Reşo / 48
Kör Mehmet / 49
Delidayı / 49
Talaş Bea / 49
Cambaz Tuğrul / 51
Çalışkan Halil Ve Güdük Hakkı / 51
Köle Bea / 52
Nuh Osman / 53
Fırıldak Ökkeş / 53
Papaz Hasan / 53
Alaman Ahmet / 54
Vahit Hoca / 55
Gazeteci Ahmet / 56
Gavur Hacı / 57
Hortum / 57
Hacı Aslan'ın İbrahimi / 58
Eşkıya Abuzer / 59
Dönük Süleyman / 59
Çürük / 60
Küllük / 61
Erkek Oyunları
Sapan Döğüşü / 62
Gülle / 62
Küsküç / 62
Deveme / 62
Gülle / 63
Portakal Yuvarlamaç / 63
Gıgırtmaç /63
Balık Avı / 63
İmirballılar / 64
Goncoloz / 65
Bağcılık Ve Yaylacılık / 66
İklim Ve Bitki Örtüsü / 68
Ulaşım / 70
Nüfus / 71
Sosyal Yapı / 71
Ekonomik Durum / 72
Başa Dönelim / 74

İlçelerimizin Konumu / 78
Tarihi Süreç / 79
İnsan Yapısı / 81
Eğim / 87
Eğlence / 90
Düğün / 93
Kurtuluş Bayramı / 97
Sanayi / 98
Öteki Esnaflar / 100
Tenekecilik / 102
Konfeksiyon / 102
Giyim Kuşam / 103
Geçmiş Günlerden Kesitler / 106
Taşımacılık / 107
Maraşlının Evi / 109
Hanlar / 113
Don Yıkamak / 114
Hamamlar / 115
Ekmek Yapımı / 116
Ev Temizliği / 117
Kır Gezisi / 118
Kuru Yapımı / 119
Yaşamdan Bir Kesit / 120
Şıra Yapmak / 122
Doğamız Ağaçlarımız / 123